Р. ЗАКЛИНСЬКИЙ

ПЕРША ПОВІСТЬ І. ФРАНКА

РУХ — 1932

Р. ЗАКЛИНСЬКИЙ

ПЕРША ПОВІСТЬ І. ФРАНКА

ВИДАВНИЦТВО РУХ — 1932

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі українськ. друку", „Картков. репертуарі" та інш. покажч. Україн. книжков. палати.

Стаття ця виходить окремою відбиткою із V тому повного видання творів І. Франка, де була вона вміщена на стор. 195—262.

Техкерівник О. Яворський

Головліт № 715 (559). Тир. 1000 пр., 4 1/2 арк.
13 друк. в Києві. Вид. № 116. Зам. 2232.
Пер. на склад. 21/III, до др. 12/IX 1932 р. Пап.
63×90 см, в ст. 48 кг, на арк. літ. 134.400.

I

ВСТУП

Два рази працював Іван Франко над першою своєю повістю „Петрії і Довбущуки“: в першому й останньому періодах своєї літературної діяльности. Перший раз в роках 1875—1876, правдоподібно в останній клясі гімназії під час канікул та в першому й другому році своїх університетських студій, коли йому було 19-20 років. Повість друкувалася в студентському журналі „Друг“ у Львові. Журнал був орґаном студентського товариства „Академическій Кружокъ“. Автор надіслав її на літературний конкурс, що його оголосила редакція того журналу 1875 року[1]. Правдоподібно на конкурс подав тільки першу частину всієї повісти. Сам він заявив пізніше (1912 року), що писав її для заробітку, але гонорар був невеликий навіть на тодішні часи[2]. Повість складалася тоді з трьох частин. Письменник підписував її псевдонімом Джеджалик. Після видрукування в „Друзі“ про неї майже забули. На протязі 32 років про неї писав тільки професор О. Огоновський у своїй історії літератури. Знали її тільки ті, хто цікавився творчістю Франка, мали її в себе тільки бібліофіли, що переховували в своїх книжкових шафах комплект „Друга“.

Тільки 1908 року до Івана Франка звернувся Василь Сімович, тоді вчитель у Чернівцях, і просив дозволу передрукувати „Петріїв і Довбущуків“ у „Бібліотеці для молоді“, що він видавав її в буковинській столиці. Франко погодився приготувати нове видання повісти. Це було під час його хвороби, що часом виявлялася сильніше, часом менше. Одначе ввесь час письменник не міг писати власною рукою. Не диво, що робота над повістю йшла дуже поволі. Розпочав її автор 1909 року і закінчив 1912[3]. Наступного року, коли святковано 40-річний ювілей письменницької роботи І. Франка, вийшло друком друге видання повісти, значно змінене й перероблене. Воно мало вже тільки дві частини. Значно змінився зміст, мова, правопис. Одначе глибокої проробки автор уже не міг дати, його хвороба розвивалася. Доказів цього багато. Та доволі переглянути післяслово (Post scriptum) до цієї повісти, чотири сторінки друку, що їх писав Франко від 10 до 12 листопада 1912 року, щоб наглядно про те переконатися. Він каже, що В. Сімович звернувся до нього „в часі, коли мене (Франка—*Р. З.*) постигло нещастя чи щастя убезвладнення моїх (Франкових—*Р. З.*) рук“[4]. Трохи далі додає: „Мушу завва-

---

[1] „Друг“, 1875. Стор. 439—440, 176. („Конкурс“ і „Новинки“).

[2] Франко І.—Твори, т. X., „Петрії і Довбущуки“. Видання „Руху“. Харків, 1928 р. Стор. 247. Post scriptum.

[3] Там же. Стор. 248, 251.

[4] Там же. Стор. 247.

жити ще, що дещо в моїй першій повісті мало значення як прочуття будучих течій у нашій суспільності. Опис того, як Невеличкий вилазить на стрімку скелю в Розгірчу, можна вважати прочуттям того замилування до гімнастики та туристики, яке проявилося серед галицько-української суспільности ще при кінці минулого століття“ [1].

Цих виписок доволі. З них стане кожному ясно, який був тоді стан здоров'я письменника. Через те й переробка вийшла хоч і цінна в окремих випадках і щодо окремих епізодів, але в цілому невдала. Автор не мав сили продумати справу, затямити всі пороблені зміни і провести їх послідовно в повісті. Крім того ідеологічне настановлення з народницького зробилося в другій редакції буржуазним. Та докладніше про це скажемо далі.

II

ПЕРШИЙ ПЕРІОД ЛІТЕРАТУРНОЇ РОБОТИ І. ФРАНКА

„Петрії і Довбущуки“ належать до першого періоду творчости І. Франка. Це видатний твір того періоду. Через те, що автор писав його частинами в міру того, як „Друг“ друкував його — та що друкування тягнулося довго, — на повісті яскраво відбилася основна зміна соціяльно-політичних поглядів її автора. Повість є одночасно переходом до наступного періоду творчости І. Франка, періоду високого підйому соціяльної свідомости й революційного запалу письменника. Насамперед закінчення повісти міняється сильно як соціяльно-політичним його змістом, так і формою, що, зрештою, вже давно відзначила критика. Ці зміни змісту й форми є в орґанічному зв'язку між собою. Вони відбуваються під впливом тих самих причин, тих самих соціяльно-політичних рухів і течій і цілком залежать од них.

Перший період творчости Франка тривав від 1870-1871 до 1876 року. За прикладом свого старшого товариша по гімназії Сидора Пасічинського і за проводом учителів Івана Верхратського [2] та Юл. Турчинського [3] почав І. Франко писати вірші, коли був у четвертій клясі гімназії в Дрогобичі [4], себто від 1870-1871 року. Закінчився перший період 1876 року, коли ще Франко дописував останні розділи повісти „Петрії і Довбущуки“. Правдоподібно це було під час канікул улітку [5]. Письменник став ідеологом біднішого селянства. Він захопився поглядами соція-

---

[1] Франко І. — Твори, т. X. „Петрії і Довбущуки“. Вид. „Руху“. Харків, 1928 р. Стор. 250. Post scriptum.

[2] Верхратський Іван Григорійович (1846—1919—29. XI) природознавець, написав низку підручників, творець природознавчої термінології української. Писав також про західньоукраїнські діялекти. (Див. про нього „Україна“ 1924, кн. 3. Стор. 181).

[3] Турчинський Юлій, поляк, автор історичних драм і казки „Чорнобровець“ та критичних розглядів творчости А. Міцкевіча. Був опісля директором учительської семінарії (середньої фахової школи) в м. Станиславові. Після переходу на пенсію досить довго ще жив у Львові. Не любив українців та української мови. Називав її „мовою пияків“ (п'яниць). (Див. „Друг“. Львів, 1876 р. Стор. 285-6).

[4] Франко І.—Твори, т. X. Вид. „Рух“. Передмова. Стор. 5. — Ця передмова не виявляє ніяких ознак психічної хвороби, написана одного дня (31 жовтня 1910 року у Львові), не має зайвих відхилень та міркувань, уся скерована на вияснення першого (передсоціялістичного) періоду творчости автора, писана коротко, згущено; вона повна змісту. Через те вважаю, що її написано в часі перерви хвороби (lucidum intervallum), і що вона може бути за надійне джерело.

[5] Див. примітки до цього тому творів Ів. Франка.

лістичного народництва і сприйняв думки М. Драгоманова, висказані в „листах" до редакції „Друга". Під впливом цього всього став змінюватися зміст повісти і її мова. Франко почав переходити до наступного періоду свойого розвитку, коли він став соціялістом і революційним письменником, закликаючи до клясової боротьби, і яскраво малював ту боротьбу.

Щоб так, як треба, зорієнтуватися в генезі повісти „Петрії і Довбущуки", треба наперед загально розглянути, що читав Франко в гімназії, бо сама повість виникла власне не так із життя, як з лектури письменника. Літературний критик М. Євшан коротко і влучно характеризує начитаність молодого Франка в першому періоді його літературного розвитку ось так: „Молодий автор — каже він — далекий був від усяких доктрин, давав впливати на себе всяким авторам і читав їх без розбору. Шекспір, Шіллер, Ґете, Кльопфшток, Красіцький, Євжен Сі, Коцебу, Красінський, Словацький, Міцкевіч, Авербах, Діккенс, Гайне, Ждан Поль, Віктор Гюґо, Гомер, Таціт, — а попри те все біжуча українська література й польська [1] — оце його тодішній світ. Те все зробило Франка начитаним, — але о р і є н т а ц і ї (підкр. М. Є.) не давало, ані не вплинуло на вироблення літературного смаку" [2]. Про свою лектуру в гімназії каже сам поет, що він поперечитував клясичні твори світового письменства, а також і українських письменників: Стороженка, Марка Вовчка, Куліша, Руданського, Мирного та інших [3]. Кобзаря вивчив напам'ять.

Що ж написав Франко в цьому періоді своєї творчости? Яке серед того становище його повісти „Петрії і Довбущуки"?

Перший вірш молоденького поета присвячений пам'яті його батька, Якова Другий вірш описував зиму. Це була тема шкільної вправи з української мови, що її поганенько вчив природник і знавець української мови, вчитель Іван Верхратський. Стільки пригадував собі І. Франко про свою літературну творчість у 4-ій клясі гімназії [4]. В дальших чотирьох клясах гімназії він писав досить багато і віршами і прозою. Віршами переповів початкову леґендарну історію Риму до часів Тулія Гостілія. Переклав цілий Короледвірський рукопис та частину книги Йова. Зладив переклад „Антігони" та „Електри" Софокла; останній з польського перекладу Малецького. „Електру" надіслав опісля (1875 року) на конкурс у журнал „Друг". Переклав кілька пісень Нібелюнґів, дві пісні Одіссеї, кілька глав Ісаї, два перші акти „Урієля Акости" Ґуцкова. Написав також невеличку комедію та одно оповідання, невідомо з яким змістом і заголовками. Почав писати віршами драму „Славой", що була основана на мотивах Короледвірського рукопису. Ліричних віршів назбиралося за той час досить багато, але автор спалив їх пізніше. Дещо з тих віршів видрукував журнал „Друг" 1874 й 1875 року. 1914 року видав Франко ці поезії в збірці „Із літ моєї молодости".

Докладніше датовані такі твори молодого письменника з того самого часу: мабуть у п'ятій або шостій клясі гімназії (себто в роках 1871 до 1873) написана польською мовою віршами драма „Юґурта", як шкільна вправа з польської мови для вчителя Петра Париляка. Тоді ж написаний німецькою мовою віршами уривок з драми

---

[1] Треба додати: і німецька — Р. З.

[2] Євшан М. — Іван Франко. Літературно-науковий вісник. 1913 р., т. LXIII, книжка IX, за вересень. Стор. 271—272.

[3] Франко І.—В поті чола. Стор. VIII.— Порівн. С. Єфремов. — Іван Франко. „Слово". Київ, 1926 р. Стор. 33—34.

[4] Франко І.—Твори, т. X. Передмова. Стор. 5.

„Ромул і Рем“, як шкільна вправа в німецької мови для вчителя Рішки. В сьомій клясі (1873—1874 р.) Франко склав по-українському прозою досить велике оповідання з селянського життя, як шкільну вправу з української мови для вчителя Ксенофонта Охримовича. Рукопис цього оповідання був у письменника Осипа Маковея. Значить, тепер він повинен бути в його архіві, що переховується в м. Бережанах у Західній Україні у його дружини Ольги. Варто було б видрукувати це оповідання, бо воно дало б докладніший погляд на розвиток селянської тематики у Франка. Крім того, в тому ж часі він склав кілька „драматичних плянів“. У сьомій та восьмій клясі гімназії (1873—1875 р.) написав українською мовою гексаметром поему „Пани Туркули“. Вона в своїй основі тематично подібна до поеми Ю. Словацького „Ян Белецькі“, але дійсно була основана на усній традиції рідного села письменника, присілка Слободи біля села Нагуєвич. В поемі Франка оповідається, що через зраду одного шляхтича Туркула татари здобули і зруйнували замок цих панів, що стояв на тій горі, де тепер розмістилися хати присілка Слободи. У восьмій клясі (1874—1875 року) склав драму „Два князі на один престол“ і надіслав її на літературний конкурс у журнал „Друг“. Її виставили аматори студенти 1876 року в переробці Михайла Вагилевича [1].

Цей перший період творчости письменника характеризують літературні критики неоднаково. М. Євшан пише про ті часи: „Наперед Франко-Д ж е д ж а л и к (підкр. М. Є.) ембріон того Франка, якого ми привикли бачити... Джеджаликом... (він) прийшов до Львова по скінченню гімназії і писав під тим псевдонімом кілька літ... Се була праця без свідомости дальшої своєї цілі, без системи,—тому так мало оригінальна й продуктивна в вищі вартости“. „В результаті — тогочасна літературна продукція Джеджалика не виділялася нічим понад пересічний ступень тодішнього літературного життя й смаку, і творча думка зовсім не шукала собі своєї дороги, а йшла з руслом, приноровлювалася неначе до обставин...“ [2].

Ліричні поезії молодого Франка в ці часи визначаються сумовитим настроєм. У них прирівнює себе поет до „пізнього цьвіту“, що „завядає“, нарікає, що „душа болить“, „сумна душа“, „жар палить“, „життя поникло“, немає йому „спокою“, він „сирота“. А. Музичка вважав за причини того настрою вплив селянських пісень, з одного боку, і літературний напрям сантиментального естетизму, що панував тоді в українській поезії Західньої України — з другого боку [3].

Щоб докладніше розібратися в тематиці Франкових творів та їхній соціяльно-політичній базі, треба коротко розглянути суспільні течії серед українців у Західній Україні того часу.

Панівний соціяльно-політичний і культурний напрям серед української інтелігенції на Західній Україні того часу був—москвофільський. Багато менше впливу й сили мали тоді народовці. Москвофіли визначалися аристократизмом, погордою до селянина, старалися віддалитися від нього на скільки тільки можна. Ідеалом їх в сучасності була царська Росія, а в минулому князівсько-боярський устрій. Про це писав Остап Терлецький в „Правді“ 1874 року: „Москвофіли... звернули свої очі з несказанною симпатією у князівський період української історії... Та й ще показували на нього народові, як на образ найбільшої слави і щастя народнього,

[1] Франко І.—Твори, т. X. Передмова. Стор. 5—7. „Друг“, 1875. Стор. 440.

[2] Євшан М.—Іван Франко, l. c. Стор. 271.

[3] Музичка А.—Шляхи поетичної творчости Івана Франка. ДВУ. Одеса, 1927 р. Стор. 9—10.

як на найкращий темат (тему — *Р. З.*) до згадування славної бувальщини“ [1]. Вони старалися не вживати української мови, як мови „пастухів і свинопасів“. Через те домішували до української мови багато російських та польських і церковно-слов'янських слів. Головна маса москвофілів складалася з попівства. Цю суспільну течію можна коротко схарактеризувати як аристократично-консервативну.

Другий напрям серед української інтеліґенції в Західній Україні того часу — це народовці. Вони ставилися прихильно до селянства, але в тих часах не працювали серед нього; жили переважно по містах і загубили зв'язки з селянами. Основна їх маса це були вчителі в середніх школах, а почасти службовці. Вживали української мови, хоч і сильно засміченої. Захоплювалися козацьким періодом історії України. Звичайно, вони були багато демократичніші, ніж москвофіли. Видавали пізніше для селян газети й книжечки. В дальшому розвитку з цієї течії вийшла типова буржуазна партія.

Іван Франко визнає в своїй автобіографії, що в тому часі (говорить про 1875 рік) спори про мову й національність, що їх він зустрів у Львові, були для нього до тієї пори „майже зовсім чужі й незрозумілі“. Отож він не міг знайти в них ладу і „хитався довго то на цей, то на той бік [2]. Очевидно, мова тут про хитання між табором народовців і москвофілів. В гімназії писав Франко фонетичним правописом і спорив за нього із своїм учителем М. Антоновичем. Значить, у цій справі йшов твердо за народовцями. В університеті став членом товариства „Академическій Кружокъ“. Його привів туди передусім журнал того товариства „Друг“ [3] де поміщено деякі його твори ще 1874 року, коли він був у Дрогобичі в гімназії. В тому журналі він хотів друкувати свою повість „Петрії і Довбущуки“. Вступ до „Академического Кружка“ був кроком у напрямі до москвофілів Одночасно письменник далі пише свої твори українською мовою і фонетичним правописом [4]. Значить, наче послідовно йшов за народовцями в цих питаннях. Але в „Друзі“ мусів зразу друкувати свої твори „язичієм“, себто мовою, що її вживали москвофіли, та ще й їхнім етимологічним правописом. Отож у деяких випадках вважав можливим для себе кидати народовців і йти за москвофілами, і то в питаннях, де виявляв досить постійности й глибокого переконання.

Ці хитання відбилися й на творчості письменника. На згадку про перший з'їзд москвофільського „общества ім. Качковського“ в м. Галичі написав вірш „Схід сонця“, де кидає поклик: „Гей, вставайте, браття, з сну, бо проклятий, хто засне!“ [5]. В цьому ж вірші є й народовецькі впливи. Письменник бере деякі мотиви й образи з початку віршу „На зорях“ народовецького поета Корнила Устіяновича. З письменниками обох напрямів він захоплюється визволенням південних слов'ян з-під Туреччини [6].

---

[1] Терлецький О.—Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці. „Правда“. 1874 р. Стор. 714.

[2] Франко І.—В поті чола. Львів, 1890. (Відривок з листа Ів. Франка до М. Драгоманова). Стор. IX.

[3] „Січ“. Альманах в пам'ять 40-их роковин основання товариства „Січ“ у Відні. Львів, 1908. Стор. 399.

[4] Франко І.—В поті чола. Цитов. твір. Стор. IX.

[5] „Друг“, 1876 р. Стор. 18—19; пор. Огоновський О.—Історія літератури руської. Часть III, II розділ. Львів, 1893 р. Стор. 922 — 923.

[6] Музичка А.: цит. твір. Стор. 12.

Попівство (майже поголовно москвофільське) поширювало тоді „братства тверезости“, чи то — сказати по - теперішньому — провадило антиалькогольну аґітацію. Це була б корисна робота, якби не те, що тверезість вони вважали універсальним ліком од усіх хвороб і недомагань „народу“. При тім вони виходили від думки, що „народ“ бідний і неосвічений, бо п'є горілку. Найдемократичніший з усіх москвофілів, піп Наумович, видавав журнальчик „Наука“, де вміщав популярне пояснення євангелії, закликав до тверезости й до послуху попівству. Франко в своїх поезіях першого періоду то в радісних тонах, то в сильних виразах часом підспівував попівству. За найбільше лихо і „народнє“ нещастя вважав п'янство, „гидкий налог“. Він радий, що попи борються проти того. Задоволений, що селянство (чи то „народ“) іде під кермою „духовенства“ (попівства). Отже в цих поглядах пробивається деякий вплив москвофільства. Є також просто попівські впливи, коли молодий поет говорить про „божеське в людськім дусі“ [1].

Історики літератури відзначають ще поезію „Наперед“, скеровану проти польського гніту в Західній Україні. Одначе ми розглянемо її, обговорюючи національне питання в творах Франка цього періоду.

Після огляду хитань поета стануть зрозумілими слова М. Євшана: „Розглядаючи ту першу добу Франкової творчости хочеться вірити, що якби не спеціяльні обставини життя, то хто знає, якою дорогою був би пішов його розвій. Обставини життєві найчастіше ломлять людей і характери“ [2].

Оцінку поетичної творчости молодого Франка за цей період дає й С. Єфремов. Він пише: „З цілої низки поезій Франка, що друкувалися в „Друзі“, власне нема на чому спинитись: здебільшого ці твори недосвідченого пера дуже слабенькі і формою своєю і змістом. Непевна хода й недосвідченість бувають, звичайно, у всіх молодих авторів на початку їхньої діяльности, але Франкові в його перших спробах навіть не це найбільш пошкодило, а ота нещаслива тенденція наблизити мову до російської, писати „вищим стилем“, бо з того виходила тільки макаронічна базгранина, якась недоладна мішанка мови української з російською, польською та церковно - слов'янською. Не надолужував отих формальних дефектів і самий зміст — досить банальний і на звичайні тоді в Галичині теми: про Русь та величність князів її, про національне відродження русинів та „руський геній“, про патріотизм, церковний обряд і т. ін. [3].

Також А. Музичка відзначає невисоку вартість цих перших Франкових творів [4].

Дійсно, треба говорити не тільки про мистецьку безвартність тих творів, але також про шкідливість їх. Недаром сам Франко спалив ті твори, коли змінився його світогляд і він зміг оцінити свою попередню творчість критично і зрозумів її ідеологічну шкідливість, безвартність цих творів та їхню мистецьку невиробленість. Звичайно, треба ясно бачити причину того. Не тільки те, що — як сам поет зазначає — він вийшов на літературне поле молодим і невиробленим [5], але також і насамперед сприймання впливу буржуазних напрямків серед інтеліґенції, односторонній вплив школи й позашкільної лектури, що на короткий час

---

[1] „Друг“, Львів 1875. Стор. 546. Пор. Музичка А.: цит. твір. Стор. 11 — 12.

[2] Євшан М.: цит. твір. Стор. 271.

[3] Єфремов С.—Іван Франко. „Слово“. Київ, 1926 р. Стор. 35. — Русь це Україна; руський значить український, русин — українець.

[4] Музичка А.: цитов. твір. Стор. 10.

[5] „З вершин і низин“. Стор. 3.

змогли відсунути впливи селянського та ремісницького життя на дальший плян, як не менш — що підкреслює один критик — перебування поета в провінціяльній глуші, далеко від центрів розумового життя [1], і — треба додати — центрів орґанізованого робітничого руху. Отож, яка слаба не була перша повість Франка „Петрії і Довбущуки", що він її написав наприкінці першого періоду, а закінчив на початку другого періоду своєї літературної роботи, вона все таки значно піднімається понад ту творчість, що була до того часу. Перше, що тут вражає, це широка постава (хоч і в романтичному стилі) питання про піднесення селянства та про емансипацію української національности. Друге це те, що письменник уперше береться намалювати широке полотно і в ньому зв'язати відгомони й традиції революційної клясової боротьби селянства проти торгового капіталу, проти шляхти, з сучасними для поета змаганнями до емансипації трудящих і національного визволення, типовими для кожного буржуазного суспільства.

Отож загальне й мистецьке зростання Франка і його духовний розвиток, що відбувався під впливом розвитку капіталізму та основних кляс цієї соціяльної формації, змінили де в чому його літературну продукцію, хоч і не основно. Пора на глибокі зміни в усьому світогляді й творчості поета мусіла надійти пізніше, півроку після переїзду до Львова, центру тодішнього орґанізованого пролетарського руху з революційним характером. Ґрунт для тих змін був підготовлений розвитком капіталізму в Західній Україні та його впливом на робітничу клясу, селянство й інших трудящих. Безпосередня причина тих змін, незвичайно важке становище біднішого селянства, його постійне голодування, вплив народництва й М. Драгоманова на студентську молодь Західньої України, була витвором клясової боротьби, що виникла як наслідок розвитку капіталізму на Великій Україні та в Росії і призвела до могутнього руху — хлопоманства й народництва, зокрема соціялістичного народництва; а становище селянства було вислідом розвитку капіталізму та клясової боротьби поміщиків проти селянства в Західній Україні.

III

ГЕНЕЗА Й ОСНОВНІ МОТИВИ ПОВІСТИ

Сам автор вказує на три джерели, що з них виникла повість „Петрії і Довбущуки". Перше — це його лектура в гімназії, друге — оповідання Лімбаха про селянина Петрія (recte Патрія), що розбагатів, коли знайшов скарб. Третє джерело, ще найближче до життя і клясової боротьби, це селянські оповідання про різних опришків, зокрема про відомого їхнього старшину, ватажка, Олексу Довбуша [2]. Треба вважати цей перелік вірним, хоч і неповним. Четверте джерело — це його безпосереднє знання побуту, околиць, місцевостей, народностей, професій, людей тощо, вірно описаних у повісті. Та найважливіше переважне джерело — це був розвиток капіталізму, розвиток клясової боротьби февдального й капіталістичного суспільства, що викликало тенденції, течії й бажання, які стоять у центрі сюжету повісти. Друге і третє джерело дало основні дійові особи і зав'язку фабули. Літературні впливи дали основний стильовий напрям — романтичний, дали також другорядні стильові ознаки, що їх доведеться докладніше розглянути

[1] Єфремов: цитов. твір. Стор. 38 — 39.
[2] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 7.

в розділі про форму цієї повісти. З того джерела походить, безумовно, також чимало фантастичних і романтичних епізодів.

Отож треба докладніше розглянути по черзі ті джерела. Автор приводить насамперед фантастичні оповідання німецького письменника Ернста Амадея Т. Гофмана [1], зокрема його повісті „Kater Mur" та „Elixire des Teufels", а також повість француза Євжена Сю „Вічний жид", що Франко читав її в німецькому перекладі. Вплинула також популярна тоді італійська повість у польському перекладі, що нею зачитувалися учні нижчих кляс гімназії, серед них і Франко, а саме „Rinaldo Rinaldini, wielki bandyta włoski" [2].

Крім цих джерел, що на них указав сам Франко, вже давно зазначив Омелян Огоновський вплив драматичного твору О. Ю. Федьковича п. заг. „Довбуш" [3]. Є й цитата з Шевченка, що його „Кобзаря" Франко вивчив напам'ять. Наприклад: Автор говорить від себе: „Серце й радо би... обняти собою той „світ тихий, той край милий"... [4] Зустрічаємо вплив біблії: В кінці першої редакції повісти Бляйберґ говорить між іншим: „Його (народу) проводирі, то тота скала, що тяжить над „народнім домом" — а ніт Моісея, котрий би із тої скали, видобув живущу, цілющу воду" [5]. Про Довбуша, ватажка опришків, оповідає його внук, Олекса: ...„Той самий Довбуш, рука якого замолоду... видобула з каменя оцю воду"...[6]

Пізнати також вплив того інтеліґентського оточення, що серед нього часом бував Франко: вплив прийнятої в частині Західньої України так званої „польської ввічливости", перенятої мабуть від учителів гімназії, попів тощо. Дикий Олекса Довбущук (внук) говорить у повісті до К. Петрія: „А відки ж мені та честь бути вашим сусідою, Петрію? Де мені до того?" [7]. В першій редакції це було ще помітніше: „А ôткижь менѣ тôлько чести, бути Вашимъ сосідовь, пане Петрѣю?" [8]. Тут бачимо і „Пане", і „Вашим" з великої (прописної) літери, і „стільки чести", і німецьку складню другої частини речення в обидвох редакціях! Коротко те, що можна назвати „галичанщиною".

Треба відзначити, що всі і всякі матеріяли і джерела Франко перетворив орґанічно — так, що вони не є „чуже тіло" в орґанізмі його повісти, а творять з ним одну цілість, становлять те, що зробилося вже повною власністю автора.

Романтизм Франків розвивали також твори Шекспіра, Шіллера [9], польських видатних романтиків — Міцкевіча, Словацького та Красінського, а також польських белетристів трохи пізнішої доби, таких як Крашевський, Коженьовський, Дзєж-

---

[1] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 7.

[2] Там же, стор. 248.

[3] Огоновскій Омелянъ—Исторія литератури рускои. Часть III. 2 вôддѣлъ. Львôвъ, 1893. Стор. 979.

[4] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 13. — Джеджаликъ: „Петрѣи и Добощуки". „Другъ", 1875. Стор. 442.

[5] Джеджаликъ — „Петрѣи и Добощуки" (перша редакція), III частина. IX розд. (Кінець — початок). „Друг". 1876. Стор. 312.

[6] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 18. — По суті так само в першій редакції. Див. „Друг", 1875. Стор. 446.

[7] Там же, стор. 15. (Твори, т. X).

[8] Джеджаликъ. „Петрѣи и Добощуки" (перша редакція), І часть; 1-ий розділ. „Друг". 1875. Стор. 444.

[9] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 248.

ковський, Захар'ясевіч та Валерій Лозінський. Останні часто обробляли в своїх оповіданнях українські теми в напівромантичному і в напівреалістичному напрямі [1]

В українському письменстві взагалі маємо небагато романтичних творів. А вже взірців занепадного романтизму, що старався здобути собі популярність фантастикою, таємничістю й містикою — просто майже немає. Отож до речі зробив В. Сімович, що видав „Петріїв і Довбущуків" другим виданням. Ця повість може вдержатися в нас на книжковому ринку як зразок такого романтизму.

Безпосередній привід чи принуку до написання цієї повісти дав літературний конкурс редакції „Друга". В нумері 7-му за 13 квітня (н. ст.) 1875 року читаємо на останній сторінці: „Стараючись поднести цѣнность издаваемого обществомъ нашимъ „Друга", оголошуе „Академическій Кружокъ" преміи на написанье трехъ повѣстей заснованыхъ на тлѣ русской исторіи или щоденного нашого житья, в объемѣ 3 — 7 печатаныхъ листовъ. — Преміи за принятыи найлучшіи повѣсти признача́ются 80 зр. [2] за первую найлучшую, 50 зр. за вторую, и 30 зр. за третью. — Пчт. авторы изволятъ сочиненія свои присылати найдальше до 1 рус.[3] Сентября 1875 г. подъ адресою: Общество „Академическій Кружокъ", ул. Краковская Ч. 19. Львовъ" [4].

В 16-му нумері „Друга" за 27 серпня 1875 року редакція пригадує про свій конкурс і зазначає, що до того часу не дістала ще ні одного рукопису [5].

Через місяць, у 18-му нумері за 27 вересня читаємо таке повідомлення: „На розписаный нами конкурсъ на три повѣсти, прислано намъ, хотя уже по речинцѣ, 1-го Сентября, слѣдуючіи 3 бôльшіи повѣсти: 1. „Петрѣû и Добощуки", 2. „Спасеныи сердця", 3. „На потемки", одну драму „Три князû на одинъ престолъ", а кромѣ того переводъ Софоклеса „Електра" (въ стихахъ), и одну коротку повѣстку. Съ слѣдуючимъ Ч [6] станемъ одну зъ нихъ печатати" [7].

В наступному нумері на першому місці й появилася Франкова повість „в трьох частинах" — „Петрії і Довбущуки".

Отож на підставі тих фактів, що тут приведені, можна зформувати такі гіпотетичні думки: Франко задумав, а може й почав, писати свою першу повість у другій половині квітня 1875 року. На підставі темпів друкування повісти в „Друзі", що їх розглянуто в примітках до цього тому творів Франка, а також на підставі його слів, що її писано „в двох перших роках" його університетських студій [8], і що вона написана 1875 і 1876 року „рівночасно з друком" [9] і на підставі відомостей про конкурс „Друга" — можна знову таки гіпотетично сказати, що в вересні 1875 року, коли він надіслав, як пише редакція „Друга", а правдоподібніше привіз з собою до Львова і передав до редакції свою першу повість, була дійсно написана

---

[1] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 7.

[2] Зр. — значить золотих ринських. Ринський — коло 80 коп.

[3] Рус. — значить „руського", себто старого (юліянського) стилю. За новим стилем це — 12 вересня 1875 року.

[4] „Друг", Львів, 1875, стор. 176. — Ця цитата показує мову і правопис редакції „Друга".

[5] Там же. Стор. 392.

[6] Ч. — значить: число (нумер журнала).

[7] „Друг", 1875. Стор. 439 — 440.

[8] Франко.—Твори, т. X. Стор. 247. Post scriptum — джерело, правда, далеко не надійне.

[9] Там же. Передмова. Стор. 5.

тільки перша частина повісти, а дві дальші частини були тільки загально й нечітко заплановані. Коли це було б дійсно так, то можна б сказати, що першу частину написав Франко в часі від квітня до вересня 1875 року, насамперед під час канікул після складення іспиту на закінчення гімназії.

Коли тепер звернемося до основних мотивів повісти, то треба сказати, що в центрі стоїть питання про соціяльне піднесення селянства й дрібного міщанства та національне відродження українців. Обидва ці питання незвичайно тісно пов'язані з собою в повісті. Декуди просто невідомо, про що говорить автор: про соціяльне чи про національне питання. Наприклад: Кирило Петрій, центральна особа повісти, оповідає свойому синові Андрієві: „Іван, мій дід [1], тайком змовився з Довбушем відлучитися від банди, залишити страшне розбійницьке ремесло, а зібрані гроші віддати [2] на добро народу“ [3].

Чи ходить тут про „народ“ в значенню люд, чи про національність, не можна вияснити. Так само в іншому місці: Під час сповіді колишнього ватажка опришків, Олекси Довбуша перед ігуменом василіянського (базиліянського) манастиря в с. Гошеві, Методієм, 26 липня 1856 року, Довбуш каже: „Мої скарби, ті грішні [4] криваві гроші, котрі колись мають послужити задля великої справи піднесення нашого народу, ті скарби й цілу справу я склав на Петрія і його рід“... [5].

Соціяльне питання поставлено найяскравіше в дев'ятому розділі (Кінець — початок) третьої частини повісти, що, як відомо, була в першій редакції. Цей відривок, що його далі приведемо, написаний під час того ідейного перелому, що його викликало народництво та М. Драгоманов серед частини українського студентства у Львові. Це промова І. Бляйберґа — О. Довбущука до зібраних 10 років після закінчення гімназії шкільних товаришів Андрія Петрія. Промову говорить Бляйберґ на „високім замку“ у Львові. Ось вона:

„Панове, — зачав він, — коли ось перед хвилею ваші очі блукали понад тим широким крайобразом [6] читав я на ваших лицях виклик: Пречудний край! Но коли б ви зійшли з гори і вступили під стріхи тих хат, вступили в тоті села, заговорили з людьми, що в них жиють, і побачили й самі їх життя, ви б певно сказали: Нещасний край! Панове, я і Петрій [7] — ми піхотою ішли тими селами, гляділи на все своїми очима, а серце в нас досі болить. Неволя, страшна неволя, „робота єгипетська“ гнете той нарід! Неволить його закон, котрого злодушні люди уживають проти него, — неволять його нужда і недостаток, неволить його грижа сердечна, — неволить його єврей лихвар і корчма, неволить його темнота, неволить його навіть тото слово, о котрім кажуть, що воно „слово боже“, закон любви і свободи! Все встає проти него, що мало би йому помагати, все гордить ним, що мало би перед ним коритися! Нещасний край, нещасний нарід! І плакали

---

[1] Іван Петрій, отаман Довбушевих опришків.

[2] Це місце майже однакове в першій і другій редакції. Ріжниця в змісті тільки одна: замість слова „віддати“ в першій редакції було слово „уживати“. (Формальних ріжниць багато).

[3] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 40. — Перша редакція: „Друг“, 1875. Стор. 493

[4] В першому виданні тут було слово „грішнії“. В третьому виданні „Петріїв і Довбущуків“ змінено це слово, мабуть, помилково.

[5] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 63. — „Друг“, 1875. Стор. 525.

[6] Краєвидом—овидом.

[7] Андрій, син Кирила Петрія.

ми не раз, глядячи на нього, слухаючи його бесіди. І оглядалися ми за помочею для нього, — та надармо. Його проводирі, — то тота скала, що тяжить над „Народнім домом“ [1], — а ніт [2] Мойсея, котрий би із тої скали видобув живущу, цілющу воду! Панове, — моє серце говорить, що нас нині на то зібрала господня ласка, щоби ми положили підвалину до нового „народнього дому“, не будованого на скалі і камені, але в серцях тисячей! Мало нас, — то правда, — але чи для того і нам пропадати, як пропадають многії? Ні, панове! Під нами розвалини сумної нашої минувшости! [3] Над нами ясне небо, — образ ліпшої, яснішої будучности! А круг нас той „пречудний — нещасний край“, — поле нашого ділання! На тім місці, панове, нині присягніть, що посвятите всі свої сили, щоби не лиш самі ділати, кілько можна, для піднесення цього народа, — но і щоби збирати для нього щораз більше нових ділателів! А ми оба присягаєм вам, що не спочинем і хвилі, — і підем по селах, живим словом покріпляти бідних братів в нужді, і розносити між них науку і світло! Не спочинем, єли бог життя продовжить, аж заложених буде тисяча читалень, зав'язаних буде тисяча товариств стремезливости [4], збудованих тисяча шкіл і шпіхлерів [5] громадських, — аж тисяча євреїв-лихварів та орендарів опустить [6] наш край. А тогди пустіть поклик і зозвіть нових діятелів, — тогди почисліться з силами, а побачите, що діло наше сильніше, як діло тих, що тут панували і умерли! [7].

Всі кинулися обнімати один другого, — всі присягли, як один“ [8].

В цій промові маємо характеристичне для народництва ходження по селах пішки. Бачимо соціяльний підход до релігії як до чинника гніту трудящих. Зустрічаємо також наївний з становища марксизму погляд на право. Молодий автор думає, що закони придавлюють чи то неволять селян через те, що „злодушні люди“ вживають їх проти селянства, а не через те, що їх встановлює панівна кляса в свойому власному інтересі і проти пригнічених кляс.

Та найінтересніше з того, що тут написано, це перша народницька програма молодого І. Франка, викладена устами Бляйберґа. Перш за все треба підкреслити, що вона зовсім не соціялістична. Вона ще стоїть на становищі капіталістичного ладу. Друге — це повна відсутність політичної частини програми. Характеризує всю програму те, що в ділянці культурній вона дає позитивну програму, а в економічній ділянці майже виключно неґативні заходи, а саме: за тією програмою частина (тисяча) експлуататорів селянства (лихварів та орендарів) повинна покинути галицьку частину Західньої України („край“) і селяни повинні перестати пити горілку (заложити тисячу товариств тверезости). Обидва пункти програми неґативні. Останній з них був центром заходів москвофільського попівства на селі. До тих двох пунктів економічної програми додається третій, і то вже позитивний: заснувати майже в кожному другому селі громадські зсипи збіжжя (шпих-

[1] Над „Народнім домом“ був герб: лев спирається на скелю.

[2] Немає.

[3] Руїни князівського замку.

[4] Тверезости, протиалькогольних.

[5] Зсипів хліба.

[6] Покине.

[7] Князів. — Це закінчення промови І. Бляйберґа.

[8] Отже (за першою редакцією повісти) заложено товариство, що мало все це виконати.

ліри), тисячу в усій галицькій частині Західньої України. — Культурна частина програми складається з двох позитивних пунктів: побудувати тисячу шкіл (разом з тими, що вже тоді були — це було б досить добре — як на ті часи — обслуговування селян школами) та заснувати тисячу читалень. Один неґативний пункт економічної програми, а саме тисяча товариств тверезости, має дотичність також і до цієї частини програми.

Оце і вся програма. Вона незвичайно вбога. Через що автор так звузив свою давнішу програму, накреслену в тій самій повісті ще до впливу народництва й листів Драгоманова на Франка, важко сказати. Може він вважав те, що думав раніш, за мало відповідне до нових своїх поглядів; а може за мало конкретне (пригадую, що Драгоманів дуже підкреслював, що треба пізнати конкретні потреби селянина і давати конкретні поради).

Давніша програма була багатша, мала в собі позитивну економічну програму (піднесення сільського господарства й промисловости) й соціяльну програму: витворення української інтеліґенції з сільської бідноти. Ці думки висловлені на початку другого розділу першої частини повісти як мрії Кирила Петрія:

„Він (Кирило Петрій — *Р. З.*) бачив, як за Довбушеві скарби здіймаються по цілім краю народні школи й освітні інституції [1], в них удержуються й виховуються тисячі бідних сільських дітей, підноситься рільництво [2] родиться [3] промисел, здіймає чоло робуча кляса [4] виробляється своя [5] інтеліґенція, а всі ті благодатні плоди ростуть, дозрівають під проводом його щасливих наступників — Петріїв... А його уява... показувала йому цілу велику, нерозкавалковану Україну [6], цвітущу й веселу, щасливу, славну і могутню!“ [7]

Отже ця програма в своїй економічній частині не має неґативних пунктів (усунення експлуататорів селянства та знищення п'янства, що були в тількищо розглянутій програмі), а зате має позитивні домагання: піднесення землеробства й промисловости. Чи Франко думав тоді про велику промисловість, чи про дрібну, ремісницьку — важко сказати. В другій редакції, де сказано: „родиться промисел“, він мав на думці, правдоподібно, велику промисловість, що її було ще дуже мало в Західній Україні.

Культурна частина програми зменшена, бо в ній немає читалень, ані товариств поширення тверезости. Зате крім шкіл Франко думав про такі освітні установи, де виховували б та утримували б багато („тисячі“) бідних селянських дітей. Соціяльна програма першої редакції говорила про піднесення та ублагороднення працюючої кляси. В другій редакції це місце змінене на „здіймає чоло робуча кляса“. Як бачимо в першій редакції постава, з одного боку, солодкавіша — відповідно до солодкавости цілої повісти, а з другого боку, правдивіша, бо говорить про працюючих взагалі (безпотрібно називає їх клясою). У другій редакції питання ставиться тверезіше („здіймає чоло“), та зате говориться про „робучу клясу“,

---

В першому виданні надруковано змістом відмінно:

[1] Воспиталища.

[2] Земледільство.

[3] Цього слова не було.

[4] Підноситься і ублагородняє працююча кляса.

[5] Руська.

[6] Велику, нерозділену і неділиму Русь.

[7] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 23. „Друг“, 1875, ч. 20. Стор. 465.

коли автор думає не про робітників, а знову ж про трудящих. В соціяльній частині програми є ще один пункт, що його немає в попередній програмі, а саме: вироблення української інтеліґенції, що може набиратися з тієї виховуваної та навчаної сільської бідноти, що про неї тількищо згадувано, або може витворюватися з інших шарів села і міста.

Здійснення цієї програми мало би привести — на думку Франка — до неподільної України, до здійснення національної програми. Та про це доведеться поговорити, говорячи про національну справу в повісті Франка.

Загально характеризуючи цю програму треба сказати, що хоч окремі частини її дещо зменшені, зате цілість багато повніша, ніж у програмі в кінці повісти. Тількищо зазначена програма має економічну, соціяльну, політичну й культурну частину.

Політична програма неповна й неясна, але вона є. Це домагання нероздільної України. Воно неясне, бо не сказано виразно, чи вона має бути незалежна чи автономна. Разом з тим воно й не повне, бо не сказано, як дійде до того, що розділена тоді поміж три держави Україна стане неподільною, єдиною.

Раніш згадувана програма має тільки економічну — і то переважно неґативну — частину та культурну.

Коли б ми схотіли клясово визначити обидві ці програми, то довелося б сказати, що програма в кінці повісти — дрібнобуржуазна (знищення лихварського капіталу, обмеження витрат). Як же характеризувати програму, що є на початку повісти? Тут маємо в першій редакції піднесення промисловости, в другій редакції її народження, маємо вироблення української інтеліґенції, маємо об'єднане національнодержавне тіло, — і в кінці піднесену та у б л а г о р о д н е н у (п і д к р е с л. моя — *Р. З.*) працюючу клясу — за першою редакцією повісти, чи підняте чоло робучої кляси — за другою редакцією. Коли скласти разом ці елементи і навіть додати до них розвиток шкільної освіти та піднесення землеробства — то перед нами буде типова буржуазна програма. Цьому висновкові не будемо й дивуватися, коли пригадаємо собі суспільні впливи на молодого Франка: буржуазну школу, реакційне буржуазно-поміщицьке своїми соціяльними прагненнями москвофільство та народовство, що згодом дало основну масу членів національно - демократичної партії.

Є ще одно місце, інтересне з огляду на всебічне вияснення соціяльних поглядів, виявлених у повісті. Це слова колишнього ватажка опришків Олекси Довбуша до Методія, ігумена в Гошеві. Олекса каже: „Всечесний отче, ви довго жили, але ви жили в тишині, в роздумуванню, замкненню від світа, від свого народу, від його життя. Я дивився на те життя зблизька, дивився на нього такий час, як цілий ваш вік — 80 літ! Яке його горе, яка його біднота, який його гніт, того нещасного народу! Скільки разів я кривавими сльозами молився в душі, аби ділом моєї покути було піднести, просвітити той народ, показати йому, хто він, кому він служить і служив, і чим він був колись“ [1].

Це наче скорочена попередня програма: піднести й просвітити. Освітня програма поширюється тут у соціяльному напрямі: кому „нарід“ служив і служить, та чим він був колись. Коли попередня програма закінчувалася поглядом на майбутнє, то ця закінчується наче поглядом на минуле, хоч і дуже невиразним.

---

[1] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 62. — Змістом перша і друга редакція в цьому місці не різняться. — Див. „Друг“, 1875. Стор. 524 — 525.

Щодо минулої соціяльної боротьби, то деякий матеріял дає такий вислів: Довбуш, „рука котрого позагарбувала [1] від панів і вельмож безмірні скарби, наділяючи здобутим бідних братів..." [2] Перше, що тут спадає на око, це м'яке ставлення до опришків молодого Франка. Ціле це місце навіяне селянськими оповіданнями про опришків і Довбуша, оповіданнями звичайно повними прихильности до них. З того джерела походила правдоподібно більша прихильність до опришків 20-тирічного Франка, ніж 56-тилітнього письменника, що зазначилася в зміні слова „забрала" на „позагарбувала". Поза тим маємо тут розподіл суспільства для часів пізнього феодалізму на „панів і вельмож", з одного боку, та „бідних братів", з другого боку. За селянськими оповіданнями про Довбуша ці „бідні брати" є просто бідніше селянство. Клясові протиріччя за часів пізнього феодалізму показані ще також на початку другої частини повісти, де сказано: „Піддані [3] в кожнім часі мусять приложити рук до роботи, покинувши свої, хоч би й найпильніші заняття [4].

Довбуш змальований у повісті як людина, що почуває сильну зненависть до всіх кривдників „українського народу" [5].

Ще треба розглянути ставлення Франка до наймитів та в'язнів.

Про наймита говориться в „Петріях і Довбущуках" не від автора, а наче від оповідача-єврея, корчмаря. На його наказ як хазяїна — відчинити браму, бо до неї поночі хтось сильно стукав, наймит („парубчак, що служив у нього") „поволі, нерадо, піднявся зі свойого тапчана [6] і, воркотячи щось під носом та проклинаючи подорожніх, що йому переривають і ту хвилину спокою (хоч та „хвилина" тягласяв нього звичайно цілу ніч і цілий день), поволікся поволі відмикати браму..." [7] (розрядка моя — *Р. З.*).

Як бачимо, опис обстанови, що серед неї працює наймит, та опис самої праці до краю тенденційний і пізніш не трапляється в творах Франка. Все таки він його в другій редакції по суті не змінив. Мабуть хотів яскраво виявити погляди хазяїна на працю наймита.

Друга характеристика наймита була в третій частині, що її немає в другій редакції. Ці слова різняться від попередніх тим, що тут сам автор від себе дає неґативну характеристику наймита. Але — треба додати, — що ходить тут не про дійсного наймита, а про конокрада Довбущука, що прикидається наймитом. У повісті написано:

„Гей ти, басалиґо! — спиш? — кликнув Хаїм до обширної темної гостинної, де на лавці простягнувшись і хроп'ячи спав на якімось петеку дурнуватий і кляте лінивий слуга Прокіп" [8].

Отож фактично це не є характеристика наймита.

---

[1] В першій редакції: „забрала". — Див. „Друг", 1875. Стор. 446.

[2] Франко І.—Твори, т. Х. Стор. 18. — „Друг", 1875. Стор. 446.

[3] Піддані воєводи Шепетинського.

[4] Франко І.—Твори, т. Х. Стор. 164.

[5] Там же. Стор. 173—174. В першій редакції цього немає. — Див. „Друг", 1876. С. 101.

[6] Диван без спинки.

[7] Франко І.—Твори, т. Х. Стор. 87.

[8] Джеджалик.—„Петрії і Добощуки", перша редакція, третя частина, 2-ий розділ Умерлий). „Друг", 1876. Стор. 295.

Про панських слуг і кухарок каже Франко в повісті: „Вроджене нашому селянинові лінивство не казало нікоторому із них вийти і посмотріти, що се такого“ [1].

Гуманність молодого письменника виявляється в його ставленні до кримінальних злочинців. Він каже:

„Сумний вид представляють тії люди, позбавлені свободи. Чоловік [2], дивлячися на них, забуває, що не один із них убійця, злодій, палій; він видить в них тільки людей, — рівних собі як людей і мимовільно повстає його серце против тому порабощенню [3] чоловіка буквою [4] права“ [5].

Тут немає марксівського підходу до цього питання, бо в тому часі Франко не був з ним знайомий. Слово „мимовільно“ можна так зрозуміти, що розум письменника стояв за поневолення кримінальних злочинців на підставі кримінального права, і тільки почування його обурювалося проти того.

На цьому закінчимо з'ясовування соціяльних поглядів молодого Франка в першому періоді його літературного розвитку і перейдемо до національних поглядів. Є матеріял, що дає змогу виявити не тільки його погляди на українську національність, але також на еврейське питання та польську національність. Для зручности починаємо це з'ясовувати від ставлення молодого Франка до поляків і Польщі.

У згаданій уже давніше поезії „Наперед“ закликає письменник, щоб зламати польське ярмо і затерти слід Польщі на Україні. Він не хоче боротися „сталевим мечем“, а тільки „шляхом мира“, і знищити „ворогів“ „мечем науки й правди“. Поетові здавалося, що „від сьогоднішнього дня на Україні немає Польщі“, бо „ми сьогодні її розвалимо“ [6].

Тут зразу кожному ясно, що тоді у Франка не було клясового, марксівського розуміння національности. Він говорить про всю польську націю і хотів би проти неї (чи проти тієї її частини, що живе на Україні) скерувати всю боротьбу. Справді ж треба було скеровувати наступ проти панівної кляси, проти всіх визискувачів, до якої національности вони не належали б

Таке саме неґативне становище, але вже не проти поляків, що живуть на Україні, а проти цілої Польщі виявляє письменник також у повісті „Петрії і Довбущуки“. В третій частині того твору він при нагоді висміває польського „ходачкового“ (дрібного) шляхтича та змагання відбудувати польську державу. В кінці шостого розділу він пише:

„Регіт круг него [7] дав йому пізнати, що то був високо зрізаний дубовий пень, котрий—хоть утерпів від його героїзму, — однако ж так само не гадав падати, як Польща вставати“...

В іншому місці каже: „А може ще й донині в сибірських копальнях проклинає [8].

---

[1] Джеджалик.—„Петрії і Добощуки“. „Друг“. Річн. третій, Львів, 1876, ч. 6. С. 91.

[2] Людина.

[3] Проти того поневолення.

[4] З тексту видно, що ходить не про „букву права“, а просто про право, що встановлене панівною клясою в її інтересах.

[5] Джеджалик.—„Петрії і Добощуки“. 1-ша ред. 2-га ч. 8-ий розд. („Ще один старий знайомий“). Цього розділу немає в 2-ій редакції. У 8-м розділі нема цих слів. Див. „Друг“, 1876. Стор. 220. Див.: Франко І.—Твори, т. X. Стор. 217—219.

[6] „Друг“, 1875. Стор. 489—490.

[7] Графа Т.

[8] Барон Б.

свою долю та свій дурний розум, що не сидів дома тихо, але з добра розбрикався та захотів „Польщу будувати“ [1].

Кожна національність має з ленінського погляду повне право на самоозначення. Отож немає підстави висмівати змагання всякої національности до створення своєї державности. Так само не годилося висмівати окремих повстанців, якщо вони виявляли героїзм у боротьбі за своє національне визволення, чи й потерпіли за це. Таке ставлення молодого Франка до Польщі та повстанців треба зрозуміти як ворожість до шляхетської Польщі та неохоту до відбудови шляхетської чи буржуазної польської держави, що хотіла б гнітити українську національність. Коли так зрозуміємо Франка, то мусимо визнати, що його погляд у цій справі правдивий. Тільки засіб боротьби, що він його подає, нікуди не годящий. Одним тільки „мечем науки й правди“ боротися проти насилля панівної кляси — мало, все одно, чи вона належить до пригніченої чи панівної національности.

У третій частині повісти була ще також придирка до надмірної ввічливости частини польського населення: „Перепрошаю, щом [2] так сміливий, — озвався він в польській бесіді, з тою звичайною полякам цукрованою ґречністю, — але справа важна“... [3]

Ставлення молодого письменника до польської національности не було випадкове. Це була ціла система поглядів у національній справі. Зокрема його погляди в українській національній справі є протилежність до його поглядів у польській національній справі, але разом вони творять одну цілість, один нерозривний порядок. Франко описує, як уже раніше згадували, що Кирило Петрій, головна особа його повісти, наділена різними позитивними прикметами, мріє про „цілу, велику, нерозкавалковану Україну (чи в першій редакції: „велику нероздільну і неділиму Русь“), цвітущу й веселу, щасливу, славну і могутню!“ [4] Франко не був тоді знайомий з соціялізмом і, очевидно, вкладав у Петрія думки про буржуазну державність або її суроґат, що, зрештою, видно із самих слів, що їх в одному випадку вживає К. Петрій. Характерно, що Франко, виправляючи цю повість під кінець свого життя, не змінив в основній сутності цього місця і зоставив його найосновніший зміст таким, який був написаний ще 1875 року, до часу впливу на нього народництва і Драгоманова. Вислови ж проти самостійности Польщі в новій редакції відпали разом з третьою частиною повісти, що її автор закреслив.

Уже К. Петрій у тому самому місці повісти думає про те, щоб виробити українську інтеліґенцію, між іншим таким способом, щоб в освітніх інституціях вчити, виховувати й утримувати дітей селянської бідноти. Його син Андрій ставить ще більший натиск на цю справу. Він робить її одним з двох питань, що їх вважає найважливішими в роботі „для народнього добра“. Та даймо слово йому самому:

„Його [5] добродушна натура все насувала йому на розум вагання щодо злоби Довбущуків, усе шептала йому:—Хто знає, чи не можна б щирим, приятель-

[1] Джеджалик.—„Петрії і Добощуки“. Перша редакція. III частина. Кінець VI розділу. „Друг“, 1876. Стор. 307.

[2] Що я.

[3] Франко І.—„Петрії і Довбущуки“. Перша редакція. III частина, III розділ. — „Друг“, 1876. Стор. 298.

[4] Франко І.—Твори, т. X. Стор 23. „Друг“, 1875. Стор. 465.

[5] Андрія Петрія.

ським способом порозумітися з противниками? Хто знає, чи не далося б привести до згоди обі родини і з так великими засобами, які були в руках Петріїв і Довбущуків [1], зачати зараз роботу для народнього добра, по селах і містечках закладати українські народні школи, попирати [2] шкільну українську молодіж, аби виробити з неї народню [3] щиро-українську інтеліґенцію ..." [4]

Для поглядів молодого Франка характерне те, що він каже говорити Андрієві Петрієві в першій редакції повісти. А тут виразно говориться про витворювання „патріотичної щиро-руської (української — *Р. З.*) інтеліґенції".

Коли скласти разом те, що молодий автор говорить у першому періоді своєї літературної діяльности про майбутнє України, про патріотичну інтеліґенцію та про Польщу, то це дасть нам більш-менш такі думки: треба усунути польський поміщицький гніт над західніми землями України, треба не дати відродитися шляхетській Польщі, треба витворити патріотичну українську інтеліґенцію, щоб Україна могла об'єднатися і стати могутньою і щасливою.

У молодого Франка є в кінці повісти в першій редакції такий націоналістичний погляд: Автор говорить про якусь особу, що вона була „...з лицем так щирим і отвертим, яким одзначується тільки Русин" [5]. Значить, немає на світі щиріших та відвертіших людей, як українці. Погляд зовсім неправдивий.

Треба відзначити, що в другій редакції з усього цього зосталася тільки згадка про нероздільність України, про її щастя, славу й могутність, думка правдива, що йшла по лінії самоозначення української національности. На місце „патріотичної" інтеліґенції в першій редакції — поставив Франко „народню" інтеліґенцію в другій редакції. І вкінці вислів про щирість та одвертість українців зовсім зник у другій редакції разом з третьою частиною повісти, що її автор не ввів до другої редакції.

Але в першій редакції „Петріїв і Довбущуків" зустрічаємо боротьбу проти різних неправдивих думок про національне питання. Як уже згадували, вплив народництва й листів М. Драгоманова на І. Франка розпочався раніш, ніж він закінчив свою повість. Через те в кінці повісти поміщено гостру критику панівної кляси в минулому житті України, за февдалізму, і таку саму критику сучасних Франкові провідників української інтеліґенції в Західній Україні. Ті терпкі слова правдивих і вірних закидів говорить Ізаак Бляйберґ-Довбущук до Андрія Петрія і його товаришів, що зібралися у Львові біля так званого „народнього дому" і пішли відти на „високий замок". Ось його слова:

„Панове, ходімо ми відси! — сказав той [6] коротко. — Мені тут страшно! Я боюсь онтого льва позолоченого!" [7]

В першій редакції повісти надруковано такі найважливіші місця змістом інакші, ніж у другій редакції:

[1] Якими би розпоряджали в згоді Петрії і Довбущуки.

[2] Помагати учащійся руській молодежи.

[3] Патріотичну щиро-руську інтеліґенцію.

[4] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 107. — „Друг", 1876. Стор. 22.

[5] Джеджалик: „Петрії і Добощуки". Перша ред. III част. IX розділ („Кінець — початок"). „Друг", 1876. Стор. 310.

[6] Бляйберґ-Довбущук.

[7] На стіні „Народнього дому" у Львові був герб Західньої України: золотий лев спирається на скелю.

„— Так, панове, — говорив старець, ідучи ід Високому замкові, — я боюся того льва, і тої скали, що там стоїть на тім „Народнім домі“. Той лев нагадує мені хищність і лютість наших давніх князів, що утискали наш нарід, а котрих пам'ять ви, рідні діти того народа, позолотили фальшивим блеском! Я боюся смотріти на тоту скалу у стіп льва, бо вона пригадує мені темноту народа, із котрої користали його князі-грабителі, — она пригадує мені упор і безсердечність теперішних його проводирів, що її там виставили, яко знак своєї власти. Ні, панове, — не лев і скала — наша хоругов, — наша хоругов — плуг і книга! Плуг— то наша сила, книга, просвіта — то наша будучність!“ [1]

З цього ми бачимо, що народницькі погляди, а може й листи М. Драгоманова, зробили справжню революцію, між іншим, і в національних поглядах молодого Франка. Цей перелім у діялектичному розвитку його поглядів відбувся 1876 року. Настало повне заперечення попередніх його думок і навіть розбивання давніших поглядів на князівський період української історії. Як бачимо з приведеної виписки, автор устами Бляйберґа встановлює вірний погляд, що дуже гостро суперечив думкам про князів, вкоріненим тоді серед західньоукраїнської інтеліґенції, насамперед серед москвофілів. При цій нагоді дістається також дещо національному чи то територіяльному гербові Західньої України та її „провідникам“, в першу чергу москвофілам, бо „Народній дім“ був у їхніх руках, і вони прибили на його стіні герб.

Одначе національні погляди молодого Франка були б з'ясовані неповно, коли б не звернути увагу на один їхній деталь. Пригадаймо, що економічна частина пізнішої програми мала, між іншим, побажання, щоб тисяча лихварів та орендарів покинули країну [2]. Вага цього пункту програми в системі поглядів молодого Франка далеко більша, ніж видається на перший погляд. Це не звичайне собі змагання позбутися частини експлуататорів. Воно, на думку Кирила Петрія, центральної особи в повісті, з'ясованої як позитивний тип — має переважне значення для матеріяльного й морального піднесення „галицьких та угорських“ українців. Про це переконає нас найкраще виписка з першої частини повісти:

„Ця розмова [3] переконала Петрія [4], що ні галицькі, ні угорські українці не зможуть піднестися ні матеріяльно, ні морально, доки евреї не зближаться до народу економічно й духово, доки з п'явок і визискувачів не переміняться на продуктивних горожан [5] держави й не позбудуться своїх расових та клясових упереджень“ [6].

Це текст встановлений у другій редакції повісти. Тут Франко ставить чіткіше клясові різниці (в першій редакції: „ссати і туманити“, в другій: „п'явок та визискувачів“; крім того в другій добавлено: доки „не позбудуться своїх расових та клясо-

[1] Джеджалик.—„Петрії і Добощуки“. Перша ред. III частина, IX розділ („Кінець—початок“). „Друг“, 1876. Стор. 311.

[2] Там же.

[3] Це „довша розмова“ і „нарада“ „вчених і чемних“ евреїв з Кирилом Петрієм, чи, може, тільки в його присутності, що відбулася (за повістю) в помешканні еврея Арона в м. М. (Мукачеві) в Закарпатській Україні.

[4] Кирила Петрія.

[5] Громадян.

[6] Франко І.—„Петрії і Довбущуки“. Повість у двох частях. Третє видання. Харків, 1928. (Твори, т. X. В-во „Рух“). Стор. 125.

вих упереджень“ — на місце слів „і далі будуть встрічати його з убиваючою погордою“, що були в першій редакції).

Могла б виникнути думка, що Франко устами Кирила Петрія хоче пересунути „матеріяльне і моральне“ піднесення частини західніх (галицьких та угорських) українців до часів закріплення соціялістичного ладу. Він бо говорить досить виразно, що те піднесення може бути тільки тоді, коли євреї з „п'явок та визискувачів“ (отож з членів панівної кляси — *Р. З.*) не стануть продуктивними громадянами та не позбудуться своїх „клясових упереджень“ і не „зближаться до народу економічно і духово“. Одначе відомо, що Франко думав про велике колективне селянське господарство ще при існуванні капіталізму. Може бути, що він думав про наближення євреїв „матеріяльне“ і „моральне“ до українців у тих колективах. Отож висновок, що він переносить „піднесення“ західніх українців до часу соціялізму, може бути й неправдивий. Повість не дає підстави розв'язати це питання. В кожному випадку все те відсувається до досить далекого майбутнього (писано це ще 1875 року!).

Отже українське національне питання зв'язане в повісті дуже тісно з національним питанням єврейським та з розвитком клясової боротьби серед євреїв. [Ми й не звертаємо уваги на те, що автор одриває тут надбудову („позбудуться упередження“) від бази (існування чи неіснування таких або інших виробничих відносин, що про них не згадує; хоч відомо, що явища надбудови зникають з причин, що виникають у базі та в клясовій боротьбі), бо письменник ще не знав тоді діялектичного матеріялізму].

Сутність єврейського питання з'ясовує в повісті Бляйберґ, кажучи: „Вони [1] замість вдячности тутешнім людям за те, що колись, у часах лютого переслідування [2], їх тут гостинно приняли, нищать і підкопують їхній добробут, доводять їх до крайньої біди! Лихва, п'янство, туманення, це тільки язви [3], що вони напустили на нарід [4], що обезсилюють його. А крім того з якою ж погордою вони дивляться на ґоїв!“ [5]

Що ж треба зробити, щоб було інакше? Бляйберґ зупинявся на цьому питанні: „Я ходив навмисне за тим по чужих краях, — оповідав він Кирилові Петрієві, — щоб пізнати їхнє життя [6] і відносини до християн. Знаєте, Кириле, там багато дечого інакше! Там єврей громадянин держави так, як кожний інший, а в нас він п'явка, що висисає цілий нарід [7]!“ [8]

П'ять років не покидав Бляйберґ орґанізаційної, аґітаційної та пропаґандистської діяльности серед євреїв Західньої України, щоб змінити цей стан. Він зорґанізував гуртки, що мали пропаґувати думку про „моральне піднесення“ євреїв до „сознання [9] гражданства“ і рівности з народом, що серед нього живуть [10].

---

[1] Євреї.

[2] В першій редакції написано: гонення.

[3] В першій редакції: фурії.

[4] В першій редакції народ.

[5] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 94. — „Друг“, 1876. Стор. 9.

[6] В першій редакції: становище.

[7] В першій редакції: народ.

[8] Там же.

[9] Свідомости.

[10] Джеджалик.—„Петрії і Добощуки“, перша редакція; II част. IV р. („У Петрія“).

Отак підготувавши, він накінець скликав — як оповідається в першій редакції — два з'їзди евреїв, що — як йому здавалося — прихильно ставилися до його думок про емансипацію еврейського населення Західньої України по обидвох боках Карпат. На першому з'їзді в м. Жидачеві він мав доповідь про становище евреїв серед іншонаціонального населення. Зупинявся в ній над тим, щоб евреї не угнітали й не визискували „того народа, котрий нас живить", а стали його братами і матеріяльно йому допомагали. Бляйберґ старається переконати евреїв, що це треба зробити в інтересі еврейського населення [1]. На другому зібранні евреїв у м. Жидачеві в Західній Україні постановили вибудувати велику еврейську школу, подібну до таких самих шкіл за кордоном. Завдання школи: впоювати „високі гуманні і норовственні" думки [2]. Отож молодий Франко устами Бляйберґа висказав думку, що клясові протиріччя можна усунути проповіддю моральних і гуманних поглядів. Очевидно, така думка невірна. Франко висказав її через те, що ще тоді не знав наукового соціялізму.

Діяльність Бляйберґа кінчається тим, що він не приєднує дійсно до своїх думок ні однієї людини серед евреїв, і що під натиском фанатичної, жидачівської, еврейської, релігійної громади заперечує публічно свої думки, а Невеличкий ясує, що Бляйберґ дійсно син ватажка опришків Олекси Довбуша і внуки одного польського маґната, отже походженням не еврей. З того часу Бляйберґ живе в Петрія, вступає в християнство і веде народницьку аґітацію серед українців.

Постава еврейського питання в молодого Франка однобічна. Він багато говорить про моральне піднесення еврейського населення, а серед практичних пропозицій часто згадує про модерну школу. Інших заходів не пропонував. Але як ця модерна школа з її гуманним і високо моральним напрямом мусіла привести до знищення експлуатації та гніту пригніченої кляси, чи українського селянства — цього не тільки не сказав автор устами Бляйберґа, але того навіть трудно догадатися.

До того від постави еврейського питання в першій редакції повісти відгонить безнадійністю. Вирішити те питання береться одна людина, вкладає в цю справу ввесь свій час і кошти — і не приєднує дійсно до своїх намірів ні одної людини. Ще більше: Бляйберґа оточує скрізь облудлива зрада, кидаючи негарне світло на характер тієї частини евреїв, що серед неї він працював.

У читача залишається враження після того всього, що ніякі зусилля, ніяка праця серед еврейського населення неможлива. Вона не вдасться. Значить, безперспективність і безнадійність щодо розв'язки еврейського питання.

Коли брати до уваги думку Петрія, що західні українці не матимуть змоги піднестися ані матеріяльно, ані морально, поки серед еврейського населення, що живе серед них, не відбудуться певні означені зміни, — то треба сказати, що й емансипація українського населення стає безвиглядною і неправдоподібною, через таку поставу еврейського питання, як вище з'ясовано.

Та не тільки через те українське питання стає безнадійне, а й через те, що піднесення українського населення поставлено в залежність від використання Довбушевих скарбів, а під кінець повісти їх ніхто для цього не може використати, бо Довбущуки (правнуки) перенесли їх до іншої печери і після того обидва загинули.

---

[1] Джеджалик. — „Петрії і Добощуки", перша редакція; II част. VII розд. („Просвітителі евреїв").

[2] Там же, IX розд.

Отож виникає повна безперспективність розв'язати національне питання українське та еврейське — так, як їх поставив Франко в першому періоді своєї літературної роботи.

Те, що говорить у цій справі Бляйберґ на „Високому замку" у Львові (в кінці першої редакції повісти), належить справді вже до наступного періоду розвитку Франка — до періоду народницького та Драгоманівського. І справді те, що сказав там Франко устами Бляйберґа: заснування товариства чи політичної партії, що мала б довершити ту дуже велику роботу серед селянства, що там намічена, — все це писане вже під впливом перелому, зробленого у Франка та його товаришів впливом народництва та листів М. Драгоманова. Отож належить справді не сюди, а становить початок нового періоду в розвитку Івана Франка.

При переробці „Петріїв і Довбущуків" в останньому періоді діяльности письменника (в часі хвороби), себто в другій редакції повісти, еврейське питання освітлене зовсім інакше. І не дивно. Тоді Франко мав довголітній досвід щодо різних спроб вирішити соціяльне й національне питання.

Закиди евреям-експлуататорам, членам панівної кляси, зосталися і в новій редакції ті самі, але далі автор поробив дуже великі зміни.

За другою редакцією Бляйберґ аґітував серед евреїв по божницях після звичайних молитов. Він виступив за більше освідомлення евреїв та більше наближення до „християнських народів", як він це бачив в Австрії та Німеччині [1]. Дивно одначе, що не перед масою еврейського населення, а тільки перед окремими евреями виснював потреби еврейської маси (себто бідноти — *Р. З.*) [2], а тільки собі самому уяснював потребу більшої освіти евреям понад те, чого вчили в хайдерах, більшого наближення до „християнської цивілізації", „а особливо до народньої маси польської та української" [3].

Тільки в другій редакції виступає домагання взаємного наближення національностей у Західній Україні: „Бажання (Бляйберґове—*Р. З.*), з одного боку, довести евреїв до того, щоб перестали бути паразитами на тілі тих християнських народів, серед яких їм доводиться жити, а з другого боку, показати також тим християнам, що в духовім життю та в історичнім розвою евреїв є дещо таке, що варто пізнати, і що могло б причинитися до поправи обопільних життєвих відносин" [4].

Нова думка виникла у Бляйберґа щодо змагання „витворити між галицькими евреями інтеліґенцію, яка, не цураючися еврейської віри та національної традиції, так як це чинять т. зв. „марморейні" німецькі або польські евреї, при тім шукала б спільного ґрунту для життєвої праці з інтеліґенцією українською та польською" [5].

За другою редакцією в м. Жидачеві відбулася одна нарада, що закінчилася церковним прокляттям Ізаака Бляйберґа, оголошенням і виконанням присуду синедріону на опльовання його і прилюдне поганьблення, втрату всього, що мав, навіть імени, та досмертну покуту в невідомості, і вивезенням з затканими устами невідомо куди [6].

---

[1] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 205.
[2] Там же.
[3] Там же. Стор. 205—206.
[4] Там же. Стор. 206.
[5] Там же. Стор. 214.
[6] Там же. Стор. 232—233.

На зібрання приїхало кільканадцять евреїв. Автор означує їх клясово. Це були „переважно заможні купці і торгівці". Бляйберґ не розвинув перед ними всіх своїх думок про еврейське питання, а обмежився тільки з'ясуванням своїх поглядів „на потребу світської, новочасної освіти для еврейської інтеліґенції". Після того погодилися вислати Бляйберґа до Відня, щоб там придивився до еврейських орґанізацій і пізнав їх мету та „способи їх ведення" [1].

Також тут показано, що зібрані евреї підступно зрадили Бляйберґа, що всі вони попередньо порозумілися з рабином, але ця зрада не вражае так гостро, як у першій редакції, з огляду на клясовий склад зібрання, виразно зазначений у другій редакції.

За другою редакцією на цьому й кінчається роля Бляйберґа, що його не зроблено тут сином Олекси Довбуша, а справжнім евреем, сином корчмаря. „Про Бляйберґа ніхто... не згадував ані словом, так як коли б його ніколи не було на світі" [2].

Коли в першій редакції могла ще бути непевність того, чи акція Бляйберґа-Довбуша не вдалася через те, що він заперечив свої думки, чи через виявлення його походження та опісля його відхід від еврейства, — то в другій редакції зовсім ясно, що реформу еврейства вбивае соціяльно-релігійна реакція, заступаючи інтереси середньої еврейської буржуазії. При тім досвідчений життевою практикою автор показав також глибшу причину невдачі аґітації еврея Бляйберґа. Цей звертався дійсно до еврейської буржуазії, а не до робітництва, навіть не до дрібної буржуазії.

За першою редакцією единий реформатор серед евреїв, як виявляється, не е еврей, а українець з походження. Очевидно, що ця обставина повижувала соціяльну цінність твору. Дуже до речі зробив автор у другій редакції, показуючи реформатора Бляйберґа справжнім евреем. Це безумовно підбільшуе соціяльну вагу твору проти першої його редакції.

В обидвох редакціях Бляйберґ поминае зовсім соціяльно-політичні питання серед еврейського табору. Вся його увага скерована на освітні питання і то в першу чергу на школу. Видається, наче все добро для евреїв прийде від того, що місце релігійних хайдерів займуть школи фундації барона Гірша, що їх було вже досить багато в Західній Україні. І такі школи мали би також змінити взаемовідносини між національностями та перемінити соціяльну структуру еврейської національности! Коли такі висновки виникають у молодого Франка, що незнайомий докладно й науково з соціяльною структурою суспільства та соціяльною динамікою й розвитком, то не доводиться дивуватися. Але коли те саме говорить він під кінець життя, хоч у давніших своїх творах знае політичну акцію евреїв, то такий випадок можна пояснити хіба тяжкою хворобою автора.

IV

ЗВ'ЯЗОК ПОВІСТИ З МІСЦЕВОЮ КЛЯСОВОЮ БОРОТЬБОЮ ТА ПОБУТОМ

В „Петріях і Довбущуках" яскраво з'ясовані окремі моменти минулої клясової боротьби в Західній Україні. Хоч справді ця боротьба не була така активна, як на Подніпров'ю, не мала таких гострих ані таких сильних конфліктів, як в решт

[1] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 226—227.
[2] Там же. Стор. 233.

України, то все таки ця боротьба ніколи не припинялася час від часу набирала більшої сили, виявлялась як повстання пригніченої кляси. Давній і сильний соціяльно-економічний гніт панівної кляси февдалів, маґнатів, дворян-поміщиків приводив, з одного боку, частину покріпаченого селянства до похилости, до отупіння в безкінечній роботі для шляхтича, великого земельного власника, а з другого боку, серед енерґійнішої частини селянства викликав стихійний протест, що виявлявся втечею в Карпатські гори та нападами з гір на шляхту, на купецтво, на проїжджих. Це й було Карпатське опришківство, себто розбишацтво з дуже виразними познаками клясової боротьби. Цим воно наближається до гайдамаччини.

Серед українського населення Буковини мало поширена назва опришків. Частіше колишніх карпатських опришків називають там *гайдамаками*. Є ще й назва: борець[1]. Уже одна назва „гайдамаки“ вказує на зв'язок опришківства з загальноукраїнським соціяльним рухом селянства за февдалізму. Одначе невірна була б думка, наче опришківство в Західній Україні аналогічне одній тільки гайдамаччині. Правда, своїми розмірами, своїми методами боротьби, своїми приливами й одливами та своєю неперервністю воно дуже подібне до гайдамаччини. Та якщо взяти до уваги протяг часу, коли воно розвивалося, то побачимо, що західньоукраїнське опришківство відповідало загальноукраїнській козаччині і гайдамаччині разом. Значить, це було історичне явище, що тягнулося багато довше, ніж гайдамаччина; це була універсальна форма боротьби пригнічених кляс Західньої України проти панівних кляс, проти февдалізму.

Перші відомості про карпатських опришків маємо в останній четверті XVI століття, ще до походу Наливайка, Шавули й Лободи. На сході української частини Карпат і Підкарпаття їх звали буковинськими та молдавськими ватагами, а на заході в околицях Сянока й Самбору бескидниками (від карпатського гірського хребта — Бескид) і списниками — від Списької землі. Це були мешканці гір і підгірських сіл. Очевидно вони поповнювалися також енерґійнішим людським елементом і з дальших сіл та містечок.

Опришківство розвивалося щораз більше. Більший його вибух на заході української частини Карпат був 1629 і 1630 років. Державний кордон проходив — як і тепер — хребтом Карпатських гір і тоді відділяв Угорщину від Польщі. Одначе українське селянство зовсім не почувало себе розділеним тим кордоном. Воно тільки використовувало його для своїх намірів. Селяни з сіл Бистра, Лютня, Волосянка, Загорб'я, Славна й Ужока, що є за Карпатами, під керуванням попа з Бистрої та селянина Лапшуна з цього боку Карпат збиралися в опришківські ватаги. Опришки під проводом Лапшуна три рази нападали на двір Казіміра Турського в Звинячу з цього боку гір. Першим разом вони добулися до палацу, порубали всі меблі, а збіжжя з комори викинули в річку; пограбували і спалили костьол. Все це тривало шість годин. Увесь цей час допомагали опришкам місцеві селяни з Звиняча, піддані Турського. Після того вони всі втекли з опришками в гори. Бескидники ще вдруге і втретє нападали на цей палац. Очевидно, клясова ворожнеча змагалася щораз більше, бо тільки третього разу вони зрівняли палац з землею.

---

[1] Етнографічний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, том XXVI. Народні оповідання про опришків. Зібрав Володимир Гнатюк. Львів, 1910 р. Передмова Гнатюка. Стор. VI.

Під час того, коли це діялося на заході української частини Карпат, то на сході опришки орґанізувалися в буковинських лісах і на покутському підгір'ю.

Перший відомий рух, що в ньому брала участь Гуцульщина, було т. зв. повстання Мухи 1490 року. Муха був з роду православний українець „простий хлоп", мабуть із Молдави (Буковини), „чоловік до зброї й до бою завзятий". Він зібрав на молдавському кордоні велику ватагу селян — її рахували на 9.000 людей — нападав на Снятинщину і дальші околиці аж по Галич і Рогатин, грабував і добич вивозив у Молдаву. Польський король скликав проти нього шляхетське військо. Муху розбито над Дністром і він сам ледве живий утік. Пізніше захопили його зрадою, — видала його якась жінка, що з нею він любився. Поляки арештували його, відвезли до Кракова і там він помер у в'язниці. Між його помічниками була українська дрібна шляхта з Березова. Король конфіскував їхні маєтки за те, що вони пристали до „схизматика" Мухи.

Рік пізніше, 1491 року появився в тих самих околицях Андрій Барул з Молдави, що звав себе правним спадкоємцем Руси, що її король польський Казімір силою загорнув собі. Його також зловили поляки.

Під час нападів молдавських воєводів на Покуття в самому кінці XV та в першій третині XVI століття допомагали їм селяни і дрібна шляхта українська.

В цих рухах помітні насамперед соціяльні, а також політичні й національні риси, навіть державна традиція. Дальші рухи на Гуцульщині мають виключно тільки соціяльний підклад. Часом переходять у розбишацтво.

До росту соціяльних рухів на Покутті причинилася анархія панівної кляси, що її розвела можніша польська шляхта. У війнах між панами брала участь і дрібна шляхта і селяни, особливо вільна людність гір.

Уже на початку XVII століття опришки так загрожували шляхті — великим земельним власникам, що 1606 року шляхта галицької землі вирішила зректися двох своїх привілеїв: незалежної шляхетської юрисдикції над своїми підданими і недоторканости своїх дворів, щоб полегшити боротьбу проти опришків. В постанові сказано виразно, що це робиться з огляду на грабежі і нищення шляхетських дворів і підданських, що „купаються в так гарячих пожежах". Урядові польські універсали й мандати проти опришків та „свавільних банд" повторювалися майже щороку.

Більший розмах опришківського руху розпочався тут трохи раніше, ніж на заході. Вже 1626 року на двір Станислава Шпондовського в Хоцемірі напали опришки (як говориться в записах гродських: banda „maleficorum notatorum nazwanych opryszki")[1]. Вони стріляли з гаківниць, мушкетів, янчарок, луків і кидали векерами. Облога укріпленого двору не вдалася через те, що надійшла відсіч (повернувся шляхтич). Серед покинутої зброї було кільканадцять зразків спеціяльної „розбишацької зброї", так званих „опришківських векерів" або сокирок. Мабуть це були попередники теперішніх гуцульських топірців.

Від опришківських наскоків треба відрізнити шляхетські „заїзди" (озброєні напади на шляхту) та шляхетські грабункові напади. Наприклад, у Львові в самому місті та в його околицях грабили всякі шляхетські банди, між ними банда синів бурграфа високого замку у Львові. Отож тодішня польська влада і шляхетські розбишаки виступали разом. Через те міщани не могли нічого добитися проти цієї банди.

---

[1] Банда відомих злочинців званих опришками. Агр. Галицькі, т. 123, с. 806-8.

Крім нападів селянських опришків та грабунків шляхетських банд — в Західній Україні був ще опришківський і політичний рух дрібної шляхти української. То була переходова кляса поміж двома основними клясами тодішнього суспільства: селянством і панівною шляхтою, великими земельними власниками. Дрібна шляхта наближалася своїм маєтковим станом і працею до селянства, а своєю вільністю від панщини, особистою вільністю і шляхетством до великої шляхти. Від великих земельних власників різнилася рішуче маєтком та джерелом прибутку (у дрібної шляхти власна праця, у великої шляхти експлуатація селянської праці). Отож дрібна шляхта займала посереднє становище між двома основними клясами тодішнього суспільства. При тім її матеріяльне становище наближало її до селянства. Подібне становище мали тоді бідніші міщани. Не диво, що часом ці дві групи середньої кляси лучилися разом для спільної дії проти панівної кляси.

Дрібна шляхта українська нападала на багату шляхту, великих земельних власників і купців. Такі напади чинив, наприклад, Кость Комарніцький, що його звали Черлений (червоний — *Р. З.*). Інший Комарніцький напав на мукачівського єпископа Юрія і зовсім пограбував його. Хведір і Юрко Терлецькі з Терля і ще один Терлецький, що його називали „Дик Вовк" напали на польського ротмістра Олександра Лозінського й пограбували його. Дрібна шляхта українська з Березова брала участь у всіх селянських рухах і повстаннях.

Дрібна шляхта українська на заході в Самбірщині виступала проти польської шляхетської державности. Вона побільшувала козацькі частини та війська Ракочого. Одночасно інша частина тієї шляхти сполучилася з небагатим міщанством і збройно виступала проти великих земельних власників. Керівниками цього руху були шляхтичі Яворські. Василь Яворський і його два сини Микола й Семен при діяльній участі їхньої матері Марухни, разом з іншою ходачковою (дрібною) шляхтою й міщанством нападали на двори, палили їх, грабували, навіть брали людей в полон, щоб дістати за них викуп. До тієї диверсійної частини, що оперувала в запіллю, належали шляхтичі Білінські, Сулятицькі, Боровські, Вінницькі, Ортинські, Уруські, Чайковські і багато дрібного міщанства, особливо з Щирця. Треба додати, що деякі з тих шляхетських родин і досі зосталися дрібною шляхтою українською, як наприклад, Білінські, Ортинські, Чайковські й інші.

Цей соціяльний і політичний рух дрібної шляхти й міщанства також треба відрізнити від селянського опришківства, хоч він має з опришківством багато спільного. Між іншим чимало дрібної шляхти йшло до опришків або збирало свої опришківські групи і не раз керувало ними. Це зрештою, має аналогії в соціяльній боротьбі в цілій Европі: коли селянство боролося проти великих земельних власників, то дрібна шляхта або була невтральна, або переходила до великих земельних власників, або єдналася з селянством і часто ставала в ряди його керівників, його старшин. Так було у нас під час Хмельниччини і взагалі козаччини, так було в Німеччині під час великої селянської війни 1525 року і т. д.

Галицька земля славилася опришками. Особливо Покуття було справжньою країною опришків. Вони виходили головно з сіл Печеніжин, Пнів'є, Рунґури, Криволуки. Коло 1621 року опришки дуже налякали великих землевласників. На чолі кожної групи тодішніх опришків стояв в а т а г[1] Один з найславніших ватагів того часу був селянин Гринь Кардаш. Опришки мали зв'язок з буковинськими гайдамаками, опришками, борцями. Нападали вони на шляхетські двори, а навіть на

[1] Тепер пастух овечої отари в горах (в полонині) зветься ватаг. З слова ватаг походить, мабуть, назва „ватажок".

оборонні замчища. Широко був відомий напад на замок Олександра Куропатви в Пнів'ї. Цей замок стояв на високій горі, неприступній, стрімкій. Здобути його приступом було безнадійно. Так само щодо облоги, бо місця в замку було дуже багато, отож можна було мати дуже багато всяких запасів. Хтось із замкової служби показав опришкам місце, де можна було легко підкопом дістатися до замку. Сорок вісім опришків, серед них також дрібний шляхтич Березовський, ввійшли вночі через підкоп до замку. Опришки хотіли пощадити Куропатву, вбити його жінку й дітей, пограбувати замок і спалити, а коні забрати і перевести на Буковину. Все це майже зовсім виконали. Але, коли опришки поверталися з Пнів'я, на них напали печеніжинські селяни й одібрали все, вивезене з Пнівського замку. Ті самі люди пограбували під м. Снятином двір шляхтича Понятовського, а його самого вбили.

Опришки використовували кожне зменшення сили панівної кляси. Наприклад, коли наближався татарський напад, опришки користали з загального замішання й тривоги і наскакували під маскою татарів. Робили так печеніжинські селяни, добравши собі охочих з Угорщини й Волощини і склавши групу в 300 людей. Озброєні рушницями, луками і списами, з викликом: галай, галай![1] вони нападали на двори та села. Діставалося від них і попам і заможнішим селянам.

Становище селянства бувало до того невиносне, що часом вибухали селянські бунти. Відомий був у всій галицькій землі селянський бунт підданих сіл Ласковичі, Могильниця, Хмелівка і Романів, що разом з замковою челяддю заволоділи Могильницьким замком шляхтича Якова Понятовського. Тільки драгуни Марії Могилянки Фірлеєвої та її сина Петра Потоцького виперли селян з замку.

1648 року під кінець літа до Західньої України ввійшло козацьке військо під проводом Богдана Хмельницького. У всій країні аж по Карпати спалахнуло повстання проти шляхти, великих земельних власників і проти їхньої польської держави. В м. Отинії Семен Височан зорґанізував військові частини до 15.000 чоловіка; головним помічником його був Лесь Березовський з Березова. Повстання дійшло аж у глибину Гуцульщини—всюди вбивано панів і нищено панські двори.

В найближчих роках цей селянський рух на Покутті відживав при кожнім козацькім поході і при кожній новій війні. 1656 року великі відділи, галицькі й волоські ходили по Покутті, добували замки, брали шляхту в полон, грабували все, що було можна. Тоді добуто також замок у Снятині. Не було безпечного переїзду від села до села. Вже тоді починають брати провід фахові карпатські опришки.

1659 року опришки стали особливо сміливі. Не тільки грабували села й містечка, але й вимагали контрибуцій; селян у горах вони підмовляли до широкого повстання. Шляхта орґанізувала окремі відділи, посилала їх у гори проти опришків, — і на села, що „бунтували"... 1665 року став відомий як ватажок — Дрозденко, що оперував головно над Дністром. 1683 року в Делятині ув'язнено „славного" розбійника Нестера; він виявив, що його ватага мала широку орґанізацію, грабувала не тільки маєтки, але й дзвони, казани в броварнях і ін., що частина його товаришів є на Україні, частина на Волині тощо. В роках 1703-1712 найславнішим ватажком був Іван Пискливий з Довгополя Руського[2] над Черемошем. Він нападав на Отинію, Березів, Микуличин, Заболотів та ін. В його ватазі були гуцули, бойки, волохи. Видатну вагу мав сапогівський орендар Абрамко, даючи опришкам пляни нападів. Одночасно опришкували Пинта, Жолоб, Панчишин і ін. Але всіх перевищив славою Олекса Довбуш.

[1] Це, мабуть, мало наслідувати татарський викрик „алах, алах"!

[2] На галицькому (лівому) боці р. Черемоша, в Чорногорі.

Життя в горах було важке і багато людей бідувало. Часто згадують про бідних вівчарів у полонинах, комірників, наймитів, слуг, що шукають собі заробітку в далеких сторонах. З-поміж них найбільше набиралися опришки. Але були в горах і багатші селяни, особливо отамани по селах (сільські старшини), що мали великі полонини, багато овець, свої млини й ін. Декуди по дворах сиділи пани, шляхта, або їхні управителі, багатії; вони вели веселе життя й утискали підданих. Оцих „лихих панів" особливо ненавиділи селяни. Торгівлю в горах вели євреї. Всі більші корчми й оренди були в їхніх руках. На їхні великі багатства жадним оком дивились опришки.

У XVIII столітті, опришківство не тільки не припинилось, а ще й зазнало видатного розвитку під керуванням різних ватажків, насамперед ватажка Олекси Довбуша. Він надав опришківству ще більше властивостей соціяльного протесту, ніж його попередники. Це зробив він почасти підтримуючи добутими скарбами бідніше населення, а також нападаючи на найбільш зненавиджених великих земельних власників. Серед усіх опришків та їхніх ватажків він до сьогоднішнього дня найпопулярніший серед селянства Західньої України, особливо серед гуцулів та покутян. Про нього найбільше оповідають леґенд.

Олекса Довбущук — таке його справжнє прізвище — був син Василя Довбуша з Печеніжина[1]. Батько з жінкою і кількома дорослими дітьми жив у комірнім у господаря Гаврила Твердюка і не мав ніякого майна, тільки трохи овець. Олексі не подобалося життя батьків. Він кинув їх і пішов опришкувати. Вперше про його розбої чуємо 1738 року. Він жив з опришківства аж до смерти 1745 року.

О. Довбущук почав своє опришківське ремество довкола свого рідного села. Один з його перших нападів був на якогось багатого селянина в с. Чорних Ославах та на інших селян. Довбущукова ватага вбила в с. Текучій службовця Лошака і спалила його папери, в с. Ланчині вбито одного жупника[2]; пограбовано село Товмачик і с. Добротів; в с. Вербіжі і с. Воскресінцях пограбовано панські двори.

В корчмі в с. Дебеславцях Довбущук пив не раз зі своїм товаришем Іваном Бойчуком. Олекса часом заходив до своїх батьків до Печеніжина. У корчмі йшла тоді широка забава. Не раз опришки п'яні лежали без пам'яті. Раз сп'яна молодший брат Іван ударив Олексу топірцем так сильно в ногу, що він уже ніколи не ходив просто, — як співають у пісні про нього:

„Та й на ніжку налягає,
Топірцем ся підпирає".

Попадя в Сапогові переховувала Довбушеву добичу і вгощувала опришків.

Через деякий час Довбуш мусів покинути околиці Печеніжина, бо проти нього зорґанізовано відділи т. зв. смоляків, вони почали наступати на його ватагу все ближче. Довбуш перенісся в глибину гір. Якийсь час він ховався з товаришами на буковецькій полонині. Згодом пішов аж у Чорногору і звідти орґанізував напади на всі боки. Головне місце його перебування було на Стозі. На цьому місці весною Довбуш збирав свою ватагу. Хлопці сходилися з різних сторін по два, по три — збиралося їх тридцять до сорок. Довбуш тут „бракував" їх, вибирав щолїпших. Вибрані присягали ватажкові на рушниці, що його не покинуть.

---

[1] Іван Франко в повісті подає як місце народження Олекси Довбуша — с. Перегинське. Там також живе — за повістю — і вмирає з гризоти" його дружина. Див. Франко: Твори, т. X. Стор. 147, 175,

[2] Жупа — копальня, або варівня соли.

Довбушева ватага останніми роками його походів складалася тільки з дванадцяти людей. З того чотири були з Галичини: Довбущуків сестрінець Павло Орфенюків з с. Ямної над р. Прутом, Степан з с. Зеленої пов. Надвірна, Квічук з с. Порогів, коло м. Солотвини в Станиславівщині, і наймолодший Василь Баюрак з с. Дори над р. Прутом. Сім було з Закарпатської України, саме: син Серечика, Матвій Цюперяк, Гриць Мартищук, невідомий з імени з с. Ясіня, Іван з с. Валені, Федір з с. Будищ і Аналій з с. Сербів. Був також якийсь Михайло з великої України.

На зиму звичайно ватага розходилася, куди хто хотів. Довбущук мав головне пристановище в с. Ясінє на Закарпатській Україні, недалеко галицького кордону. Туди він перевів свою жінку і тут перебував не раз в гостині. Але коли з угорського боку стали також натискати на опришків, Довбущук не міг уже на зиму сходити до Ясіня, а мусів зимувати в Чорногорі. Він побудував собі хату в полонинах у дебрі названій Джерджя на Зеленім потоці. Тут він зимував і з ним сім товаришів. До своєї зимівки пригнали вівці з кошари угорського шляхтича Регника, що був винен Довбушеві 50 маріяшів за здобич, і живилися ними. Довбушева жінка купувала борошно і пшоно в м. Надвірній і присилала їм це кіньми.

Із своїх пристановищ у горах Довбущук робив напади на всі боки: на угорський бік, у Молдаву і найбільше до Галичини. Тепер він виправлявся деколи й дальше за Коломию. 1741 року з 12 товаришами напав на двір шляхтича Карпінського в Голоскові коло Отинії. 1744 року ходив з Ясіня на м. Богородчани коло м. Станиславова. Тоді пограбували двір і кілька домів у містечку. Довбущук брав з собою пістолети, рушниці, шабла, гроші, золоті й срібні речі. Шабла, оправлені в срібло, він поламав і срібло з них разом з іншим сріблом збив у бурдюг (шкуряний мішок). Коли поверталися, догонила їх погоня і вони розбіглися. У ті сторони Довбущук заходив під Манявський Скит, манастир коло с. Маняви, та на Перегинське. Був також на грабунку в м. Борщеві. Часто бував і над р. Черемошем у селах Криворівня, Ясенів, Устеріки, Розтоки, Довгополе. В Красноїлі пограбував і вбив гордого отамана й сільського багатія Миколу Дідушка 1743 року.

Останній напад Довбуша, що закінчився його смертю, був на с. Космач. Це було влітку 1745 року. Довбущук вибрався з Ясіня, де був у своєї жінки, з двома товаришами на Космач.

По дорозі в Микуличині вони вбили багатія Мочернюка. Звідти пішли до с. Космача до селянина Степана Дзвінчука. Підійшли до його хати вночі. Довбущук підважив двері і став пхатися до середини; в тій хвилі Дзвінчук пострілив його в плече. Довбуш казав зняти з себе зброю і заявив, що ще може йти. Але справді не міг іти. В лісі його прикрили ще живого хворостом. На другий день його знайшли там. Сповідатися не хотів. Про місце, де заховав скарби, не сказав тоді нічого. Того ж дня 24 серпня 1745 року в Космачі він помер.

Його тіло завезено до Коломиї. Про його смерть оповіщено всі села по дорозі.

Після смерти Довбуша перше місце серед опришків зайняв Василь Баюрак з Дори. Його зловили 1754 року в с. Ясенові і віддали до суду в м. Станиславові. Коли Баюрака вели на кару, оповідає очевидець Карпінський, він казав подати собі флояру і пригравав на ній сумні верховинські думи.

В пізніших роках ширив пострах опришок Іван Бойчук з с. Ясенова. Він ходив під Коломию, на Болехів, на Косів. В кінці 1756 року його ватагу розбито. З Баюраком і Бойчуком разом опришкували цілі десятки інших: з с. Жаб'я Дірчилюк, Ткач, Урденчук, Хведір; із Слупейки (присілок Жаб'я) Мощук; із Криворівні Бущук, званий Пістолетником, і Хведір; з с. Ясенова Данилюк, Ковальчук, Кривнюк,

Кручук; з Ясенівської Річки Мингерич; з с. Устерік Кочерганюк; з с. Соколівки Берчук і Олекса; з м. Косова Бісик, Варцаба, Головчук; з с. Березова Жупник, з с. Ямної Бабчук, Іванищук; з с. Дори Дреботяків, Семенів та багато інших з Покуття, Буковини й дальших околиць.

Опришківство розвивалося в горах до кінця XVIII століття. За часів польської влади оргáнізовано проти опришків т. зв. смоляків, але в глибину гір поляки не вміли дібратися.

Австрійський уряд (від 1772 року) різними заходами, м. ін. оргáнізацією жандармерії та „пушкарів“ [1] з-посеред гуцулів, спинив напади опришків. В початках XIX століття ще тут і там відзивалися опришки, але нарешті мусіли закінчити своє ремество [2]. В Станиславові й досі показують за містом коло „червоної корчми“ горбок, де вішали карпатських опришків.

Взагалі в пам'яті селянства, головно серед гуцулів, зосталася згадка про дуже багатьох опришків, що були перед Довбушем, одночасно з ним, чи після нього. Можемо угрупувати їх в кілька поколінь опришків [3]. Перед Довбушем відомі: ватаг Білоголовий, Пинта, опришок Головач. З-посеред товаришів і наступників ватажка Олекси Довбущука до сьогоднішнього дня гуцули й покутяни оповідають про опришків Івана Рахівського [4], Івана Бойчука, Хведора Головатого, Івана Бойка, Форгач-Паничева [5], Шумея, Василя Пігул-Понецуна, Дмитра Марусяка.

Серед пізніших опришків називають ватажка Голого-Шербана й опришка Пилипка; групу ватажка Олекси Шведа, біля нього опришків: Михайла Клям-Бойчука, Міганюка, Рябого-Козмівського та Пелеха. В групі ватажка Проця Туманюка-Сапріянчука згадують опришків: Мочернака [6], Семена Фітюка (Хотюка), Макогона. Побіч ватажка Дмитра Василюка пригадують опришка Грицька Багана.

Серед ще пізніших груп називають ватажка Мирона Штолу та біля нього опришків Юру Ожинюка з Космача, Іванонька та Куділя. При ватажку Антоні Панкевичу-Ревізорчуку були опришки: Мішко Федюків, Ціва та Грига. Інші опришки: ватажок Дмитро, опришки: Котюк, Іван Китра, Наклад, Іванцьо, Харучюк з с. Криворівні в Чорногорі, Кость Леник, Юзь Миськів з с. Березова, Юра Жолоб з с. Рунґур. Останні опришки це Іван Чемига з Поліниці біля Микуличина та Юрко Бурдюків-Драгарюк.

Бідніше селянство з прихильністю згадує опришків, особливо Олексу Довбущука. Називає його Олексою Довбушем. Очевидно, воно дивиться на них, як на месників за пригнічення та визискування й кривди з боку великих земельних власників.

Не диво, що молодий Франко так захопився постаттю опришка XVIII століття, Олекси Довбущука, що заставив його жити аж до перших років другої половини

---

[1] Пушка — рушниця.

[2] Фактичний матеріял до цього розділу взято з книжок: 1. Loziński Władysław Prawem i lewem, т. I, вид. 3-е, Львів, 1913. Стор. 244—263. 2. Целевич. Юліян, Др.: Опришки. „Руська історична бібліотека“, т. XIX, Львів, 1897. Стор. 155 — 295. 3. Крип'якевич Іван: З історії Гуцульщини, ч. I. Л.-Н. Вісник, 1923, т. 80, кн. VII. Стор. 238 — 253. Теж ч. II, кн. XII. Стор. 338—343.

[3] Групування опришків подаю за Волод. Гнатюком. Див. Етнографічний збірник цит. тв.

[4] Рахів — село на Закарпатській Україні.

[5] Прізвище вказує наче він мадяр.

[6] Рід Мочернаків і досі живе в Карпатах.

XIX століття, згідно з деякими селянськими оповіданнями про нього, наче він не загинув, а десь живе, і зробив з нього опікуна Андрія Петрія, що мав виконати важливі завдання щодо соціяльного піднесення селянства та національного відродження українського населення.

В повісті Довбуш говорить до панського наймита Клима: „Дай спокій, старий діду, ми не прийшли вам тут ніякого зла робити, тільки — будь ласка — поможи пов'язати челядь, а як усе буде готове, покажеш нам, де панська каса“ [1].

З селянських оповідань про Олексу Довбуша наводжу кілька уривків, що стосуються Довбушевого сина, скарбів та інших обставин, згаданих у повісті, а також дещо з оповідання про опришка Петрія. Усі такі й подібні оповідання могли вплинути на Франкову повість. Вони показують одночасно, як багато додавала уява письменника до селянських оповідань.

Бойчук з с. Старі Кути коло м. Косова оповідає про Довбушеві скарби і про його сина:

„Опришки виконали розказ свого умераючого ваташка [2]. Єго посікли на дрибний мак и так єго поховали, щоби вороги єго гриб [3] не знали. Срібло й злото ни забрали й ним си ни поділили, та й сами ни повтікали, бо збігла си ровта [4] на вістку, шо вбили Довбуша и побігла погоня у ліс и там виловила Довбушевих ледінів [5].

„Довбуш опруч [6] любаски Дзвінки мав іше [7] одну дівчину, з котров си любив и котрий був учінив хлопця. Довбуш був лишив тому хлопцеви усу ту силу, шо вин мав... „Того хлопчика вишукали и єго стратили...“

„Довбуш має великі скарби и комори в земли, але їх не можна узети, аж доків на то ни прийде пора“ [8].

В цьому оповіданні згадується, що Олекса Довбуш мав сина, і що в підземних печерах є великі скарби Довбушеві. Ці відомості є і в Франковій повісті.

Відомостей про Довбушеві скарби дуже багато в селянських оповіданнях. Згадують про місця схованки тих скарбів у Зелениці (Етногр. збірник, т. XXVI. Стор. 137), в Аршиці (т. с. 137), в Гадьовій (138), на Лисині (138), в Мокрині (139), коло Бельмеґи (139—140), в Тєшкої коло Васира (140), на Кедроватій (141) і в багатьох інших місцях. Довбушевих скарбів шукають селяни по всій Гуцульщині. — Одначе тих скарбів не можна взяти—на думку селян, — як довго на це не прийде свій час. Селяни оповідають, що „оден чоловік... з Старих Кутів, з Пеньківки [9] найшов був залізні двері до Довбушевої комори на Старих Кутах в Городишю. „Та й зачев си був до них доберати, але єму сказав вити [10] голос, шо ше [11] ни прийшов чєс на забране Довбушевого скарбу. Але коли тот [12] чоловік ни хотів лишити добуванє, то го

[1] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 169.

[2] Довбуша.

[3] Могилу.

[4] Ровта пушкарів.

[5] Опришків, товаришів Олекси Довбуша.

[6] Крім.

[7] Іще.

[8] Це оповідання записав гуцул Петро Шекерик-Доників. Див. Етнографічний збірник, т. XXVI. Львів, 1910. Стор. 59.

[9] Пеньківка — присілок с. Старих Кутів в Косівському повіті, коло Косова.

[10] Відтіля.

[11] Що ще.

[12] Той.

добре утерло та й вбило[1] и вин си мусів вид того забрати. Витак ходило їх громада шукати тої комори, але ни могли еї найти. Бо ше на ню[2] ни прийшов чес“[3].

В селянських оповіданнях часто повторюється думка, що знайдених уже Довбушевих скарбів не можна опісля відшукати. Подібна думка є й у повісті. Селяни оповідають: на горі Довбушанці в скелях є багато маєтків, багато золота. „Раз зайшов під Довбушенку якис[4] стрілец з тих рік[5], дивит сі, а там плита в однім місци відстає. Ану ко відважу, гадає, шо там є? Дивит сі, а то є печера. Уходит він усередину, а там повно: збруї усєкої, одежі, гроший, усєкого богацтва; так роздивив сі він, шо є шо брати на дев'єть коней. Він роздивив сі добре усюди, а так скинув з себе, не дивуйте, ґатки і набрав грошей, шо лиш міг, та й пішов д' хаті. На другий день вернув сі той стрілец з дев'єтьма кіньми і з людьми, шукає тої комори, ого! Пропало! Й сліду не було... — Заперла сі та й годі“[6]. В іншому оповіданні говориться, що якийсь чоловік з с. Ясінє прийшов на Довбушанку з худобою; зайшов до печери, де були Довбушеві скарби, набрав повний наголовник грошей, самих золотих, — а коли опісля прийшов, то вже не міг потрапити на те саме місце[7]. Мабуть в іншому варіянті того самого оповідання сказано, що раз один чоловік з с. Ясінє зайшов до Довбушевої комори[8] на Довбушанці, виніс відти гроші надвір, але назад не міг ще раз повернутися до комори, бо її ґазда[9] вже зачинив її[10]. Є також оповідання про те, що страх стереже Довбушевих скарбів[11].

Інші питання в селянських оповіданнях про Довбуша, що так чи інакше освітлені в повісті, такі: В с. Голови коло Красноїлі записав Петро Шекерик-Доників переказ про те, що Довбуш спалив двір поміщика в с. Вилавчу на Буковині[12]. Він же записав від одного „шешурського чоловіка“, що в Синіх горах є Довбушева каплиця[13]. Інший селянин оповідає: „Чувем[14] десь зі старих людей, що приказували таке: Раз Олекса Довбуш післав свого леґіня ту в Пасічну до ксьондза[15] аби ксьондз ішов его сповідати туй[16] на одну гору — називає ся Пасічанка“. „Потому висповідався Олекса і законювався“[17].

---

[1] Побило.

[2] Неї.

[3] Етнограф. збірник, цит. тв. Стор. 59—60. Оповідання Бойчука з Старих Кутів („Довбуш, його син і скарби“).

[4] Якийсь.

[5] Це оповідає селянин з Зелениці, присілку с. Зеленої, Надвірнянського повіту; село лежить над допливом р. Бистриці. „З тих рік“ — значить з-над Прута, Черемоша.

[6] Етнограф. збірник, т. 26. Стор. 135.

[7] Там само, стор. 136 („Довбушева хата і скарби“).

[8] Печери, де складені Довбушеві скарби.

[9] Ґазда — хазяїн.

[10] Етнограф. збірник, цит. тв. Стор. 137.

[11] Там же. Стор. 142—143.

[12] Там же. Стор. 68.

[13] Там же. Стор. 133—134 („Довбушева каплиця“).

[14] Я чув.

[15] Попа.

[16] Туй — тут.

[17] Етногр. збірн., цит. тв. Стор. 104—5 („Як Довбуш сповідався на горі Пасічанці“).

Марія Махевич з с. Переросля, Надвірнянського повіту, розказувала: „Прийшов раз Довбуш до одного пана, але панів не було дома, лиш нянька на руках з дитинов [1] вийшла і просила, аби іншим разом прийшов, бо панів нема дома“ [2].

В оповіданнях про Довбуша часто повторюється варіянт про його прочуття смерти. Наприклад, у с. Пасічній, Надвірнянського повіту, розказують, що Олекса Довбуш сказав селянам, що вже недовго буде ходити, бо в свято благовіщення рушився з місця (пішов дорогою) [3]. В іншому переказі говориться, що Довбушевому хлопцеві (опришкові) Іванові Сандогорському снилося, що гадина покусала Олексу і він од того помирав [4].

Згадують також про те, нібито Довбуш покинув опришківство. Йому снилося, що топиться в крові. „Від того чесу ходив, але залишив був своє ремесло, не вокував так нікого; усе наказував відтак свої товариші, аби ішли лиш на дуже великих панів...“ [5]. Про смерть Довбуша цей оповідач не згадує.

Розказують також, що О. Довбуш мав крім жінки і Дзвінки ще й інших жінок. Наприклад, селянин з Зелениці оповідає: „Олекса Довбуш любив сі туй у Зелениці з Тимшечком“ [6].

Ще треба навести виписку з оповідання Івана Петюка-Кищука про одного з пізніших, після Довбуша, карпатських опришків. Він оповідає: Були два опришки з Річки, коло Красноїлі в Косівському повіті. „Ловили їх обох шандарі... Петрій утік, але бояв си більше розбивати; закопав гроші та й розбишацьке убранє, а сам пішов служити“. Служив він десь у Молдавії у якогось пана, поміщика. Раз той пан побачив у нього рушницю і став її оглядати. На рушниці було вирите прізвище якогось іншого пана, поміщика, його знайомого. Зараз же пан написав до нього і запитав, як то його рушниця попала до Петрія. Скоро надійшла відповідь, що ту рушницю забрали давно опришки, коли грабували двір. Пан прикликав жандармів і казав арештувати Петрія. Той викручувався, що він дезертир, але це не помогло йому, бо громада не підтвердила цього. Повісили його в Чернівцях [7].

В цьому оповіданні маємо згадку про те, що справді був колись опришок Петрій, і що він згодом перестав займатися опришківством. У „Петріях і Довбущуках“ є також такі думки про Івана Петрія. Сам Франко каже, що чув оповідання Лімбаха про те, ніби селянин Петрій (чи Патрій) збагатився, бо знайшов у землі скарб [8].

Крім історичного минулого, оповідань селян про опришківство, знайшов свій видатний відбиток у повісті „Петрії і Довбущуки“ також сучасний побут різних кляс і національностей. Почнемо з наймитів.

У кухні воєводи Шепетинського, що пішов з двірнею захопити Довбуша і його хлопців у свої руки, йде розмова. „Служниці й слуги в просторій кухні гуртом обсіли грубу“. „Дівчата й баби, пастухи й старі діди оповідають чутки про Довбуша“.

— „То мусить бути страшний чоловік! — боязко прошептала Сенька, молода дівчина.

---

[1] Дитиною.

[2] Етнограф. збірн., цит. тв. Стор. 105. Записав Володимир Ривюк.

[3] Там же. Стор. 123.

[4] Там же. Стор. 126—7.

[5] Там же. Стор. 125—126 („Як Довбуш воював“).

[6] Там же. Стор. 137. („Довбушеві гроші“).

[7] Це оповідання записала Олена Кисілевська. Див. там же. Стор. 259—260.

[8] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 7.

— Иди, дурна, — відізвався Клим, старий дід із довгими козацькими вусами, — ти сім триднівок постила б, сім п'ятниць поклони б била, якби тебе такий чепурний молодець посватав!" [1]

З замку воєводи перенесімося до села Перегинська глибоко в Карпатських горах на присілок Довбущуківку. Довбущуки надіялися, що скоро дістануть Довбушеві скарби до своїх рук і через те не хотіли нічого робити. Отож у хаті Олекси (внука) було дуже бідно й брудно. „Все було занедбане, давно не чищене й брудне і проймало непереможною відразою. Олекса в брудній, давно не праній сорочці лежав на постелі, маючи під головою приколоток соломи, накритий брудною веріткою (ряденцем — *Р. З.*). В горішній часті хати клубився дим, як це звичайно буває в курних хатах" [2].

Письменник оповідає, що стара мати Довбущуків, Горпина „з цілим розмахом гримнула собою в двері колиби. Двері пирсли під напором і стара влетіла досередини"... [3]. В іншому місці сказано, що вона „влетіла до хати". Безумовно гуцулки — народ дуже енерґійний, але все таки стара змальована занадто вже по-молодецькому. Автор пише також, що її сиве волосся „в неладі спадало на плечі з-під брудної намітки" [4]. Це або мале знання селянського жіночого побуту, або скоріше бажання навести романтичний жах на читача. Брудна намітка і волосся, що пасмами з-під неї спадає, річ незвичайна в сільському побуті. І от, ми бачимо, що через деякий час, уночі та сама Горпина ходить по присілку, приходить у пустку до незамешканої хати на розбійницьку нараду в самій білій сорочці і білій намітці [5]. Значить, уночі в Горпини знайшлася і чиста намітка, і біла сорочка, щоб надати її постаті більшого ефекту на тлі вогню і ночі. Селянська жінка хіба божевільна ходила б по присілку в самій сорочці. Зате костюм Горпини цілком відповідає дійовій особі з романтичної повісти, що ніччю при світлі вогню проклинає синів-розбишаків.

До добрих побутових нарисів належить опис, як Ленько засвітив свічку. Він „добув із череса невеличку бляшану ліхтарню, губку та кресило, двома чи трьома ударами кресила викресав іскру вогню, яку підхопила губка, потім роздув губку, держачи її поміж пальцями, і засвітив до неї маленьку воскову свічечку... [6].

В повісті відзначений також побут сільських багатіїв.

Петрій робить усе спокійно, зрівноважено, обдумано. Згадки про наймитів виявляють у ньому людину дуже заможну: „Обдивившися добре по сінях... — каже автор, — він вернув до хати, обувся і надів кожух, узяв шапку на голову, та побудивши при тім жінку і служницю... сам пішов до стайні побудити слуг. Вони посхапувалися зі сну..." [7]

Дочка багатого селянина Батлана, Олена, в розмові з Андрієм говорить майже, як панночка, а з Іванком розмовляє справді як селянська дівчина. Іванко надбіг, перехопився через пліт і „скочив через грядки до неї".

— „Агій на тебе! — скрикнула Олеся. — Ти осліп, чи що, що не бачиш борозди та грядками суляєш?"

---

[1] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 168.
[2] Там же. Стор. 114, 115, пор. стор. 110.
[3] Там же. Стор. 145.
[4] Там же. Стор. 70.
[5] Там же. Стор. 111.
[6] Там же. Стор. 238—239.
[7] Там же. Стор. 239.

— „Рушай собі в синє озеро зі своєю новиною і не толоч буряків!“ [1]

Коли Петрій зустрів Іванка в лісі, той поцілував його в руку і, „держачися його, якби для більшої безпеки, за полу, говорив далі...“ [2]. В горах, особливо серед гуцулів, і досі хлопці цілують старших у руки.

Любов Андрія й Олесі описана юнаком, мало знайомим з жінками: „Це була тиха, сильна і повна саможертви любов, ніжне прив'язання брата до сестри, бажання тихого, родинного щастя в життю... Йому хотілося побачити свою квітку, як звичайно звав Олесю, поговорити з нею, почути її щирі слова, та йому жаль було, що не міг уже, як давніше, вилити перед нею всього, що йому лежало на серці, висповідатися зі своїх діл та почувань...“ [3].

З повісті не зовсім ясно, чи пасішник Семен був заможний, чи ні. Та відомо, що він сам був письменний і вчив писати також викрадену й залишену в нього дочку воєводи, що стала немов його дочкою чи внукою. З псалтирі вчив її читати, і з неї переписувала вона перші букви вугіллям на яловій, тесаній дощці... [4]

З сільського побуту коротко й простенько згадано отруїння Горпини: „Небіжка варила собі у горнятку крупи, а вона (Демчиха — *Р. З.*) влила до тих круп розпару якогось зілля. А як „стара“ їла, прийшов Демчишин хлопчина, і вона й йому дала тих круп. До доби обоє померли“ [5].

В повісті описано також божевілля Демчихи [6], ярмарок [7] і конокрадство [8].

Начальник стражників, орґанізованих по-військовому, що їх привела Горпина на самітний острів, говорить коротко, чітко, наказуюче. Жандарми говорять до євреїв по-німецькому, бо ця мова була їхньою службовою мовою, а євреї її розуміють.

Розбишака Невеличкий, що походив з міщан, „звинно, як ласиця, шугнув до хати, казав загасити світло й замкнув двері“ [9]. Це був підступ розбишаків, щоб дістати в свої руки Олексу Довбущука (внука). Коли розбишаки привели на самітний острів Петрія, то перше, що вони зробили, було запалити вогонь, так звану ватру [10]. Це звичайна побутова річ у горах.

Характерними живими рисами описує Франко купців-євреїв. Він накреслив кілька цікавих побутових сценок з життя єврейської дрібної й середньої буржуазії. Тут знайдете і погляди, і спосіб ведення розмови, і звичай говорити частину фрази по-єврейському, частину по-українському тощо.

„Ви знаєте добре того орендаря?

„Що значить добре? — відповів єврейським звичаєм Бляйберґ питанням на питання. — Як може один чоловік знати другого добре?“ [11].

— „Wie meint ihr dûs [12], практичне життя? — вмішався в розмову третій єврей,

---

[1] Франко І. Твори, т. X. Стор. 133—134.
[2] Там же. Стор. 97.
[3] Там же. Стор. 101—102.
[4] Там же. Стор. 177.
[5] Там же. Стор. 200.
[6] Там же. Стор. 196—199.
[7] Там же. Стор. 209—210.
[8] Там же. Стор. 216—217, 241—244.
[9] Там же. Стор. 151.
[10] Там же. Стор. 128.
[11] Там же. Стор. 216.
[12] Як ви це розумієте?

що прислухався збоку до слів Бляйберґа. — Я також практик, але ніколи не думав про те, аби погодити свою практику з якоюсь справедливістю. Geschäft ist Geschäft [1], а все інше, то тільки на шабас" [2].

Рабин приходить у супроводі двох шкільників. Коли він хоче ввійти до кімнати, один школяр тричі стукав до дверей [3]. До Бляйберґа він звертається такими словами

„Бачу в твоїх очах трьох злих духів... Бачу духа цікавости, духа впертости і духа брехні..." [4]

Довша промова рабина закінчується „трикратним прокляттям".

Тоді оба шкільники, що привели сюди рабина, приступили до Ізаака Бляйберґа зняли з нього його верхню одежу, обгорнули його вовняною плахтою сірої барви, потім зв'язали назад його руки, зняли з голови шапку і ярмурку, посипали голову попелом, а потім випровадили його на подвір'я перед зібрану громаду... [5]

Після того йде дика сцена оплювання та обкидання болотом і вивезення Бляйберґа з затканим ротом. Ця побутова сцена така реалістична, що Франко або бачив щось такого, або хтось йому про це яскраво оповідав. В Дрогобичі, де вчився Франко, могла трапитися така подія.

Ченці й манастирський побут описані докладніше, ніж так зване біле попівство. Автор оповідає про невеликий, але досить розкішний садок у манастирі в Гошев з хідниками й альтанками, отіненими хмелем та диким виноградом [6], згадує про вузькі й круті манастирські коридори [7], простоту келій [8], зовнішній вигляд старих ченців, зокрема одного з сивим волоссям, з грубим обличчям, дрібними сивими усміхненими й ласкавими очима, що сидять глибоко в голові [9]. Автор злегка заглядає і до внутрішнього їхнього життя [10], й оповідає, як вони додають собі сміливости, спираючися на хрест з мощами, свячену воду й кропило [11].

Піп Ізидор змальований під час вечірнього проходу. „Задоволення й легкий усміх бігали по його лиці, а легкий, вечірній вітрець грав під час ходу полами його довгої, чорної реверенди (ряси — *Р. З.*). Срібна оправа палички (ціпка — *Р. З.*) блискала до сонця, а повне, кругле лице панотця набирало від вечірньої заграви ще більше рум'яної краски" [12].

Побут міської інтеліґенції опишемо трохи далі, при розгляді питання про „міщанське щастя". Панського, поміщицького побуту молодий Франко, очевидно, не знав, хіба може з літератури. Він описує замок Шепетинського, його становище між лісом і півкруглим ставом, рови, палісади довкола замку, зводжений міст, і штучно в фантастичних формах повироблювані човни, що колихалися на ставку [13].

---

[1] Інтерес, це інтерес.
[2] Франко І. Твори, т. X. Стор. 209.
[3] Там же. Стор. 228.
[4] Там же. Стор. 229.
[5] Там же. Стор. 232.
[6] Там же. Стор. 49.
[7] Там же. Стор. 53.
[8] Там же. Стор. 50.
[9] Там же. Стор. 49.
[10] Там же. Стор. 49—50.
[11] Там же. Стор. 53.
[12] Там же. Стор. 162.
[13] Там же. Стор. 160.

В замку була обов'язково бонна, мадмуазель Шарльотта. Старе угорське вино розгрівало кров[1]. Через що піп говорить до воєводи „ваша ясновельможність“, а не звичайне серед багатших поміщиків „ясновельможний пане“, — трудно догадатися [2]. Що Франко не міг уявити собі поміщицького побуту, можна бачити на кількох прикладах: Біля панського двору, що його відновив Андрій, — як описує І. Франко,— росли вишні: „Ленько усунувся трохи дальше в гущавину молодих вишень“ [3]. Дуже вже той панський двір нагадує селянську хату в вишневому садочку. Але можна подумати, що це селянський син, Андрій Петрій, казав їх недавно посадити. Та розмови Дозі з Андрієм ще показовіші з цього боку. Вона каже до Олекси Довбущука (Ленька, правнука): „Тямлю, тямлю! Але видиш, — віт тогди уже тілько часу уплило, тілько спосібних хвиль минуло, що і я сама зачала сумніватися, чи то, що ти мені казав, не були лишень грушки на вербі“ [4]. А до Андрія вона говорить:

„А диві ти на господаря!.. А по яку ж чортову матір ти брав мене“... [5]

Раніш того вона питає його:

„Ну, чого ти мовчиш та звішуєш голову, мов гарбуз через пліт?..“ [6]

Такі порівняння й образи як „грушки на вербі“, „дивіться на господаря“, „по яку чортову матір“ та „звісив голову, мов гарбуз через пліт“ можуть дуже добре характеризувати селянську дівчину чи жінку, але ніколи поміщицю, дочку графа.

Здеклясовані елементи тодішнього суспільства представлені в „Петріях і Довбущуках“ розбишаками, в'язнями і прошаками. Розбишацький побут майже не описаний. Депрощо ми вже згадали раніше. Прошаки показані не справжні, а злодії перебрані за прошаків. Все таки вони стараються наслідувати всі способи справжніх прошаків. Отож „поводатор“ незадоволений з того, що „мусить служити старому й сліпому“. Їдять вони хліб і печені яйця, запивають горілкою. Провожатий дає старому більший шматок хліба в руку, а сам починає „теребити для нього яйце“. „Обтеребивши його, він услугував старому, поки той їв, подаючи йому за кожним кусником хліба вкусити яйця. Коли старий іззів свою пайку, повечеряв також молодий“. Опісля пили горілку. Провожатий старався пити так, „аби не булькотало, і аби старий не міг зміркувати, скільки він вип'є“ [7].

Мабуть із Львівського побуту найсильніше враження зробили на Франка гурти арештантів у сірій суконній одежі, що після цілоденної важкої праці під осіннім дощем увечері заковані поверталися болотяними вулицями, обов'язково серединою дороги. Через те ця сцена з життя в'язнів вийшла яскрава й сильна: „Одного осіннього вечора йшли досить довгим рядом парами Городецькою булицею в Львові арештанти, що ввесь день були заняті роботою, різанням дерева в подвір'ю карного [8] суду. Їхні сірі суконні сердаки промокли до нитки, бо під холодним осіннім дощем вони весь день працювали під голим небом. І тепер вечером вулиця була вся мокра, покрита рідким болотом та калюжами брудної води. Арештанти не

---

[1] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 164.

[2] Там же. Стор. 166.

[3] Джеджалик —„Петрії і Добощуки“. „Друг“, 1876. Стор. 294.

[4] Джеджалик—„Петрії і Добощуки“. Журнал „Друг“, р. III, ч. 18. Стор. 282.

[5] Там же.

[6] Там же.

[7] Там же. Стор. 242.

[8] Кримінального.

могли йти тротуаром, тільки мусіли йти вулицею, і грубими своїми капцями чалапкали по болоті. Тільки два дозорці з набитими карабинами (ґвинтіками — *Р. З.*) та настромленими на них багнетами на плечах ішли в парі тротуаром, пильнуючи ззаду походу арештантів"[1]. Цікаво порівняти цей опис з подібним у „Лель і Полель".

Замітна з побутового боку також утеча в'язня і допомога інших в'язнів у цій справі[2].

Як видно з зазначених тут коротких побутових нарисів і натяків, усю повість пронизує побутовий елемент, переважно правдиво з'ясований. Тільки декуди романтична манера писати бере гору, псує й деформує малювання побутових рис. Це там, де побут використовується, щоб підняти на вищу ступінь сильне враження від окремих виступів дійових осіб та викликати в читача враження жаху, незвичайности, а може й огиди. Тільки коли ходить про побут кляс, що їх автор не знав з побутового боку, тоді виходять картини неправдиві.

В головних справах та епізодах, що на них зосереджувалася вся увага автора, домінує романтизм. Дрібні, що про них письменникові не так ходило, виявляють побутові риси, — вони живі й переважно реалістичні. У авторів з певною яскраво вираженою тенденцією часто буває, що головні особи бліді, невиразні й неприродні, бо вони не раз є втіленням думок автора, а другорядні особи охарактеризовані яскраво й виразно, хоч часом тільки кількома мазками. Це трапилося до деякої міри також Франкові в „Петріях і Довбущуках".

V

ДВІ РЕДАКЦІЇ „ПЕТРІЇВ І ДОВБУЩУКІВ"

В передмові до другої редакції своєї повісти пише Іван Франко 31 жовтня 1910 р. що він переглянув увесь рукопис і поробив деякі скорочення та багато поправок щодо мови. Позатим він залишив усю повість *без основної переробки* (підкреслення моє *Р. З.*) як свого роду літературний документ[3]. Так виглядала повість після перших двох років авторської роботи над нею. Значить, це була справді перша редакція, виправлена щодо мови і правопису та трохи в деяких місцях скорочена.

Зовсім інакше вона вийшла після наступних двох років праці над її виправленням. В післямові, що написана між 10 та 12 листопада 1912 року автор сам вияснював ось так ту роботу: поперед усього зроблено низку скорочень тих місць, що видавалися авторові плодами незрілої фантазії та невиробленого літературного смаку. (Докладніше про ці зміни поговоримо при розгляді форми повісти). Та під час редаґування автор мусів робити щораз більше перемін „не тільки в висловах оповідання, але також у самім пляні повісти. Вийшло з цього, що деякі розділи треба було переробити зовсім наново, інші пропускати, всю композицію значно упростити, і, нарешті, відкинути цілу „третю часть", що не посуває акції далі, а тільки являється рядом сцен, без яких може обійтись повість, доведена до кінця другої частини"[4].

---

[1] Джеджалик. — „Петрії і Добощуки". Журнал „Друг", р. III, ч. 18. Стор. 2
[2] Там же. Стор. 217—219.
[3] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 7.
[4] Там же. Стор. 248—249.

Треба переглянути зміст повісти і подивитися, які зміни поробив автор у своїй першій повісті.

Перш за все зазначимо, що як за першою, так і за другою редакцією пропадає надія на якінебудь культурні чи соціяльно-культурні зміни серед еврейського населення Західньої України, що — на думку автора — були передумовою „піднесення“ українського населення. Пропадає також надія на те, що „піднесенню“ того населення допоможуть скарби опришка Довбуша. Тоді в першій редакції на сцену висувається його син, Ізаак Бляйберґ із своєю аґітацією за орґанізацію політичного товариства чи партії, що мала б перевести в життя обговорену вгорі другу, народницьку, дрібнобуржуазну програму діяльности (школи, читальні, шпихлірі, усунення лихварів та орендарів-корчмарів). Повість кінчається постановою орґанізувати таке товариство чи партію. Ентузіязм після цієї постанови виливається у взаємних поцілунках усіх присутніх на нараді, де промову говорив Бляйберґ-Довбуш.

Отже в першій редакції основна проблема повісти — соціяльне піднесення селянства і національне відродження — за старими методами роботи попадає в безвихідне становище, але на їх місце виникають нові методи, народницькі — і повість закінчується оптимістично, дає надію на здійснення найважливішої проблеми повісти. Зовсім інакше в другій редакції. Тут відпала третя частина і з нею вся перспектива здійснення соціяльного піднесення „народу“ і національного відродження українців та евреїв за новими методами роботи. Зосталася безнадійність і безперспективність старих методів. [illegible] другій редакції повість кінчається понуро, песимістично щодо головного питання, поставленого в повісті.

Значить треба сказати, що хоч третя частина формально мало посувала дію вперед, то внутрішньо для вирішення поставлених у повісті основних проблем, вона давала дуже багато, посувала справу набагато вперед. В тім ми бачимо головну рацію її існування і важливу причину, через що видавництво вирішило видрукувати в цьому томі обидві редакції цієї повісти.

Треба тепер загально з зовнішнього боку описати ті глибокі зміни, що їх Франко зробив в останніх двох роках своєї редакційної роботи над цією повістю, себто в часі від листопада 1910 року до листопада 1912 року. Після того розглянемо ще також докладніше зміни в фабулі повісти, а в дальшому розділі й формальні зміни, пороблені за ввесь час її редаґування.

В першій частині „Петріїв і Довбущуків“, що її ще найменше торкнулися глибокі зміни, було в першій редакції двадцять розділів, у другій є двадцять один. Автор вклав між XVII та XVIII розділи першої редакції один новий розділ (XVIII за другою редакцією) і дав йому назву: „Вчинок старої Горпини“. Крім того, він змінив назву XVII розділу. Було: „Стара на чатах“, а в новій редакції написано: „Хлопці на чатах“.

В другій частині було і зосталося дванадцять розділів, але назви їх і їхній зміст набагато змінилися. Не згадую про те, що перший розділ дістав на місце чужомовного — український заголовок з тим самим змістом, та про те, що заголовок одинадцятого розділу в першій редакції перенесений на дванадцятий розділ нової редакції („Нічні мари“), що сьомий розділ мав назву „Просвітителі евреїв“, а дістав опісля назву „Між чесними евреями“, що заголовок дев'ятого розділу („Послідне собрання в Жидачеві“) перенесений на десятий розділ і змінений на „Збори в Жидачеві“, та що заголовки другого, п'ятого й шостого розділів зосталися без змін по суті. Підкреслимо, що четвертий розділ мав заголовок

„У Петрія", а дістав новий: „Андрій на новій дорозі"; восьмий розділ „Ще один знайомий" дістав назву: „Утека в'язня"; дев'ятий розділ на місце „Послідне собрання в Жидачеві" названий: „Шлюб Андрія"; десятий „Подвиги двох братів" названий: „Збори в Жидачеві"; одинадцятий „Нічні мари" дістав заголовок: „Ленько Довбущук"; дванадцятий „Олекса" названий: „Нічні мари".

В третій частині було дев'ять розділів (Час ділання, Умерлий, Zbrajca, mospanie! Коноводи, Невеличкий, Граф Т., Довбушеві скарби, Сенько і Ленько, Кінець — початок). Ціла ця частина пропущена в другій редакції.

Приведемо ряд змін, що міняють тенденцію чи фабулу повісти, або з іншого погляду є важливі.

Частина змін виходить з очевидного бажання автора зробити з цього твору виразно народницьку повість. До таких змін належить, наприклад, зазначена раніше зміна в кінці одинадцятого розділу. Там говориться про допомогу шкільній молоді українцям, щоб виробити з них — як сказано в першій редакції — „патріотичну і щиро-руську інтеліґенцію", а в другій редакції — „народню щиро-українську інтеліґенцію" [1].

Другий приклад не такий ясний тенденцією змінити текст. Одначе в світлі попередньої зміни можна вважати й цю за таку, що йде по тій самій лінії. В першій редакції (2-а частина, початок другого розділу) написано:

„Він [2] все виповів йому [3], що тяжило на серці, — і — як читаєм у пам'ятнику Добоша — в тій лісовій хаті [4] уродилося в душі його наміренння посвячення скарбів своїх для добра Русинів" [5].

Те саме місце в другій редакції виправив автор ось так:

„Він [2] виповів йому [3] все, що тяжіло на серці, — і в тій лісовій хаті [4] зродився в душі його намір посвятити свої скарби для добра українського народу" [6].

Слово: „русинів" (українців) замінене словами „українського народу". В першій редакції ходить про національність. Коли б і в другій редакції про те ходило, то автор мабуть ужив би якраз того слова. А словом „народ" він тут, мабуть, означив трудящих.

В тісному зв'язку з національним питанням та його поставою в повісті є справа про зв'язок особи Ізаака Бляйберґа з фабулою повісти. Від цієї постави залежить чимало вплив „Петріїв і Довбущуків" на дрібнобуржуазні кола читачів. Отож на цьому питанню треба зупинитися на хвилину.

У другій редакції Франко залишив тільки такий зв'язок Бляйберґа з фабулою повісти, що Петрій визволив І. Бляйберґа з рук розбишаків, що були напали на його корчму.

У першій редакції цей зв'язок був багато тісніший, так сказати б, орґанічніший. Сам Ізаак Бляйберґ є рідний син Олекси Довбуша, ватажка опришків, та Емілії, дочки воєводи Шепетинського.

---

[1] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 107.

[2] Олекса Довбуш, ватажок опришків.

[3] Семіонові (в першій редакції), Семенові (за другою редакцією), пасішникові, що жив (за повістю) в Тухольщині, під горою Зелемінь (долина річки Опору, допливу р. Стрия).

[4] В хаті пасішника Семена.

[5] Джеджалик—„Петрії і Добощуки", 1 редакція, II ч., II розд.—„Друг", 1876, ст. 101.

[6] Франко І.—„Петрії і Довбущуки", видання „Руху" 1928 р., стор. 173.

З того стає зрозумілим його окремішнє становище серед євреїв, його повна ізольованість, що приводить до відречення від своїх думок. З того також зрозуміліша його агітаційна і пропаґандистська діяльність серед євреїв, а також і те, що він не мав властиво ніякої роботи.

Отож із становища внутрішньої будови повісти, її логічности, — поправка в другім виданню — чималий крок назад. Але з національного становища це значний крок уперед, це зробило повість дійсно з цього огляду монолітною, соціяльно здоровою не тільки внутрішньо (такою — на нашу думку — вона була й у першій редакції), але також зовнішньо, щодо її впливу на різні кляси населення та на різні прошарки.

До речі: в зв'язку з цим Франко перемінив також оповідання про останні хвилини Емілії, Довбушевої жінки. У першій редакції вона останні дні аж до смерти проживала в еврея корчмаря Бляйберґа (батька). Він і поховав її та приняв за свою її дитину, а свою мертвонароджену поховав з нею [1]. У другій редакції він перевіз її до попа і дитина зосталася в попа [2]. Отож Бляйберґ виходить у другій редакції за звичайними ознаками євреєм з походження, сином корчмаря Бляйберґа.

У зв'язку з цим деяке пропаґандистське значення має ставлення Ізаака Бляйберґа до вимоги рабина й Арона, щоб він відкликав свої думки про потребу кращої освіти для єврейського населення та інші „єретичні" змагання. У першій редакції автор описує цю справу так, що Бляйберґ відрікся всіх своїх думок. Тоді на нього наклали релігійну покуту на 6 місяців і забрали ввесь його маєток: 10.000 золотих (коло 8.000 крб.), а вкінці Невеличкий виявив на підставі псалтирі, знайденої на грудях його матері, що він син Олекси Довбуша, ватажка опришків і дочки воєводи Шепетинського. Тоді Ізаак зомлів. У другій редакції І. Бляйберґ не хоче відкликати, не хоче зректися своїх думок. Після прокляття, оплювання й обкидання болотом його вивозять невідомо куди [3].

Отож у першій редакції аґітатор за емансипацію єврейського населення був чужий для євреїв національністю, відкликав, заперечив свої думки і взявся працювати серед українців. Виходить і з цього боку вийшла за повістю повна компромітація ідеї емансипації єврейського населення. Зовсім інакше з'ясована справа в другій редакції. Тут І. Бляйберґ, суспільний діяч, не уступає перед темними силами єврейської середньої буржуазії, що ховається за релігійні традиції. Він ні однієї своєї думки не зрікається і зостається мучеником за справу світської освіти євреїв, емансипації єврейського населення та наближення його до трудящих мас населення українського й польського.

Очевидно, для кожного ясна пропаґандистська вага тих змін, що їх вніс Франко до другої редакції „Петріїв і Довбущуків".

Одначе далеко не всі зміни вдалося хворому Франкові довершити так доцільно й послідовно. Наприклад:

У першій редакції „Петріїв і Довбущуків" Іван Франко змалював Олесю Батлан доволі таки довірливою. Вона пішла з Іванком, вихованцем старої Довбущучки Горпини, до лісу, де її схопили сини Олекси Довбущука (внука), Ленько

[1] Франко І.—„Петрії і Довбущуки", II ч., II розділ. „Друг", 1876. Стор. 103—104.

[2] Франко І. — „Петрії і Довбущуки", 1928 р. Стор. 179.

[3] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 227 — 233. (Друга редакція). Перша редакція: II частина, IX розділ („Послідне собрання в Жидачеві") під кінець. Пор. II частина, XII розділ. — „Друг", 1876 р. Стор. 263—265; 272.

(Олекса, правнук) і Сенько. Вони повели її в ліс, там найправдоподібніше зґвалтували і через те вона бігла лісом без зупинку подряпана й покривавлена, надбігла до водоспаду гірської річки і в крутіжі під тим водоспадом втопилася.

Отож було природно, що далі в повісті майже не згадується про Олесю[1] та що Андрій дружиться з іншою.

У другій редакції Франко зовсім перемінив зміст цього розділу.

Він ввів до нього стару Довбущучку Горпину, що якраз у той час з'явилася в Петріїв. Вона попередила Олесю, щоб та не йшла за Іванком, а сама передягнулася в її плаття, закрилася великою червоною хусткою і пішла замість Олесі з Іванком. Через те Ленько й Сенько хоч і дістали до своїх рук „Олесю", але дуже скоро переконалися, що це — Горпина. Отож вона навіть не довідалася, куди хотіли повести обидва брати Олесю, ані що вони задумали з нею робити.

Коротко — цей розділ з пригнічуюче-важкого й дикого в своїй розгнузданості — в першій редакції — перемінився на дрібний незначний жарт у другій редакції. Отож і виникає запитання: чи варто було для такої дрібниці, що не посуває акції вперед, приділювати цілий розділ у другій редакції. І відповідь може бути одна: не варто було. Цей розділ у другій редакції зостався, як зостається непотрібний заниклий орґан у тілі якої тварини, що колись ним користувалася[2].

Очевидно, що автор цього всього не продумав. Через те й залишив такий заниклий, здрібнілий, жартівливий розділ у другій редакції повісти. Через те й не змінив в основному дальшої долі Андрія Петрія, що ніколи ні словом не згадав своєї коханої Олесі, хоч вона жила тут же біля нього на селі і любила його, як і раніше. Не згадує також, чи не відвідувала його Олеся, коли його, страшно скатованого Олексою Довбущуком (внуком), знайдено біля крайньої хати в селі. Не згадує зовсім ані про її ставлення до Андрія, ані про його думки про неї, хоч раніше їх кохання показано таким же щирим і правдивим, як і в першій редакції.

Читаючи другу редакцію маєте враження, що Франко виправив цей розділ і потім забув, що він залишив Олесю серед живих, і виправляв решту повісти, орієнтуючися на смерть Олесі в першій редакції повісти.

Таких недоглядів і поправок, противних змістові повісти, є більше. Наприклад, у другій редакції Андрій Петрій думає собі: „Хто знає, чи не далося б привести до згоди обі родини — і з так великими засобами, які були в руках Петріїв і Довбущуків (розр. моя — *Р. З.*), зачати зараз роботу для народнього добра..."[3]. Одначе кожен, хто читав ту повість, знає, що її фабула засновується якраз на тому, що скарби „були в руках" Петріїв, а Довбущуки хотіли, щоб вони їх оддали нащадкам Довбуша. З того й виникла вся зненависть Довбущуків до Петріїв. Автор у цьому випадку просто не звернув уваги на цю помилку.

Але є й інші поправки, свідомо зроблені. Він обґрунтовує їх і старається виправдати. Така є зміна дальшої долі Андрія Петрія (сина) після тортур у Довбущуківці.

Андрій Петріїв — у першій редакції повісти — після всіх подій і переживань у Перегинську та на Довбущуківці, зовсім змінився, став зарозумілий і гордий

---

[1] Коротка згадка про неї є в початках І розділу („Час діяння") третьої частини. — „Друг", 1876. Стор. 282.

[2] Подібною непотрібною рештою зостався в другій редакції незакінчений епізод про псалтир. Порів. Франко. — Твори, т. X, частина II, розділ II, III, IX. Стор. 177, 185—186, 221—222.

[3] Франко І. — Твори, том X. Стор. 107.

Він передягнувся в загальноприняту одежу і скинув селянську. Старався втиснутися поміж попів і поміщиків. Зазнайомився з збіднілою графинею Кралінською та її дочкою Дозею, переспілою красунею і злісницею. Згодом одружився з Дозею. Вона його зраджувала, а потім поїхала з польськими повстанцями. Після трьох років зустріла його в Львові; просила, щоб простив її; і він справді простив.

У другій редакції Андрій після тортур не змінився основно. Він поїхав до Львова і вписався на юридичний факультет університету. Знайшов собі невеличку кімнату у вдови службовця, правдоподібно старшого судді, Кралінської (не графині). У ней була дочка Дося. Його запрошували часом обідати разом з ними. Одначе, коли в них стали бувати гості, очевидно з аристократії, бо серед них був барон Навгайм, то його, селянського сина, не запрошували.

Через деякий час, після повороту обидвох Кралінських з Остенди до Львова, Андрій одружився з Досею. Зараз же біля костьолу після шлюбу Сенько Довбущук (правнук) убив пострілом стару Кралінську, стріляючи в Петрія [1, 2].

Про дальше їхне життя автор не згадує ні словом. І справді, того, що сказано в повісті, зовсім доволі, щоб реально уявити собі їх дальше життя.

З приводу цієї зміни в повісті пише Франко в післяслові (Post scriptum): „А коли в сценах із міського життя інтеліґенції в Львові я попробував у новій переробці дати образок „міщанського щастя“ в тихій, матеріяльно забезпеченій і духовою працею зайнятій сім'ї, то бажав би цим образком запротестувати проти недогадливости й тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що йдучи наосліп за покликами західньоевропейських песимістів, у міщанськім (буржуазнім) життю бачать синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття. Ті людці, очевидно, не почувають усієї недоречности своїх осудів, не розуміють того, що новочасне місто з його високо розвиненою торгівлею та промислом робить можливим жити на вищім культурнім становищі, ніж це можливе по селах, а своїми культурними, комунікаційними та просвітніми засобами дає можливість освіченому чоловікові [3] вповні і якнайширше розвивати свої духові та фізичні здібності, а навіть неосвіченому або мало освіченому запевняє постійний і корисний заробіток та життя далеко вигідніше, як по селах. Розуміється, що й для розвою естетичного почуття новочасні міста навіть малопросвіченим масам людности дають далеко більше нагоди та можливости, ніж це може навіть у сні маритися навіть найзаможнішим селянам“[4].

Ці слова стосуються, очевидно, сім'ї Кралінських та, може трохи й Андрія Петрія, бо він почав дещо входити в ту сім'ю і справді був занятий „духовою працею“: вивчав право. Що ця сім'я була тиха і до певного ступеня також „матеріяльно забезпечена“ — це може бути. В повісті ніщо цьому не заперечує. Та чи займалася вона „духовою працею“ — це зовсім з повісти невідомо. Загальне враження таке, що мати господарювала в хаті, надавала помешканню чистого, може й затишного вигляду, а дочка пильнувала „незвичайно елеґантного“ плаття, проходів по вулицях міста, досить частих — так, що Андрій, хоч виходив зрідка з дому, зауважував її на вулиці. Чи котра з них цікавилася колинебудь чим іншим, того

---

[1] У першій редакції графиню Кралінську вбив після весілля на лісовій дорозі божевільний Демко Довбущук (унук), брат Олекси Довбущука (внука).

[2] Франко І. — Твори, том X. Стор. 187—192, 220—221, 223—225.

[3] Освіченій людині. — *Р. З.*

[4] Франко І. — Твори, том X. Стор. 250—251.

не знаємо. Але автор говорить про Андрія Петрія, що він при них „закоштував того спокійного, рівномірного, духовою працею та веселістю й задоволенням заповненого життя, яке рідко кому трапляється в молодих літах і яке справедливо можна назвати міщанським щастям у найкращім значенню того слова“ [1]. Що Андрій провадив спокійне й рівномірне життя (за повістю) — це правда. Чи те, що він вчився не тільки з правничих „скриптів“, але також із правничих книжок, можна назвати „духовною працею“ — це сумнівна річ. Скоріше тут підходить проста назва: навчання. Він тільки сприймав те, що йому давали професори і книги. Творчого там не було нічого. Щонайменше з повісти того не видно. Андрій (за повістю) жив так: Зранку їв сніданок, ішов на лекції в університет. Коли повертався, обідав і читав правничі книги або йшов погуляти. Після того вечеря — і спати. Звичайно їв сам у своїй кімнатці. Дуже рідко обідав разом з Кралінськими. Що при тому його життя було заповнене „веселістю і задоволенням“, це треба взяти на карб його темпераменту (веселість) та невибагливости (задоволення). Що йому це „міщанське щастя в найкращім значенню того слова“ не знудилося дуже скоро — це міг зрозуміти тільки хворий Франко і то в старшому віці.

Очевидно Франко що іншого хотів показати, а що іншого справді показав. Бо в Кралінських скоріше можна підозрівати духовний застій, ніж розвиток, у Досі скоріше неробство, ніж працю; скоріше моральну гнилизну, ніж чистоту. Складіть тільки всі відомості, що маємо про Досю: незвичайно елеґантна одежа, часті проходи по місті, поїздка з бароном Навгаймом і мамою до Остенди, куди раніш не їздили. Додайте до того, що це діється там, де панують звичаї великого міста Складіть це разом — то вийде ясна картина. Чейже автор не схоче, щоб ми вірили, що барон возив до Остенди дві жінки на те, аби на них дивитися; або що з однієї пенсії дві жінки можуть їздити на довший час до Остенди.

Коротко: з повісти не видно, щоб Андрій або Кралінські „вповні та якнайширше“ розвивали свої „духові та фізичні здібності“. Міщанське щастя у Франка процвітає тільки в післяслові, а в повісті воно зовсім банкрутує. Отож не варто було в другій редакції висувати його на видне місце. Поза тим життя Петрія та Кралінських описане вірно, реалістично, стримано. Читач повинен більше догадуватися, ніж йому каже сам автор.

З інших змін, зроблених у другій редакції, треба ще зазначити такі, що не мають основної ваги. Вони змінюють фабулу, упрощують її і через те потрібні. Наприклад: У першій редакції до Петрієвої хати й через неї та через таємний хідник у гори дістається не тільки Ленько, але й Сенько Довбущуки (правнуки). Ленько накладає на себе й побіч себе околоти і під ними і разом з ними сунеться від загати до дверей. Вкінці він стає під дверми і застає їх незачиненими. Сенько продирає стріху й через горище пролазить до сіней, де зустрічається з Леньком — і далі йдуть уже разом. Убивство Петрія не описане.

У другій редакції до Петрієвої хати добувається один Ленько (Олекса, правнук) Довбущук, що вспів уже стати фаховим конокрадом. Він підійшов до задніх дверей, що були зачинені, виліз на загату і попід стріху проліз до кутка хати. Тут продер стріху, вліз на горище, а з нього до сіней та до льоху. Сюди пішов за ним Петрій. Тут Ленько і вбив його, вдаривши ножем у груди. До скарбів і не пробував іти, а втік назад через сіни й подвір'я [2].

---

[1] Франко І. — Твори, том X. Стор. 190.

[2] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 236—240. Див. у першій редакції X розд., II част.

Чимало є й таких змін, що не мають глибшого значення. Скажемо, в першій редакції Олексу Довбущука (внука) вбиває його божевільний брат Демко. У другій редакції Олекса помирає природною смертю в хаті Кирила Петрія [1]. У першій редакції два евреї, переодягнені за прошаків, Хаїм та Герш-Григорій, крадуть коні з толоки. У другій редакції це робить Ленько Довбущук (правнук) з своїм неназваним спільником з м. Калуша [2]. У першій редакції до цієї крадіжки приплутано Невеличкого. Обидва конокради стріляють у нього, але він уміє уникнути пострілів. Тоді Хаїм приймає його як свого спільника для крадіжок з половини добичі. У другій редакції пропущені ці неправдоподібні сценки [3].

Частина дрібних змін у тексті була дуже потрібна. Вона усунула недоладності першої редакції. Прикладом таких скорочень і перемін можуть бути оці: В двадцятому розділі першої частини — за першою редакцією — читаємо: „Олексина хата вже підгарала, а її стріха завалилася, погребавши в своїх руїнах бідну Матрону [4]. Кінець життя був для неї початком щастя!" [5]. У другій редакції — крім інших перемін у тексті — пропущено останнє речення. Отже усунуто з повісти релігійно-містичне розуміння смерти, що було в першій редакції.

Другий приклад теж яскравий: Довбуш, ватажок опришків, знайомиться так, як джентамен XIX століття:

„А, сли [6] так, — сказав незнайомий з жартовливим усміхом, — то маю честь представитися [7] вам, — Олекса Добош" [8].

У другій редакції цю сцену значно спрощено через дрібні зміни тексту:

„А, як так, — сказав незнайомий з жартовливим усміхом, — то я скажу вам Я Олекса Довбуш" [9].

Таких невеличких змін треба було б зробити багато більше. Наприклад: Автор залишив таке привітання Кирила Петрія й Олекси Довбущука, внука, в першому розділі першої частини:

„Слава Ісусу Христу! — поздоровив його Петрій.

„Слава на віки! — відповів він" [10].

Це вітання треба безумовно вважати анахронізмом для половини XIX століття та для глухого Карпатського села Перегинська. Ще сьогодні гуцули вітають один одного традиційною розмовою:

— Ци дужі?

---

[1] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 245. Порівн. першу ред.; II частина, XII розділ („Олекса") вкінці. Див. „Друг", 1876. Стор. 272.

[2] Там же. Стор. 240—244. Порівн. першу ред., II част., початок XI розділу („Нічні мари"). „Друг", 1876. Стор. 268—270.

[3] Там же.

[4] Дружину Олекси Довбущука, внука.

[5] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 154. Порівн. першу редакцію, I частину, XX розділ, під кінець. „Друг", 1876. Ст. 74.

[6] Коли.

[7] Відрекомендуватися, познайомитися.

[8] Джеджалик.—„Петрії і Добощуки", ч. II, розділ I („Мій дім, моя кріпость"). „Друг", 1876. Стор. 89.

[9] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 163.

[10] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 15.

2744 ?

— Дужий. Єк май ви?

І після того довідується про худобу: „Єк маржинка?“

Отож у бойківських селах у половині XIX століття також мусіло бути подібне привітання, давнє, традиційне, а не католицьке.

Зате друге католицьке вітання, залишене і в другій редакції, мало так і зостатися [1]. Бо це вітає ватажок Карпатських опришків, Олекса Довбуш, попа Ізидора. Тут такі слова можливі і на місці.

У повісті автор звичайно говорить про гуцулів, але територіяльно переносить дію на Бойківщину. У першій редакції це було дуже помітне: В дев'ятнадцятому розділі третьої частини читаємо: „Прихожі мужчини [2] були то селяни в строю [3]“, який носять бойки Стрийського і Станиславівського околу“ [4]. [5].

Серед особливостей першої редакції треба відзначити якесь незвичне — як на сільського хлопця — прихильно-довірливе ставлення Іванка до жандармів: „З села гурмою висипалися люди, надбігли й два жандарми, що случайно там були, на Іванків поклик...“ „По дорозі розказав Іванко жандармам своє діло до Добощуків, а заразом своє відкриття в ярі“ [6].

До цієї сповіді перед жандармом автор не робить ніяких заперечень, ніяких зауважень.

З усього розгляду обидвох редакцій цієї повісти бачимо, що автор зробив дуже багато змін, редаґуючи чотири роки під кінець свого життя першу свою повість. Ці зміни найменше торкнулися першої частини. Набагато перемінена друга частина і зовсім пропущена третя частина, що з певного погляду мала своє значення; особливо з погляду на розвиток народництва в західньо-українській літературній творчості.

Всі зміни взагалі можна поділити на дві категорії: вдалі зміни, що підвищують соціяльну цінність цього літературного твору, сюди належать також формальні зміни: мови, техніки повісти, навіть правопису, і недосконалі зміни, що їх автор не зміг послідовно провести в цілій повісті і орґанічно зв'язати з нею.

Основна думка значно змінилася; форма зосталася романтична.

VI

РОЗГЛЯД ПОВІСТИ З ФОРМАЛЬНОГО БОКУ

До цього часу дуже мало істориків літератури писали про формальний бік творчости Івана Франка. Ще менше уваги взагалі і найменше з формального боку віддано першому періодові його літературної творчости. Тут ми маємо звичайно короткі згадки й неґативні оцінки змісту й форми — без аналізи останньої. Але тверда й обґрунтована думка про цей період може в нас установитися тільки після повної аналізи всіх творів і зокрема найбільшого з них та безумовно найінтереснішого з усієї творчости першого періоду літературного розвитку письмен-

---

[1] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 162.

[2] З с. Перегинська.

[3] Одежа.

[4] Округи.

[5] Джеджалик. — „Петрії і Добощуки“, III част., IX розділ („Кінець—початок“). „Друг“, 1876. Стор. 310.

[6] Там же. Перша редакція, III част., V розділ („Невеличкий“). „Друг“, 1876. Ст. 306.

ника. Цілком проаналізувати слід не тільки зміст, а й форму його, бо остання не раз вимовніше свідчить про глибше соціяльне настановлення твору, ніж її зміст. Отож вважаю важливою справою трохи детальніше розглянути формальні питання в першу чергу ті, що стосуються першої редакції повісти.

Сам автор у передмові до другого видання „Петріїв і Довбущуків" пише про свою повість: „Це — так сказати — документ молодечого романтизму, який довелося мені пережити в значній мірі під впливом лектури польських романтиків Міцкевіча, Словацького та Красінського, а також польських белетристів трохи пізнішої доби, таких як Крашевський, Корженьовський, Дзєржковський, Захарясєвіч та Валєріян Лозінський, що в своїх оповіданнях дуже часто оброблювали в напівромантичнім, напівреалістичнім дусі українські теми" [1].

Докладніше розглядає це питання М. Євшан у своїй праці про Франка, поміщеній у ювілейній книжці „Літературно-Наукового Вісника" за 1913 рік. Він пише:

„Найбільший твір його з того часу „Петрії і Довбущуки"... найкраще характеризує тодішнього Франка. Він є вислів Франкового р о м а н т и з м у (підкреслення — М. Є.), але не того, який розбиває старі форми літературні і приносить новий зміст, а того, що свій світ бачить у таємничості, поплутаних пригодах і екзотичній фабулі. Такий „романтизм" покутував тоді найбільше в польській літературі в Галичині і письменники такі як Захарясєвіч або Валєрій Лозінський здобували собі популярність у публіки творами в роді „Zaklęty dwòr" або „Zakopane skarby". Сам Франко признається до тих впливів, як і до впливу повісти „Rinaldo Rinaldini, straszny bandyta włoski". Впрочім самі бачимо той вплив у „Петріях і Довбущуках"; автор своєю фантазією тут не сягає поза опришків, фантастичні й дикі гірські околиці, укриті скарби, страшну ненависть родів — стереотипні фабули тогочасної белетристики" [2].

Ще докладніше розглядає цей твір С. Єфремов. Він пише:

„Ще мабуть гірша від поезій була перша велика обсягом і найслабша виконанням повість Франка „Петрії і Довбущуки" („Друг", рр. 1875—1876), розпочата, як признається сам автор, „під вражінням фантастичних оповідань Гофмана" [3].

„Зміст першої Франкової повісти — історія стосунків між двома родинами, Петріїв і Добощуків, — що ворогують, немов Шекспірові Монтеккі й Капуллетті, за скарби преславного колись „опришка" Карпатського, Доболла. В основу повісти покладено гуманну ідею, так розкриту в словах одного з дійових людей: „уживати собранних грошей н а д о б р о н а р о д а" [4], але виконанням, думками, композицією, мовляв — ця наївно-романтична й до нудоти солоденька повість стоїть поза всякою критикою. Ситуації в ній ненатуральні, силоміць накручені на кістяк фабули, техніка поплутана, шабльонова, як звичайно буває в немудрих давніх повістях. Раз-по-раз автор перериває оповідання, переходить усе до нових подій, щоб вернутись потім назад, роблячи це на те лиш, аби більшого ефекту добути. Над усяку міру в повісті знайдеться прозорих несподіванок, віщих снів, усяких чудес та віщуваннів, а то й просто неподобних учинків та думок, у яких, проте, дуже милується автор, заплутуючи ними докраю своє оповідання; коли ж дово-

---

[1] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 7.

[2] Євшан М.—Іван Франко. „Літ.-Наук. Вісник", 1913, т. 63, книга 9, за вересень. Стор. 272.

[3] Франко І. — В поті чола, IX.

[4] „Друг", 1875. Стор. 12.

диться його розплутувати, то робить це немудрим способом традиційного deus ex machina. До того ж безліч накопичено в повісті всяких страхів, хоч не дуже то і вважає на них читач, бо добре тямить, що це так тільки про людське око, а кінець-кінцем усе одно кривда мусить таки натрапити на відповідну кару, аби дати перемогу кисло-солодкій правді. Та й справді — всі страхи, якщо поминути дуже нечисленні винятки, виходять таки на добре, і благочестиві герої щасливо обминають усі пастки, з такими пекельними хитрощами на них наставлені. Характеристика й обрисовка дійових людей у повісті над міру примітивні й поверхові обмежені на самих зверхніх рисах: добротливий герой конче повинен і подобу мати благородну, а вже коли лиходій, то неодмінно і в образ буде такий бридкий, як чорна його душа. Говорять і чинять ці добрі й лихі герої так, як їм звелить автор, а він найчастіше користується з них на те, щоб устами перших проказувати всякі наївно-добротливі сентенції, а на чорному фоні других виразніше їх одтінити. Мова в повісті штучна, серед якої хочте громади людської нечувана, тон неприродно піднятий і взагалі наївний; моралізаторські заміри автора занадто прозорі, хоча він іноді й силкується, прибравши на себе таємничого вигляду, завдати читачам якоїсь загадки. Де-не-де тільки, неначе оази серед безводної пустині порожніх теревенів, фразистого балакання й блідих, вигаданих ситуацій, натрапите на одну-другу реальну сценку, образ, або докладно схоплену подробицю [1], але й вони тонуть у безодні тієї нестриманої балаканини. Годиться проте зазначити, що в таких місцях і мова буває трохи ніби краща, чистіша, — хоча взагалі щодо мови, то вже чималу знати ріжницю між початком та кінцем повісти: на останніх сторінках уся мова далеко вже чистіша й до народньої ближча. Видко, що й перша Франкова повість зазнала на собі і мов у дзеркалі одбивала ту ідейну еволюцію, що саме тоді одбувалася з автором, редакторами й керівниками журнала...“ [2].

С. Єфремов розглядає „Петріїв і Довбущуків“ поза тими сильними впливами сучасної йому польської й іншої літератури, що непереможно означували творчість молодого автора, здебільша одірваного школою від життя пригноблених клясів, хоч і згадує про ті впливи. Розглядає повість з загального становища, міряючи її мірою тогочасного розвитку літератури по всій Україні, чи й поза нею, чи то оцінюючи її зі свого становища — народницького реалізму. Через те вийшов розгляд абстрактний, що не бере до уваги діялектики розвитку творчости письменника, не звертає уваги на те оточення, що формувало його свідомість, і що під його впливом сам автор, 19—20-літній хлопець, переживав свій молодечий період романтизму. Такий розгляд не вірний. Багато ближче до правди став М. Євшан, що розглядає цю повість як витвір тодішнього пізнього романтизму в польській та іншій белетристиці. Але його розгляд дуже загальний, багато загальніший і недокладніший, ніж розгляд С. Єфремова.

Романтизм, виявлений у „Петріях і Довбущуках“, не є романтизм, що боровся проти псевдоклясицизму, як культурного напряму старої панівної кляси; це романтизм, що стояв за національне відродження; його тоді до центральної та східньої Европи приносив з собою промисловий капіталізм, будучи колись революційною силою; — це романтизм, що не раз ставився прихильно до селянства, як до

[1] Напр., досить гарно описано хату Олекси Добоша, — див. „Друг“, 1876. Стор. 40. (*С. Є.*).

[2] Єфремов С.—Іван Франко. „Слово“. Київ, 1926 р. Стор. 36—38.

клясової сили, що була колись найбільше зацікавлена в боротьбі проти наполовину февдального абсолютизму, а пізнішими часами, особливо в пригнічених національностей, як до основи національного відродження. Стільки романтизм Франка має спільного і різниться від старого романтизму. Одночасно він чимало взяв з пізнього виродженого романтизму, що був поширений у тодішній польській літературі в Західній Україні та західній Галичині. Його основа була в таємничості, поплутаних ситуаціях, екзотичній фабулі, він часто описував опришківство або розбишацтво, заховані скарби, дикі гірські околиці, страшну зненависть родів, на що вірно звернув увагу М. Євшан.

Вся повість, обидві її редакції повні прикладів цього. Колишній ватажок опришків, Олекса Довбуш, піклується малим Андрієм Петрієм. Франко це так описує: „На самім вершку Чорної Гори, на найвищій скальній іглі, де хіба вірли слали свої гнізда та мовчки просувалися хмари, стояв непорушно, як камінь, зі зложеними нахрест руками, чоловік у гуцульській одежі. Його велетенська стать рисувалася виразно на криваво озаренім небі“ [1]. Цей образ у обидвох своїх частинах як у описі природи, так і в описі людини виявляє пізньо-романтичний максималізм („на самім вершку гори“, „найвищій скальній іглі“, „на криваво озаренім небі“, у людини Наполеонівська поза і велетенський ріст). Ця образність не властива ні робітничій клясі, ні селянству. Вона вказує на певну частину інтеліґенції, так одірваної од дійсного реального життя, що їй такі образи й така фабула могли подобатися. Такі образи не є виємок. Вони постійно повторюються в повісті: Малий Андрійко Петрій оповідає: „Я настрашився ще більше, бо побачив, що ведмеді зачали йому (Олексі Довбушеві — *Р. З.*) леститися коло ніг, як пси“ [2]. Таємничий спаситель (Олекса Довбуш) являється то в сні, то „на червонім тлі пожару“ [3]. Взагалі в повісті багато таємничости. Наприклад, автор пише: „Скрізь було рівне поле. Ніде не було видно живої душі... Зойк усе повторявся. Поволі слаб, та ще більше пронизував душу, ще більше потрясав. Здавалося, що він добувається з-під землі тут таки під ногами подорожніх“ [4]. Таємничістю та незвичайністю пройнята повість докраю. У ній повно підземних ходів, Довбуш зустрічається з ігуменом гошівського манастиря о 12 годині вночі, під час грізної бурі, що трусила манастирськими вікнами, аж шибки дзвеніли в олив'яних оправах [5], при слабім освітленню свічок [6]. Таємничо на столі зачиненої манастирської бібліотеки з'являється невідомий рукопис з таємничим написом, о 12 годині вночі з'являється в бібліотеці Довбуш, увійшовши через таємні двері, нікому невідомі [7]. В підземній печері оглядають Петрії сховані скарби [8]. За стінами її чути стукіт важких кроків, глухий чоловічий голос, наче муркотіння [9].

---

[1] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 29.

[2] Там же. Стор. 32.

[3] Там же. Стор. 34.

[4] Там же. Стор. 41.

[5] Там же. Стор. 52.

[6] Там же. Стор. 55.

[7] Там же. Стор. 56.

[8] Характерний вплив капіталізму: молодий Петрій оцінює ті скарби „на кілька сот тисяч“. (Там же, стор. 81). Кирило Петрій за порадою євреїв вкладає частину Довбушевого скарбу до банку. (Там же. Стор. 101).

[9] Там же. Стор. 82.

Про романтичні описи природи вже згадано. Вони не є одиничні. В описі подорожі Кирила Петрія і Бляйберґа через Карпати зустрічаємо таке місце: „Немало там було таких місць, на яких не станула людська нога, де сокира ніколи не діткнулася свобідних дітей пустині, столітніх смерік і ялиць“ [1].

Видатною ознакою давнішнього романтизму, ознакою характерною для багатьох романтиків, — є зв'язок з християнством, з релігією, особливо з католицтвом. Ця властивість романтизму виявлялася не тільки в літературі, а в усій ділянці мистецтва. Наприклад, у малярстві маємо окрему школу назарейців побіч романтиків. Це явище викликане подібними соціяльними причинами, як і недавній розквіт містицизму та спіритизму на Заході: страхом перед наближенням революції, перед приходом нової панівної кляси, нового соціяльного ладу. У Франка зустрінемо його — на мою думку — як запозичення з літературних джерел під впливом василіянської школи й гімназії та ще може через зовнішню релігійність селянства, дрібного міщанства та попівства в Західній Україні.

Сам автор подав такий опис частини манастиря в с. Гошеві в Західній Україні: „Здається рука побожного фундатора (титаря — *Р. З.*) зіпхнула з тої поетичної й мальовничої висоти [2], що мала статися місцем божої хвали й молитви, спокою й самітнього чернечого роздумування, всю мирську сує́ту [3], аби не закаламучувати побожного спокою. І справді, далеко по краю йде, а давніше ще дальше йшла слава про побожність і святість гошівських ченців, про чудову ікону“... [4]

Уже раніше згадували ми про сповідь Олекси Довбуша в тому самому манастирі. До ігумена Методія він каже: ... „Я це роблю з вищої волі, як ви певно це й сами бачили на кінці мого пам'ятника (списаних спогадів — *Р. З.*)“ [5]. А після сповіді „коло нього на колінах молився із сльозами в очах о. Методій“ [6]. Перед тим, поки пішли до скарбниці, де переховувалися Довбушеві скарби в печерах Карпатських гір, Кирило Петрій доручив свойому синові скласти присягу перед хрестом з чорного каменю, що не зрадить, де скриті Довбушеві скарби, не використає їх для себе, а тільки на призначену роботу. „Перед тим хрестом Андрій прикляк, помолився щиро й зложив присягу, що мала мати великий вплив на його долю“ [7].

Старий романтизм дуже захоплювався февдальними замчищами та їх руїнами. У „Петріях і Довбущуках“ зустрічаємо немов карикатуру на це: Старий воєвода Шепетинський вибудував собі старовинний оборонний замок у другій половині вісімнадцятого століття і думав, що він справді може придатися до оборони країни.

Коротко ми вже говорили про з'ясування в повісті окремих людей як надлюдей, видатних своїм ростом, а то, буває, й силою свойого тіла та його орґанів. Зараз у першому розділі читаємо про Олексу Довбущука (внука): „Чоловік той дивно якось своєю фізіономією нагадував одного з тих буків, що вінчали Довбушів верх. Такий, здавалося, був сильний, корінастий, грубий, такий високий на зріст, такий

---

[1] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 95.

[2] Де побудовано василіянський (базиліянський) манастир в Гошеві.

[3] Себто господарські будинки манастиря.

[4] Франко І. — Твори, т. X. Стор. 49.

[5] Там же. Стор. 57.

[6] Там же. Стор. 63.

[7] Там же. Стор. 80.

загадковий у своїх рухах" [1]. „А ще в широкій, як лопата, руці видніла булава за ременем яснів топір і широкий ніж" [2].

Не раз романтики визначалися також певною солодкавістю. І у Франка цього добра є доволі. Наприклад: „...Петрій старався, доки ще не кинув милих рідних гір, налюбуватися їх красотою, їх свіжістю, їх життям" [3].

Солодкавість у Франка часто сполучається з тужливістю. Наприклад: „Але й щось тужного й сумного чути в шелесті тих буків, у джуркоті зимної скальної криниці нижче; якийсь дух таємний, незнаний та сильний віє в тій самітній та так чудовій околиці, — серце й радо би розширитися далеко, обняти собою той „світ тихий, той край милий", та чогось тремтить, чогось тривожиться" [4]. Або трохи далі. „Не доказав [5], але дальше пильно й тужно вдивлявся в прекрасну, знану сколицю" [6].

Давніший романтизм характеризується ще також часто захопленням селянством та його творчістю. Як відомо, І. Франко збирав селянські пісні і привіз до Львова коло 800 записів таких пісень. У „Петріях і Довбущуках" він наводить кілька разів селянські пісні чи їх уривки. Прихильністю до „народу" надихана вся повість. К. Петрій говорить: „А той нарід, — який щирий, який добродушний"... [7]

Згідно з тим, що автор більше змінив другу частину повісти, ніж першу, ми знаходимо в першій частині багато більше всяких ознак романтизму. А навіть у першій половині першої частини повісти зустрічаємо їх більше, ніж у другій половині тієї ж частини.

Романтизм переходить часом у „Петріях і Довбущуках" у містицизм. Наприклад: У першій редакції маємо таку сцену: графиня Кралінська поранена вмирає. Її дочка, дружина Андрія Петрія, що він з нею дуже недавно одружився, плаче, а Андрій від'їжджає додому, куди його „щось перло". „Чи не предчувала душа його нового нещастя?" — питає автор [8]. „У тій самій редакції оповідається, що Демко Довбущук убив свого брата Олексу (внука). Після того автор виявляє такі свої думки: „Проклятття отцівське (батьківське — *Р. З.*) тяжелим ударом упало на обох братей і знищило їх..." [9].

На цьому закінчимо розгляд питань про романтизм і містицизм, і перейдімо до розгляду дійових людей.

Характеристика дійових осіб у обох редакціях зосталася по суті така сама. Попа Ізидора показано як скупаря, захланного на гроші, боягуза. Воєвода Шепетинський змальований цікаво. В його особі перехрещуються три типи: гордий, чванькуватий, гостинний польський магнат з примішкою донкіхотства, людина XVIII століття, що насміхається з церкви та її служників, і вкінці старий, з помен-

---

[1] Франко І.-Твори, т X. Ст. 14. У перш. ред. по суті так само. „Друг", 1875. Ст. 443.

[2] Там же. Стор. 15. У першій редакції після таких самих по суті слів, додано ще: „а стоїть перед нами первий - лучшій бандит Абруцців або Піренеїв". Див. „Друг", 1875. Стор. 444.

[3] Там же. Стор. 12. „Друг", 1875. Стор. 442.

[4] Там же. Стор. 13. „Друг", 1875. Стор. 442.

[5] Кирило Петрій.

[6] Там же.

[7] Там же.

[8] Джеджалик. — „Петрії і Добощуки". Перша ред., II част., X розд. („Подвиги двох братів"). „Друг", 1876. Стор. 267.

[9] Там же. XII розділ („Олекса"). „Друг", 1876. Стор. 272.

шеною проти звичайної критичністю, з побільшеним інтересом до деяких фантастичних плянів громадської натури (можливий напад мадярів чи татарів і оборона проти нього).

В характеристиці Кирила Петрія і Олекси Довбущука (внука) головних супротивників у повісті Франка — є, безумовно, багато схематичности. Петрій дуже спокійний, дуже зрівноважений, — так що не втрачає спокою й менторського тону навіть під час нападу на його життя. Коли розбишаки привели його на Глухий Острів, і збиралися його там мучити, він „спокійно дивився на кожного; ані тривоги, ані непевности не можна було вичитати на його лиці". (Франко: Твори, т. X. Стор. 129). Олекса Довбущук нестримний, пристрасний, наперед робить якийсь вчинок, а після того думає, чи добре так зробити (напад на життя Петрія), непослідовний.

Такі самі схематичні сини Довбущука (внука) і Петрія. Андрій Петрій довірливий, добрий, терпеливий і т. д. Він не мстивий, не зраджує таємниці. Довбущуки дикі, люті, розбишаки і злодіяки.

Частина жінок така схематична, що важко собі їх уявити. Наприклад, Олеся Батланова, Матрона Довбущучка тощо. Демчиха тільки через божевілля набрала характерних рис.

Загально можна сказати, що дійові люди тільки невиразно й зовнішньо обрисовані. Але є чимало людей, цікаво схарактеризованих. Переважно дійові особи поділяються на позитивні й неґативні типи.

Треба ще розглянути так звану техніку писання цієї повісти.

Перша редакція — згідно з тодішнім способом писання таких творів — мала дуже багато покликів до читача, ліричних вставок, авторських пояснень, міркувань та моралізацій. Письменник часто звертався до читача, покликувався на якісь історичні документи і старався збільшити враження всякими покликами. Сам автор звертає на це увагу і завважує: „Такі відскоки від простого та природного ходу оповідання були тоді в моді в галицько-українськім письменстві, а дещо до того додалося в мене під впливом гімназіяльної лектури"...[1] У другій редакції автор викинув увесь той хлам, що перешкоджав простому ходові оповідання, — як він сам каже і як ми це бачимо. Щоб ознайомити з такими вставками, наводимо тут два приклади:

У першій редакції другий розділ, II частини закінчувався такою авторською приміткою:

„Примічаніе автора. Читателям, котрі запевно здивовані читали тії картки, вирвані з далекої минувшости, скажу, що послідне наше речене запевне об'яснило їм уже ціль тих двох розділів[2]. Кромі того я зрікаюся зовсім права авторства до них, і освідчаю, що вони заімствовані мною із чужих письм, — а іменно перший із Добошевого пам'ятника, а вторий почасти з Мільциної записки[3]. Оба тії розділи най будуть яко вступ до другої частини нашої повісти, а ми перенесемся знов в часи, в котрих проісходило наше попередне оповідане і займемся дальше судьбою осіб, котрісьмо перепровадили через попередні катастрофи"[4].

---

[1] Франко І. — Твори, том X. Стор. 248.

[2] В цьому реченні сказано, що еврей корчмар, що приютив Емілію Довбушеву і прийняв її сина за свого, називався Бляйберґ.

[3] З записок, що їх робила Емілія, Довбушева дружина, на останніх сторінках псалтиря, забраного з хати діда Семена.

[4] „Друг", 1876. Ст. 104.

А третя частина повісти закінчувалася ось так:

„Ту уривається моя повість. Но она ту не кінчиться. Що доси, то був лиш пролог до властивої повісти, лиш казка перед історією, лиш приграва до пісні. Історія діланя і пожертвованя, — то може не так романтична, — но остілько інтереснійша і поучительнійша од історії страданя, оскілько тяжше жите живеться, як казка кажеться“ [1].

З цих цитат і з того, що перед цим сказано, можна уявити собі техніку писання повісти в тому часі в Західній Україні.

А разом з тим ці виписки показують також мову першої повісти Франка. Взагалі треба сказати, що під кінець повісти мова ставала щораз краща, щораз наближеніша до тієї, що нею говорить селянин на Західній Україні. Щоб краще ознайомитися з мовою молодого Франка, наводимо тут короткий список найважливіших мовних відмін, що їх зустрічаємо в першому розділі першої частини повісти. З лівого боку наводимо слова й вислови Франка в першій редакції, а з правого боку їх значення.

Безвстидний	безсоромний
Без связі	без зв'язку
Блестячими	блискучими
Борьба	боротьба
В діл	в низ
Велитну	велику
Взбиваючись	піднімаючись
Взбурена	схвильована
Взглядом мене	супроти мене, щодо мене
Взніс	підняв
Взростаючою	щораз більшою
Властитель	власник
Внутр	всередині
Внутреної	внутрішньої
Воздуха	повітря
Вражді	ворожнечі
Всказал	показав
Вскорі	незабаром
Всхід	схід
Всходити	сходити
Где-кого	декого
Где-що	дещо
Грозні	грізні
Движеній	рухів
Дійствіе	вплив
Ділало	робило
Днесь	сьогодні
Добавив	додав
Домів (діялект)	додому

Домовив	договорив
Доокола	довкола
Достану	дістану
Дрожали	дрижали
Дружеської	товариської, приятельської
Єсли	коли
Желали	бажали
Загадочний	загадковий
Заким	поки
За леда словом	за кожним словом
Знаменувала	означувала
Зрештов (діялект)	зрештою
Іюлія	липня
Іних	інших
Іний	інший
Княжества	князівства
Кождий (діялект)	кожен
Котрий (дуже часто)	що, який
Кріпко (діялект)	сильно, міцно
Кровавих (діял.)	кривавих
Кромі	крім
Кто	хто
Лично	особисто
Менша о то (поль)	байдуже, неважно, про мене
Місточка (діял.)	містечка
Містця	місця
Могу	можу

[1] Перша редакція, III частина, IX розділ („Кінець—початок“). „Друг“, 1876. Стор. 312.

Мож	можна	Противорічити	противитися, заперечувати
Най (діял.)	нехай		
Но	та, але	Прото	проте
Обнятія	обійми	Сейчас	зараз
Около	коло	Скалу (діял.)	скелю
Осмілитися	насмілитися	Скорше	швидше
От	від	Сли	коли, як
Отверті (двері)	відчинені (двері)	Со	з
Отвітив	відповів	Совсім	зовсім
Отдав	віддав	Сознательна	свідома
Отдуті	віддуті	Сосідо	сусіде
Отець	батько	Спряжка	застібка, пряжка
Открещуєтесь	відхрещуєтеся	Стріча	зустріч
Отноги	відноги	Строят	гарно, вибагливо вдягають, прибирають
Отлічав	відрізняв		
Отобрати	відібрати		
Отозвався	відізвався	То	те
Оторвався	відірвався	Тогда	тоді
Отпер	відповів	Тое	те
Отпочинок	відпочинок, одпочинок	Только	тільки
		Требовати	вимагати
Отскочив	відскочив	Троха (діял.)	трохи
Первий-лучшій	перший-ліпший	Убійці	вбивці
Пійшов	пішов	Увільнитися	звільнитися
Подобіе	подібність, схожість	Уговорював	умовляв
Понімав	розумів	Унесення	гніву
Послідні	останні	У стіп	при стопах
Постоянно	постійно	Фаля	хвиля
Поступили	вчинили	Фудульні (діял.)	зарозумілі, горді
Потрафлю (діял.)	зможу, матиму змогу	Хотьби	хочби
		Черти	риси
Предостережний	обережний	Чудний	чудовий
Прецінь (діял.)	адже	Щеть	щетина
Пріятний	приємний	Ящерчу	ящуриню

Молодий Франко вживає побіч звичайних форм у деклінації іменників також і діялектичних форм. Наприклад, у шостому відмінку (аблятиві) зустрічаємо в нього „тов рівнинов", зам. тою рівниною; „душою" замість душею. Вражає деклінація слова сусід. Молодий Франко відміняє його так: сосід, сосіда, сосідо, сосідов. Сльози завжди називає: слези, слезами. Ще треба зауважити, що деякі іменники міняють свій рід. Наприклад, ступінь не чоловічого, а жіночого роду: „до найвисшої ступені".

Прикметники мають у першому відмінку (номінативі) множини додаткове закінчення „ї": розлогії, рідкії, подовжнії. Те саме діється не раз із займенниками: тую, тії тощо. Займенники зазнають глибоких змін. Автор вживає: „ми" зам. мені, „мя" зам. мене, „ти" зам. тобі, „тя" зам. тебе, „го" зам. його. Досить часто зустрічаємо такі форми, як „абим" зам. щоб я, „слисьте" зам. коли ви, якщо ви.

Дієслова мають в однині теперішнього часу закінчення „л" зам. „в": наприклад, „вcказал" значить показав, вказав. В коньюґації зустрічаються часом також

інші неправильні форми, наприклад, „проворкотав“ зам. проворкотів; та скорочення, наприклад: „продовжав“ зам. продовжував, „скінчим“ зам. скінчимо. Занадто часто автор вживає дієприслівників, наприклад: зважаючи, хитаючися, піднявши, затискаючи, та дієприкметників, наприклад: наганяючого (економа), граючий; верх, перед ним лежачий.

Неправильно побудована також не раз фразеологія. Уже раніше ми звертали увагу на німецьку побудову фраз. Тут додамо ще деякі інші приклади: скінчим тую дорогу; якась мя цікавість зайшла; коли школа скінчилася; чекав, прото, яке дійствіє тії слова зроблят на противнику (хоч вплив можна мати не на кому, а на кого — *Р. З.*); затискаючи кулаками (зам. кулаки) тощо. Важка це і для сучасного читача дуже нестравна мова. Для прикладу приведемо ціле речення: „А то для чого бим не мав іти, если ми конче треба?“

Загалом про мову й граматику молодого Франка часів 1874 — 1876 років до кінця першого періоду його літературного розвитку треба сказати, що його запас слів дуже засмічений русизмами, діялектом, польонізмами; граматика засмічена також русизмами, діялектичними формами, впливом німецької і польської мови, занадто частим вживанням дієприкметникових та дієприслівникових форм тощо. Через те і слова й граматика, вся мова молодого Франка важка, штучна й чудна. Справді він ішов також і в тій ділянці, не тільки в літературно-мистецькому напрямі — стежками дуже небезпечними для його дальшого розвитку. Таку мову він засвоїв собі під впливом москвофільських письменників. Вплив народників і Драгоманова й у тій ділянці, зокрема щодо мови, був дуже великий і дуже важливий. Особливо важливий у цій справі другий лист М. Драгоманова до редакції журнала „Друг“, поміщений там на початку 1876 року під заголовком: „Українщина чи рутенщина“ [1].

ПІДСУМКИ

Іван Франко пише в післяслові (post scriptum) до „Петріїв і Довбущуків“, що про цю забуту повість згадав перший проф. Омелян Огоновський 1893 року в своїй „історії літератури рускої“ (себто української), та й то згадав тільки одним словом, що Франко її „писав“ [2]. Справді, в тому місці, що його вказує Франко, О. Огоновський коротко згадує про цю повість [3]. Але автор її забув, що в тому самому томі „історії літератури“ Огоновського „згадано“ ще раз ту повість — і то вже не коротко, а досить докладно. Подано її зміст на кількох сторінках і критичний розгляд, де знайдемо кілька зовсім вірних завважень [4]. Крім цього, цей історик літератури ще раз її згадує коротко, обговорюючи казку „Без праці“ [5].

Він дає такі висновки про „Петріїв і Довбущуків“: „Хоча ж автор у кінці повісти спімнув (згадав — *Р. З.*) про охоту (бажання — *Р. З.*) Бляйберґа-Довбущука й Андрія Петрія до просвітних і суспільно-економічних змагань, то все ж у цілім творі бачимо якийсь зачарований світ, котрому не можуть надати прикмет дій-

---

[1] Украинец (Драгоманов). Второе письмо в редакцию „Друга“. Украинщина или Рутенщина? („Друг“, 1876 р. Стор. 77—80).

[2] Франко І.—Твори, т. X. Стор. 247.

[3] Огоновскій Омелянъ.—Исторія литературы рускои. Часть III, вôддѣлъ 2. Львôвъ, 1893. Стор. 922.

[4] Там же. Стор. 973 — 980.

[5] Там же. Стор. 1063.

сности вставлені епізоди... В сій то повісті бачимо неначе в калейдоскопі безперервну зміну драстичних образків, котрі укладаються побіч себе без систематичного перегляду. Видно, що молоденький автор не міг у тісних рамах помістити просторої картини, тому то бачимо на ній чимало згибів, і відтак малюнки одних осіб прикривають інші типи, між тим коли панорама образа (картини — *Р. З.*) являється то в тьмавій тіні, то в яскравім світлі. Авжеж романтичність ба й містицизм можуть ту звеличитись справдішнім тріюмфом! Не вагуємося сказати, що й в драматичнім творі Федьковича „Довбуш", котрий подав Франкові не один мотив до написання сеї повісти, не добачаємо стільки зразків фантастичного твору, скільки їх знаходимо в „Петріях і Добощуках" [1].

Тут історик літератури вірно підкреслив романтизм, містицизм та фантастичність, „якийсь зачарований світ". Вірно вказано також, що авторові неначе занадто тісно було в рамках повісти. Чи це була єдина причина постійної зміни гострих картин, як думає Огоновський, можна сумніватися. Мабуть, крім того вплинула на це також тодішня романтична література.

Багато гостріше оцінює „Петріїв і Довбущуків" С. Єфремов у своїй праці про Франка: „Не ради якоїнебудь вартости літературної, бо дарма її тут і шукати, так само і не для дешевих лаврів, щоб здобувати їх гострим осудом невдатного дитячого твору — спинився я на цьому мертвородженному створінні молодого письменника, в якому покищо й не вгадати майбутнього значного художника. Нашу увагу притягає до себе ця повість якраз своїми хибами, що показують, на яку небезпечну був стежку ступив Франко; а з другого боку, й тими — дуже, правда, невиразними — натяками на улюблені думки письменника, які знайдемо в його кращих творах з пізніших часів, але зародку яких треба шукати таки тут, у першій повісті Франковій" [2].

„Отож, не маючи аж ніякісінької художньої вартости, перша велика повість Франкова величезну має вагу для біографії нашого письменника, бо надзвичайно влучно одбиває вона згадані хитання [3] й кидає ясне світло на ті етапи духового розвитку та впливів, що ними довелось молодому авторові блукати попере́д, ніж прибився він до справжнього с в о г о берега (підкр. С. Є.). У світлі цієї повісти, і тільки но її самої, можна зрозуміти один із цікавіших у житті автора моментів,— момент кризису й перелому, що позначився на всій його дальшій діяльності" [4].

„Усе, Джеджаликом підписане (отож і „Петрії і Довбущуки — *Р. З.*), виключивши хіба одне чудове оповідання „Лесишина челядь", загинуло в морі забуття — та, звичайно, іншої воно долі й не варте!" [5].

Засуд С. Єфремова занадто однобічний. На це вже вказано попереду в цій статті. Не зовсім погоджується з нею й А. Музичка, що, правда, говорить тільки про поетичні твори Франка. Вважає їх дуже цінними для зрозуміння „еволюції Франкової творчости" [6].

---

[1] Огоновскій Омелянъ. — Исторія литературы рускои. Часть III, вôддѣлъ 2. Львов, 1893. Стор. 979 — 980.

[2] Єфремов С. — Іван Франко. „Слово", Київ, 1926 р. Стор. 38.

[3] Хитання в спорах про мову і правопис, про національність, що були серед студентської молоді у Львові, коли туди приїхав Франко 1875 року. — *Р. З.*

[4] Там же. Стор. 39 — 40.

[5] Там же. Стор. 43.

[6] Музичка А.—Шляхи поетичної творчости І. Франка, ДВУ. Одеса, 1927. Стор. 10.

Багато об'єктивніший ніж С. Єфремов у своїх висновках про „Петріїв і Довбущуків" М. Євшан. Він каже:

„Її (повісти — *Р. З.*) артистичний бік можна оцінювати тільки оком тодішнього часу — бо так тільки зрозуміємо її структуру. Але як автор не писав у чужій манері, все таки пізнішого Франка можемо тут бачити в тому, як він намагається підійти до деяких справ і схопити деякі квестії суспільного життя. Слідно подув нових думок, на всякий случай видно, як автор не вміщується ввесь у тій повісті, як думка його окремо кудись вибігає від часу і працює самостійно. Другої такої повісти Франко не написав і не міг був написати: перейшов Рубікон і пішов далі своєю дорогою в літературі" (підкр. М. Є.)[1].

Нам видається, що замітка М. Євшана про те, що „манера писання" „Петріїв і Довбущуків" була для письменника „чужа", є справді неправдива. Франко замолоду дійсно був під впливом давнішого й новішого романтизму, його вік природно дозволяв йому глибше сприймати й безпосередніше переживати все те, що приходило до нього з романтичної літератури. Він справді переживав свій романтичний період; і романтизм першої його повісти, повісти 19 — 20-літнього юнака, це його власний романтизм, не сліпо повторений чи заучений у когонебудь. Він має крім звичайних ознак романтизму ще й такі цікаві додатки, як постава дуже глибоких і важливих сучасних соціяльних і національних проблем, зв'язання їх з клясовою боротьбою в минулому Західньої України, з карпатським опришківством, з ватажком опришків Олексою Довбушем, його наслідниками й товаришами. В романтичне мереживо своєї повісти повкладав молодий Франко цілу низку побутових подробиць, і зв'язав її тим самим з сучасним щоденним життям західньоукраїнського суспільства. Ці вкраплення й проблеми переконують нас, що перед нами не просто шабльоновий романтизм, а окрема відміна романтизму, Франковий романтизм. А це приводить до думки, не зважаючи на підтвердження самого Франка[2], що, звичайно, не може бути переконливим доказом, — до думки про те, що молодий романтик Франко писав глибоко відчуту, і формою і змістом, свою повість.

Та чи не найцікавіша, хоч і без сумніву, найсуб'єктивніша оцінка „Петріїв і Довбущуків" — це думка про них самого автора. В передмові до другого видання він пише, що це молодечий твір, недозрілий, з недосить продуманою композицією, з досить фантастичною топографією. Через те автор „не мав наміру включати" цю повість „у збірку своїх творів, уважаючи її плодом замало дозрілим"[3]. В післяслові (post scriptum) до того самого видання він багато обширніше розглядає зміст твору і дає загальну його оцінку: „Я (І. Франко — *Р. З.*) не міг не відчувати нескладности та неприродности многих сцен і цілої композиції, та при тім мене самого здивувала різнородність, а навіть, можна сказати, пестрота її змісту, множество виведених у ній осіб, різнородність описів, із яких деякі, пр. опис гошівського манастиря, вже тоді полягали на автопсії. В повісті виступають особи

---

[1] Євшан М.—Рецензія на книжку: Франко Іван. „Петрії і Довбущуки". Повість у двох частях. Друге перероблене видання. Із 6 образками і портретом автора. Чернівці, 1913. Стор. 292, 8⁰. Див. Літературно-Науковий Вісник, 1913, том 63, кн. 9. Стор. 458—459.

[2] „Це — так сказати — документ молодечого романтизму, який довелося мені пережити в значній мірі під впливом лектури"... і т. д. Див. Франко, твори, т. X. Стор. 7.

[3] Там же.

з різних суспільних верстов від найвищих до найнижчих, виступає і князь[1], і священик, і економ, і міщанин, і селяни, багатші й бідніші, виступає також досить виразно обрисованих кілька типів євреїв. Усе те було тоді новиною в галицькоукраїнськім письменстві і не перестало бути новиною й тепер (це писав Франко 1912 року — *Р. З.*). Уся дія повісти покладена в 50-ті роки минулого віку, але проте деякі епізоди відбуваються в XVIII в. (перші розділи другої части), і це також було новістю в тодішнім галицькоукраїнськім письменстві. В повісті порушено і змальовано живими сценами такі суспільні явища, як ворожнечу між двома родинами, відносини українського попа до польського двора в XVIII в., опришківство XVIII і розбійництво половини XIX в., манастирське життя і життя урядничої родини в Львові[2], проби вільнодумного руху між євреями і рабинську реакцію проти того руху, конокрадство та ярмарок у малім містечку, втечу в'язня та міщанський шлюб із нещасливим випадком[3]. Думаю, — кінчає Франко оцінку-апологію свого твору, — що безстороння оцінка цеї повісти мусить признати це все й не відмовить їй деякої літературної вартости так рішуче та безоглядно, як це вчинив український критик Сергій Єфремов у своїй студії про моє життя та мої писання“[4].

Зауваження Франкові, що стосуються наявности побутових елементів у його повісті, правдиві. Треба тільки додати, що вони розсипані невеликими краплинами в романтичному мереживі твору. До того частина їх дуже фраґментарна, інша невелика частина мало відповідає дійсності, бо автор викривляв часом побутові риси відповідно до своєї романтичної манери писати. Поза тим ті описи переважно тільки зовнішні.

Цим закінчуємо оцінку Франкового розгляду своєї повісти й огляд літературознавчих оцінок її взагалі.

Такі думки критики про „Петріїв і Довбущуків“. Нам треба тепер підсумувати те, що досі в цій статті написано, і на тій підставі визначити її місце та оцінити її як твір, зроджений під впливом тодішнього поетового суспільного оточення, і як повість, що в ній відбився глибокий перелім у житті й творчості письменника.

Дві стихії впливають на молодого Франка. Раніша з них, що перша почала впливати, — це селянське оточення дома, в батьковій кузні, при роботі й забаві. Трохи згодом до неї долучається подібна стихія ремесницька, що діє одночасно з селянською. Друга стихія, що стала зпливати в школі б Дрогобичі, — це школа, Василіянське оточення, сучасна польська література в Галичині, видатні письменники заходу й старовини, сучасна українська література, вплив інтеліґенції москвофільської та народовецької, польської й німецької. На короткий час (до 1876 року) хоч і не повно перемогла ця друга стихія. Але треба було тільки дужого духовного вдару „Листів“ М. Драгоманова до редакції „Друга“, щоб розлетілася вся будова старих, буржуазних впливів і пробилася рішуче й сильно перша стихія та запанувала повністю.

До 1876 року Франко не орієнтувався добре серед тодішніх соціяльно-політичних напрямів, що панували серед української інтеліґенції в Західній Україні. Молодий письменник хитався то на один, то на другий бік, то ставав ближче до на-

[1] Князя в повісті нема. Є тільки воєвода. *Р. З.*

[2] Це є тільки в другій редакції повісти. *Р. З.*

[3] Це є тільки в другій редакції повісти. *Р. З.*

[4] Там же. Стор. 249—250.

родовців, то до москвофілів. Це відбивається також на тодішній його літературній творчості, де помітний розрив між змістом і формою. Зміст іде більше за москвофілами, хоч і далеко не цілком, а форма (правопис, почасти й мова недрукованих творів) за народовцями. В „Петріях і Довбущуках“ частина формальних ознак, мова, правопис (за винятком закінчення повісти) йде за москвофілами, а зміст ніяк не вкладається в той соціяльно-культурний напрям.

У молодому віці, схильному до романтизму, та під впливом давніших романтиків і виродженого романтизму сучасної Франкові польської літератури в Галичині, у нього виробився романтичний напрям у творчості, що виявився в повісті „Петрії і Довбущуки“.

У цьому творі поставлено досить широко, хоч і невміло, соціяльне та національне питання в Західній Україні. Автор намагається розв'язати їх. Він звертає також увагу на еманципаційний рух серед національних меншостей у Західній Україні. У нього є вже свідомість взаємозалежности соціяльного й національного визволення різних кляс і національностей, що живуть на якійсь території, в якомусь соціяльно-політичному орґанізмі, якійсь правно-державній орґанізації. У цій повісті він ставить у певному зв'язку українське і єврейське національне питання, а також утопічно виявляє залежність визволення однієї кляси від доброї волі та гуманних настроїв другої кляси.

При перегляді „Петріїв і Довбущуків“ зустрічаємо дві програми соціяльної діяльности. Перша з них написана ще до впливу народництва й листів Драгоманова на Франка. Вона викладена як мрії Кирила Петрія. Характер цієї програми буржуазний, що зовсім природно, бо Франко не знав ще тоді соціялізму. Петрій бажає, щоб на кошти, одержані з Довбушевих скарбів, народилася чи розвинулася промисловість і з нею робітнича кляса, піднялося землеробство чи рільництво, і разом з тим піднеслося селянство та витворилася українська інтеліґенція з сільської бідноти. Така була економічна й соціяльна частина програми, а культурна частина вимагала розвитку нижчих шкіл та освітніх інституцій для виховання бідних сільських дітей. Здійснення цих думок мало привести до розквіту України, закріплення її та об'єднання.

Ця програма досить розроблена. Вона має економічні, соціяльні, національні й культурні домагання. Більше розгорнуто соціяльно-економічну частину, менше культурну й національну. Всі пункти програми обмірковані й поставлені з становища того суспільного ладу, що тоді виключно існував: ладу капіталістичного.

Коли Франко зазнав на собі впливу народництва й Драгоманова, він виклав устами І. Бляйберґа-Довбущука другу програму діяльности. Економічна частина її скерована проти експлуатації селянства (проти лихварів та корчмарів), за обмеження зайвих витрат селян (орґанізація протиалькогольних товариств) та за селянську взаємодопомогу (орґанізація громадських шпихлірів). Порівнюючи з попередньою програмою поширено її культурно-освітню частину (закладання шкіл і читалень та протиалькогольних товариств). Зовсім немає політичної частини. Бідність цієї програми є типова бідність народницьких програм. Це дрібнобуржуазна несоціялістична програма.

В національних поглядах молодого Франка треба відзначити його бажання скинути гніт польського поміщицтва на Україні та інших прошарків панівної кляси. Разом з тим він стоїть проти відновлення шляхетської Польщі. Щодо українців, то вважає, що коли зникне гніт панівної кляси і витвориться українська „патріотична інтеліґенція“, то Україна об'єднається, стане могутньою і щасливою країною.

Окремий вияв націоналізму усунув Франко, готуючи до друку друге видання своєї повісти.

В „Петріях і Довбущуках“ старався молодий автор вирішити також і єврейське питання. Але в цій справі поставив дуже нерозроблену й нереальну програму. А саме: побудування шкіл, що поширювали б серед євреїв моральні й гуманні думки. Це мало б — на його думку — привести до того, що євреї, члени панівної кляси, перестали б експлуатувати українських селян. У другій редакції повісти поставлено домагання кращої і світської освіти для євреїв, витворення єврейської національної інтеліґенції, та взаємного наближення національностей, що живуть у Західній Україні, а особливо наближення євреїв до „народньої маси“ інших національностей. Разом з тим і в цій редакції повісти поставлено домагання усунути експлуатацію тих народів (очевидно, письменник думав про пригнічені кляси) єврейською частиною населення (очевидно, ходить про частину панівної кляси). Тут треба було ставити питання про усунення експлуатації взагалі, без огляду на те, до якої національности належать члени панівної кляси. Та молодий Франко не сприйняв ще тоді марксівського погляду на національне й соціяльне питання, стояв на буржуазному становищі, і через те не міг правдиво ставити цих питань.

Франкова повість, хоч і романтична, а місцями навіть містична, не тільки відбиває сучасне молодому Франкові соціяльне життя і клясову боротьбу, не тільки старається знайти вихід з поплутаних національних взаємин, але також відбиває наче в дзеркалі минулу клясову боротьбу в Західній Україні, часи опришківства, що розвинулося в українській частині Карпат вкінці XVI століття і тривало до кінця XVIII століття, як соціяльний протест пригніченої кляси проти утисків, що збільшувалися з поширенням торгівлі в періоді феодалізму. Зв'язок з цією боротьбою встановлений у повісті через особу Олекси Довбуша, одного з найвидатніших провідників карпатського опришківства в XVIII столітті. Він сам особисто виступає в повісті і його награбовані й сховані в підземеллях скарби багато важать в основній проблемі повісти — в питанні про розв'язку соціяльної й національної квестії.

Отож ми бачимо, що сучасне й минуле суспільне життя Західньої України зовсім означило собою зміст повісти. На її форму вплинуло оточення письменника через школу, через літературу та впливи інтеліґенції, отож через чинники, що виникли з клясової боротьби. Молодість і недосвідченість молодого 19—20-літнього Франка не дала йому викувати з того суспільного матеріялу один моноліт, що творив би і змістом і формою одну цілість. А так роздвоєння й боротьба між основним змістом повісти та її романтичним оформленням відчувається ввесь час як її читаєш.

Іван Франко працював 4 роки, виправляючи повість „Петрії й Довбущуки“. У перших двох роках він не змінив в основному свого твору, тільки виправив мову, правопис і поробив деякі скорочення. В останніх двох роках (від листопада 1910 року до листопада 1912 року) автор зовсім переробив свій твір, зробив у ньому глибокі зміни: пропустив цілу третю частину повісти, крім того, пропустив деякі розділи, а деякі ґрунтовно переробив. Більше перемін зробив у другій частині повісти, ніж у першій. Та й першу частину змінив менше в першій її половині, ніж у другій.

В наслідок цих змін твір, що в першій редакції кінчався оптимістично, в другій зробився песимістичним: немає перспективи здійснити соціяльне визволення селянства і національне відродження українців і євреїв. Між іншим автор так змінив

повість, що зробив з Бляйберґа мученика за ідею емансипації еврейського населення, і взагалі набагато підвищив соціяльну вартість своеї повісти.

Поробив також багато корисних змін і в змісті і в формі. Одначе деяких змін хворий письменник не зміг зробити послідовно через увесь твір у новій редакції і через те вони попсували трохи другу редакцію повісти.

Франків романтизм подібний до раннього романтизму прихильністю до селянства та його творчости, національним напрямом, релігійністю. Любовне описування давніх замків має у Франка свій відгомін в описі замку воєводи Шепетинського. Проте, коли порівняти, як серйозно і з правдивим захопленням дивилися на замчища романтики, то Франків опис видається якимось насміхом над цим захопленням, якоюсь карикатурою на романтизм. Очевидно, клясова протилежність і ворожість автора до шляхетського й поміщицького світу означила його ставлення в цій справі. Франків романтизм різниться від раннього романтизму великою домішкою пізнішого упадочного романтизму, а також тим, що він не нищить псевдоклясичного літературного напряму. З відродженим пізнішим романтизмом спільні у Франка таємничість, поплутані ситуації, екзотичність фабули, описування передусім опришків і розбишак, диких гірських околиць, захованих скарбів, підземних печер і ходів, таємничих і недоступніх островів, урочистих присяг у незвичайних обставинах, страшних проклять, викрадання малих дітей, жорстских мук, нечуваної помсти, старої зненависти двох родів, зустрічів у манастирях, у старих бібліотеках, та ще о 12-ій годині вночі тощо. „Петрії і Довбущуки“ визначаються й деякою солодкавістю, ще не раз сполучається з тужливістю, а також містицизмом.

Дійові особи переважно охарактеризовані схематично, загально й зовнішньо. Їх не раз важко через те собі уявити. До того вони переважно поділяються на позитивні й неґативні типи. У позитивних звичайно немає нічого злого, а в неґативних нічого доброго. Отож маємо яскраву однобічність, що одночасно виявляє також невміння автора. Одначе є й цікаво схарактеризовані люди, як, наприклад, воєвода, божевільна Демчиха, Бляйберґ тощо. — С. Єфремов занадто генералізує оті хиби, критикуючи з цього боку Франкову повість.

За Франкової молодости, українські письменники в Західній Україні, пишучи оповідання чи повість, немов розмовляли з читачем, вставляли поклики й промови до читача, свої міркування та моралізації, виклики, а часом покликувалися на якісь історичні документи, свідоцтво якихось людей тощо. Так була написана й перша редакція „Петріїв і Довбущуків“. Значить, також на тій особливості форми позначився вплив сучасної української літератури в Західній Україні.

Мова, що її вживав Франко в першій редакції повісти, штучна, пересипана русизмами, польонізмами, діялектом тощо. Граматичні форми не раз неправильні. Стиль неприродний, взятий на незвичайність і урочистість самого змісту.

Також і в цій справі позначився важливий і не абиякий вплив народництва й Драгоманова на Франка: він перейшов від романтизму до реалізму, від штучного й підвищеного стилю до звичайного; від штучної мови до звичайної української мови. Схиблення від цього нового шляху були б для дальшого розвитку літературно-мистецького талану письменника дуже небезпечні.

Літературознавці не однаково оцінюють Франкову творчість у першому періоді його літературного розвитку, і зокрема його повість „Петрії і Довбущуки“. С. Єфремов прикладає до неї мірку народницького реалізму, отож підходить абстрактно, і вважає її зовсім безвартісним твором з літературно-мистецького становища. М. Євшан старається показати її на тлі тодішнього розвитку літератури

в Галичині. Сам автор намагається підкреслити позитивні боки своєї повісти, вказуючи одночасно на деякі її хиби.

Коли вилучити з першого періоду творчости Франка оповідання „Лесишина челядь" і зарахувати її до другого — реалістичного й соціялістичного періоду його творчости, то треба сказати, що „Петрії і Довбущуки" найбільший і, безперечно, найкращий твір письменника в цьому періоді.

В усій творчості Івана Франка ця повість стоїть одинцем. Другої такої він не міг написати і не написав, як вірно зазначає М. Євшан. Правда, Омелян Огоновський на підставі розгляду казки „Без праці" вважає, що „така (фантастична—*Р. З.*) манера оповідання є авторові (Франкові — *Р. З.*) справді по нутру", та що він не міг її позбутися „досі" (писано на початку 1890 років; видано 1893 року.—*Р. З.*)[1]. Здається, що Огоновський не думав тут про романтичний стиль, а тільки про саму фантастику.

Твори з глибоким соціяльним змістом, із спробами вирішити проблеми соціяльного чи національного руху, із з'ясуванням різних методів роботи на цих полях діяльности — зустрічаються ввесь час під час Франкової літературної діяльности. Так що „Петрії і Довбущуки" розпочинають цілу серію подібних з цього боку творів, але вже писаних реалістично.

Навіть окремі елементи цієї повісти повторюються не раз опісля: Наприклад, думка про використання награбованих скарбів для соціяльної діяльности повторюється в значно зміненім вигляді чотири роки пізніше (1880 р.) в конспекті оповідання „В тюремнім шпиталі", одинадцять років пізніше (1887 року), коли Франко писав на конкурс щоденника „Kurjer Warszawski" повість „Лель і Полель" та 26 років пізніше в оповіданні „В тюремнім шпиталі". У згаданій повісті розбишака Семко Туман, що грабив бідних[2], залишає свій скарб двом львівським „яндрусам" Калиновичам, що мають вивчитися і вже як дорослі використати його на оборону й допомогу бідному населенню, кривдженим селянам, найбільш таким, що їм поміщики відбирають ліси й пасовиська[3], що було тоді і до того звичайним щоденним явищем у Західній Україні. Брати Калиновичі дійсно — за повістю — добули цей скарб і використали його на заснування політичного щоденника, що розкривав різні шахрайства й махінації поміщиків, та гуртував соціяльні сили для боротьби з ними. В оповіданні „В тюремнім шпиталі", що написане на підставі згаданого конспекту 1902 року, оповідається, що розбійник, дід Гарасим хоче передати свій закопаний скарб героєві оповідання, щоб він використав його „на добро для бідних". Одначе Гарасим помер, поки ще вспів сказати, де той скарб схований[4].

П'ятнадцять років після „Петріїв і Довбущуків" (1891 року) Франко написав казку „Без праці". Тут він пише, нібито наймит Іван Лінюх звільнив „бескидського діда", котрий пильнував під землею Довбушевих скарбів, що їх не можна віднайти, бо камінь із знаком, що вказував вхід до печери, обернено[5]. Дід і наймит заходять до скарбниці, що в її описі звернуто більше уваги на мистецький вигляд і приємне враження від помешкання, тоді як в „Петріях і Довбущуках" автор

---

[1] Огоновський О.—Цит. твір. Стор. 1063.
[2] Франко І. — Твори, т. XXX. Стор. 105.
[3] Там же.
[4] Франко І. — Твори, т. II. Вид. „Рух", 1930 р., Стор. 154—155.
[5] Франко І. — Твори, т. II. Харків, 1930 р. Стор. 159—160.

більш цікавився великими багатствами. З тих скарбів Дід подарував Лінюхові один чудесний перстінь[1].

Отже бачимо, що не тільки основна думка в повісті „Петрії і Довбущуки" частково повторюється в дальшій літературній творчості автора, але також окремі мотиви через деякий час знову виринають у його літературній роботі дещо змінені.

Зацікавлення соціяльними питаннями, виявлене в „Петріях і Довбущуках" скоро побільшилося дуже значно і приняло соціялістичний та революційний напрям. Отож ця повість є наче вияв початку того всебічного дальшого розвитку.

Місце і значення цієї повісти в українській літературі — невелике, переважно історичне. Раз, як матеріял для пізнання першого періоду розквитку її автора та вихідний пункт дальшого його розвитку й дальшого розвитку його творчости. Подруге, як одинокий вэірець повісти, писаної в пізньо-романтичному стилю.

Скажемо ще кілька слів оцінки цього твору. Об'єктивно треба визнати, що повість слаба з різних боків; її композиція штучна і невпорядкована не тільки в першій, але і в другій редакції. І це природно. Франко тоді був замолодий, замало знав життя, замало мав літературного вироблення й досвіду, щоб дати добру повість. А редаґуючи друге видання був уже занадто хворий, щоб ґрунтовно і влучно виправити всі хиби першої редакції.

Як у першій, так і в другій редакції Франко старався вкласти в свою повість дуже багато різнородного фактичного матеріялу. Особливо це треба сказати про перше видання. Це й є виразна ознака молодечого твору.

Здорова основа клясової належности самого автора і соціяльних впливів селянства та ремесників на нього перемогла в ньому — ще під час писання цієї повісти — людину сформовану на старий, буржуазний лад — при першому свіжому подуві критики цього старого укладу, що надійшла з народницьких кіл та від політичної еміґрації в Швайцарії, від відомого еміґранта, вченого й політичного діяча Мих. Драгоманова та його соціялістичного гуртка.

Треба сказати: манера, що в ній написано цю повість, справді відійшла безповоротно в забуття. Отож і ми не можемо й не матимемо можливости з таким захопленням впиватися тодішніми романтичними творами, з яким ними захоплювалися минулі покоління, що жили в часах виникнення і розквіту романтизму та пізнього романтизму. Через те було б несправедливо й нерозумно прикладати наші сучасні міри оцінки до давніх літературних і мистецьких творів. Їх треба оцінювати з тодішнього становища і дивитися, який вплив вони могли робити на сучасників. Зовсім інше питання виникне, коли ми схочемо вирішити, яку вагу має такий твір для нас тепер, як він ще тепер може впливати, чи як його ще тепер можна використати.

Коли ж підійти до нього з тодішнього становища, то треба сказати, що він був натуральним витвором тодішніх обставин, що саме так переломлювалися в свідомості молодого 19—20-літнього Франка. Так він відчував, так і писав. І відчував і писав відповідно до соціяльного замовлення тодішньої дрібнобуржуазної інтеліґенції: писав по-романтичному.

Романтизм його твору ориґінальний поставленням у ньому соціяльного й національного питання та зв'язком з клясовою боротьбою в минулому і з сучасним йому побутом. Соціяльне питання внесене сюди через глибокий зв'язок автора з селянством.

Треба сказати, що ціла низка подібних пізньо-романтичних творів давала подібну форму і гірший зміст. Поза романтичною фабулою в них не було ніякого глибшого

[1] Франко І. — Твори, т. ІІ. Харків, 1930 р. Стор. 167—168, 171—172.

змісту. З цього боку Франкова повість набагато відрізняється серед сучасної літератури. Вона ставить основні соціяльні проблеми свого часу і старається дати їм розв'язку. Це дуже корисно виділяє цю повість із цілої маси інших романтичних творів.

Цією своєю соціяльною насиченістю вона має деяку вагу ще й тепер. І коли прийдеться вибирати як приклад, як взірець якийсь пізньо-романтичний твір, то безумовно наша увага спиниться на цьому творі, на його першій і другій редакції.

Крім того, цей твір має вагу для пізнання розвитку соціяльно-політичних поглядів Франка. Він показує, що молодого 19-літнього юнака глибоко цікавили питання соціяльні, національні й культурні. Він старався вже тоді знайти шляхи для піднесення селянства і для національного визволення України та емансипації національних меншостей. Його твір показує одночасно, що з переїздом до Львова соціяльно-політичний світогляд Франка скоро й набагато поширився проти його дрогобицьких часів.

Коли він кінчав свою повість 1876 року, у нього почалася перебудова всього світогляду, починаючи з економічних і соціяльних та національних питань, що, зрештою, дуже виразно бачимо в повісті, — переміна поглядів культурних і мистецьких, поглядів на своє і всієї інтеліґенції становище в суспільстві та своє і її завдання; і кінчаючи мовою та правописом. Він зазнайомився з соціялізмом, перейшов від романтизму до реалізму, став виробляти собі матеріялістичний світогляд. Коротко: з Джеджалика став Мироном.

ПРИМІТКИ

Вперше поміщено повість „Петрії і Довбущуки“ в студентському журналі „Друг“, що був органом товариства „Академічний[1] кружок“ у Львові[2], і виходив два рази на місяць. У другому річнику того журнала 1875 року почали друкувати цю повість. Перший її розділ поміщено на першому місці 19 нумера журнала, що вийшов 13 жовтня 1875 р. (н. ст.) під таким заголовком: „Петрѣи и Добощуки“ „повѣсть Джеджалика въ трехъ частяхъ (часть перва)“. Друкування продовжувано в наступних нумерах: в 20 (від 27 жовтня н. ст.) поміщено другий і частину третього розділу, в 21 кінець третього і четвертий розділи, в 22 п'ятий і шостий розділи, в 23 сьомий і частину восьмого в 24 нумері, що вийшов 27 грудня (н. ст.) 1875 року, вміщено докінчення восьмого і початок дев'ятого розділів. (Стор. 444—449, 465—474, 490—498, 514—526, 537—545, 561—569).

Решту повісти, що, як відомо, в першій редакції складалася з трьох частин, видрукувано в „Друзі“ 1876 року. А саме: в 1 нумері від 13 січня 1876 р. (н. ст.) поміщено докінчення дев'ятого і початок десятого розділу (стор. 6 — 9); в 2 докінчення 10, 11 і початок 12 розділу (стор. 19 — 23); в 3 нумері докінчення 12, 13 і частина 14 розділу (стор. 38 — 43); в 4 решта 14, 15 і частина 16 розд. (стор. 53 — 58); в 5 нумері кінець 16, 17, 18, 19 і 20 розділи — до кінця першої частини (стор. 67—75). Значить, друкування цієї частини закінчено 13 березня 1876 року.

27 березня почав „Друг“ друкувати другу частину повісти в нумері 6 (стор. 88—92, перший розділ). В 7 нумері поміщено другий розділ (стор. 100—104). У 8 нумері, що вийшов 27 квітня (н. ст.) не помістили нічого з Франкової повісти. Може бути, що автор виїжджав зі Львова додому під час перерви в навчанні в університеті, і через те не дав матеріялу до цього нумеру. В 9 нумері, що вийшов 13 травня, поміщено частину 3 розд. (стор. 134 — 136); в 10 решту 3 і початок 4 розд. (стор. 151 — 154); в 11 на першому місці закінчення 4 розд. (стор. 161 — 165); в 12, що вийшов 27 червня, немає нічого з „Петріїв і Довбущуків“; в 13 (від 13 липня) 5 і початок 6 розд. (стор. 197—201); в 14 і 15 (подвійному) нумері за 5 серпня, решту 6, 7 і 8 розд.; в 16, що має дату 27 серпня (н. ст.), немає нічого з Франкової повісти; в 17, що вийшов 13 вересня, закінчення другої частини повісти, а саме розділи 9—12 (стор. 262—272). Перерив у друкуванні повісти від 5 серпня (матеріял, ясно, автор передав до редакції багато раніше) до 13 вересня викликаний, мабуть, поїздкою

---

[1] Значить: студентський.

[2] Повний заголовок журнала такий: „Другъ—письмо для беллетристики и науки“

автора на вакації. Мабуть тоді він і написав 9—12 розділи другої частини своєї повісти, що їх і набрано в першій половині вересня. Мабуть тоді ж написав усю третю частину повісти, що її дуже скоро надруковано. Друкування другої частини повісти закінчено 13 вересня 1876 р.

Третю частину почав журнал друкувати 27 вересня того ж року в наступному нумері — 18. Тут вміщено велику частину 1 розділу (стор. 281 — 284). В 19 нумері видрукувано закінчення 1, 2, 3 і 4 розд. (стор. 294 — 301); в 20, від 27 жовтня, 5—9 розд. (стор. 305—312). На тому закінчено третю частину. Це все першодрук першої редакції повісти.

Отож першу частину повісти друковано 5 місяців від 13 жовтня 1875 р. до 13 березня 1876 р. Другу частину п'ять з половиною місяців, від 27 березня до 13 вересня 1876 р. Третю частину всього 1 місяць, від 27 вересня до 27 жовтня 1876 р.

Другу редакцію повісти надруковано вперше 1913 р. в Чернівцях у бібліотеці для молоді, що її видавав Василь Сімович, під заголовком: „Франко Іван: Петрії і Довбущуки. Повість у двох частях. Друге перероблене видання із 6 образками й портретом автора. Чернівці, 1913". Стор. 292, 8⁰.

Першу редакцію, що виходить оце вдруге — подаємо за першодруком. Другу редакцію, що виходить уже третім виданням, даємо за текстом другого видання другої редакції, що означене в друку як третє видання повісти (вважаючи за перше видання першу редакцію, поміщену в „Друзі"). Воно поміщене в Х томі „Творів" І. Франка, що видало видавництво „Рух" 1928 р. під заголовком: „Франко Іван: Петрії і Довбущуки. Повість у двох частях. Третє видання. Харків" (1928). Стор. 252. Це видання приготував до друку І. Лизанівський за загальною редакцією С. Пилипенка.

Текст першої редакції повісти, вміщеної в цьому томі, досить змінений, проти першодруку. Зміст залишений такий, як був у першій редакції. Правопис змінено на сучасний. Мову виправлено, але не на сучасну українську мову, а на Франкову мову. Змінюючи мову, видавництво старалося, з одного боку, зробити першу редакцію повісти легшою для сучасного читача, а з другого боку, не попасти в протилежну крайність, і не зробити через те анахронізму: не дати давньої романтичної повісти в сучасній мовній формі.

Отож у повісті залишено все те, що може легко зрозуміти теперішній читач, і що не буде дуже вражати його слух. Залишено також місцевий мовний кольорит, що подекуди відбився в цьому творі. Як взірець виправляти мову взято ті зміни, що їх зробив Франко в другій редакції своєї повісти. Одначе разом з тим першу редакцію не підігнано зовсім під другу щодо мови. Те, що можна було зоставити без зміни, оставлено так, як було в першій редакції.

Один тільки анахронізм внесено в мову: слово „жид" замінено словом „еврей". Це зроблено передусім через те, що Франко вживав слова „жид" не в образливому значенню, а в такому значенню, яке по всій Україні має слово „еврей". Зроблено це також через те, що це видання не є наукове ані академічне, де ходить про точну передачу тексту. Зрештою, редактор вважав, що коли б Франко видавав тепер свою повість, то він сам замінив би так це слово, зважаючи на ввесь його соціяльно-політичний світогляд.

Змінено також ім'я „Євдокія" (вжите автором помилково) на „Теодозія".

Вважаємо за відповідне зазначити тут також, що редакторові багато допомогли в його роботі оці товариші й установи: О. Я. Павлик, подаючи вказівки про

потрібну літературу та вишукуючи книжки в час, коли бібліотеки були закриті, Л. Д. Мулявка, працюючи передусім щодо мови першої редакції та вказуючи на побутові сцени в другій редакції, М. П. Вікул, працюючи й подаючи вказівки щодо мови другої редакції, В. Б. У., відділ Ucrainica, бібл. ім. Короленка, М. І. Ясинський, П. Є. Горянський та М. К. Козоріс — усі бібліографічними вказівками чи уважливим ставленням до потреб редактора.

Автор дякує всім цим товаришам і установам за їхню ввічливу допомогу.

Р. Заклинський.

ЗМІСТ

